

K 269.798
3

სარგის კაპაზაძე

ეროვნული
ბიბლიოთეკა

საინტერნო კიბეანი

სახელმწიფო გამომცემლობა

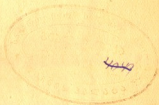
ს. შ. უ. ს. პოლიტკოვსკის ქუჩა, მე-2 სტამბა.
1924 წ.

სარგის კაკაბაძე

9147822
საქართველოს
ბიბლიოთეკა

საისტორიო კიბანო

3817

სახელმწიფო ბაზრმცემლობა.

ს. მ. უ. ს. პოლიგრაფიულ განყ. მე-3 სტამბა.
1924 წ.

ქართული
ნაციონალური
ბიბლიოთეკა

გამოვიდა 21 იანვარს 1924 წ.

წინამდებარე შრომაში წარმოდგენილია მონოგრაფიული გამოკვლევანი ცალკე საკითხების შესახებ, რომელთა გამოკვეყნება აუცილებელი გახდა ძველი ჩვენი ისტორიის სოციალურ-კულტურულ საკითხების გასაგებად და საზოგადოდ ამ საკითხებთან დაკავშირებით ფართო ისტორიულ პერსპექტივის დასაყენებლად. წიგნის გამოსვლა დაგვიანდა. მისი ბეჭდვა, დაწყებული 1923 წლის აგვისტოში, სტამბის მოუკლფლობის გამო დამთავრდა მხოლოდ ა. წ. იანვრისთვის.

ს. კაკაბაძე.

10 იანვარს 1924 წ.

K 269.798₃

შ ი ნ ა ა რ ს ი

სახარების ქართულ თარგმანთა შესახებ მე-5—6 საუკუნეში ხანმეტ ტექსტებთან დაკავშირებით.	83. 1— 37
როდის არის დაწერილი ტრაქტატი— განყოფისათვის ქართლისა და სომხეთისა . . .	„ 38— 55
მოქცევაჲ ქართლისაჲ	„ 56— 92
ძველი ქართული მანუალები.	„ 93—191

საქარტველს
 ეროვნული
 ბიბლიოთეკა

სახარების ქართულ თარგმანთა შესახებ მე-5—6 საუქმნეში ხანმეტ ტექსტებთან დაკავშირებით.

ხანმეტ ტექსტების აღმოჩენამ დაჰბადა ჩვენს წინაშე მრავალი საკითხები არა მარტო ქართულ ენათმეცნიერების თვალსაზრისით, არამედ სამწერლობო ისტორიისა და საერთოდ კულტურის ისტორიის პრობლემების გასაშუქებლად. ამ მხრივ მნიშვნელობა ამ მოპოებისა მართლაც დიდია, მით უმეტეს რომ ხანმეტ ტექსტების შესახებ საკითხის აღძრვამ გამოიწვია მეორე—ჰემეტ ტექსტების აღმოჩენა. პირველი დაკავშირებულია პროფ. ივ. ჯაფახიშვილის და მეორე პროფ. აკ. შანიძის სახელთან. საჭიროა მხოლოდ ამ მოპოებათა ეხლა თანდათან, შესაძლებლობის მიხედვით, შეფასება და ჯეროვნად გამოყენება სხვადასხვა როგორც ენათმეცნიერულ, ისე ისტორიულ-კულტურულ საკითხების გასაშუქებლად. ამ რამდ ჩვენ შევხებით ხანმეტ ტექსტების საკითხს შეფარდებით ქართულ მწიგნობრობის დაწყებით ხანასთან და კერძოდ საკითხს სახარების ქართულად თარგმნის საფეხურების შესახებ ხანმეტ ტექსტებთან დაკავშირებით. საკითხი ამასთანავე განხილული იქნება მხოლოდ იმდენად, რამდენადაც ეს საჭირო არის ქართულ უძველეს კულტურის პრობლემის მხოლოდ ამ მხარის გასაშუქებლად. ამით, მაშასადამე, წინამდებარე წერილი უნდა ჩაითვალოს საკითხის საბოლოოდ ამოწურვის ან ღრმად და ყოველის მხრივ გაშუქების მისწრაფებას მოკლებულად. ასეთი მისწრაფება უფრო რეალური იქნება მხოლოდ მაშინ, როდესაც ყველა აღმოჩენილი ხანმეტი და ჰემეტი ტექსტი დაბეჭდილი იქნება და ასეთი მისწრაფების განხორციელებაც ყველაზედ უფრო მოსახერხებელი იქნება იმ

პირისთვის, რომელიც თავისი სპეციალობის მიხედვით სრებს ყველა სახარებების და აგრეთვე საერთოდ საღმრთო წერილის ქართულ ტექსტების გულდასმით შესწავლას და ამ ტექსტების გამოცემასაც. ჩვენ კი ჯერჯერობით იძულებული ვართ შევკვეცოთ საკითხის შესწავლა და შევუდგეთ მის მხოლოდ ნაწილობრივ განხილვას.

საკითხი საღმრთო წერილის და კერძოდ სახარების ქართულ თარგმანის შესახებ უკანასკნელად მეცნიერულად დასმული აქვს ჯერ კიდევ 1899 წლიდან აკად. ნ. შარას (Из поездки на Афон., Журн. мин. нар. просв. 1899 г. № 3), რომელმაც მაშინ აღიარა ის სომხურიდან ნათარგმნად უძველეს ხანაში. შემდეგ ეს აზრი მას უფრო გაღრმავებით გამოთქმული აქვს ერთს თავის წერილში (Из поездки в Сванию, Хр. Вост. II, 20) შემდეგნაირად:

„Первый перевод св. Писания на груз. яз. сделан не с греческого, как обыкновенно утверждалось, на основании поздних традиций, а с армянского. Переживания этого первоначального перевода на лицо в сохранившихся грузин. текстах св. Писания, представляющих в таких случаях, когда они не заново переведены, позднейшее исправление, иногда неоднократное, по греческим подлинникам. В числе показателей армянского происхождения переживаний первоначального груз. перевода первое место занимают арменизмы в виде арм. слов и оборотов. Рядом с арменизмами в первой же стадии изучения сванского стали намечаться сванизмы, сванские слова, существительные и глаголы“. ამის ასახსნელად ნ. შარაი, იხსენიებს რა რომ შესხების ტერიტორიაზე უძველეს ხანაში უნდა ყოფილიყო გაბატონებული სვანური ენა, ამბობს, რომ, ამასთან დაკავშირებით, „вопрос о переводе св. писания на груз. яз. может получить совершенно новое освещение. Восхождение древне-груз. текста

სვ. писания к арм. версии останется в силе, останется в силе и то, что переводили на „сомехское“ наречие, но весьма существенной поправкой явится то, что или эту сомехскую речь даже 5-го века придется признать целиком наречием сванского яз., или, если она к тому времени была грузинизована, в ней во всяком случае придется признать существование большого количества переживаний того наречия сванского яз., которое некогда было коренным в Сомехии“. შემდეგ დროინდელ ზოგიერთ მისს ნაწერებში აკად. მარტი კიდევ უფრო ცდილობდა საკითხის გაღრმავებას, კერძოდ სვანურ ენის მნიშვნელობის შესახებ ძველ ქართულ მწერლობის დასაწყისის პერიოდში. აკად. მარტის ასეთი აზრის წინააღმდეგ ბოლოს დროს ენერგიულად გამოვიდა ხანმეტ ტექსტების აღმომჩენი პროფ. ი. ჯავახიშვილი, რომელიც თავისს წერილში ახლად აღმოჩენილ უძველ. ქართულ პალეოგრაფიკულ ტექსტებს შესახებ, სხვათა შორის, ამბობს: „ქართული საღმრთო წერილის სომხურიდან ნათარგმიანობის შესახებ ამ ახალი აღმოჩენილი ენის მიხედვით მე ჯერ არაფრის თქმა არ შემიძლიან, რადგან ამას მთელი ტექსტის გულდასმით შესწავლა სჭირდება. ნ. მარტის „სვანურობის“ თეორიის სრული უსაფუძვლობა კი ისტორიული თვალთსაზრისით წინათაც ცხადი იყო, ხოლო ეხლა თვით მე-5—7 საუკ. ტექსტების ენითაც ისევე მტკიცდება. აკად. ნ. მარტის იმედები და მტკიცება, ვითომც რაც უფრო ძველი არის და იქნება საღმრთო წერილის ქართული თარგმანის ტექსტი, მით უფრო მეტი ლექსიკური „სვანურობისა“ და სადაურობის გამოძვინებელი არის და გამოდგება, მე-5—6 საუკ. ძეგლების ენით არ მართლდება“ (ტფ. უნივ. შოამბე № 2 გვ. 359). ამ აზრით პროფ. ი. ჯავახიშვილი თავის წერილში რამდენჯერმე ხაზს უსვამს დიდს მნიშვნელობას საკითხის გარდაწყვეტის დროს ახალ ტექსტებისას,

რომელსაც ის მტკიცეთ მე-5—6 საუკუნეებს მიაწერს არა მარტო წარმოშობის, არამედ დამწერლობის მხრივაც.

მაგრამ უნდა აღინიშნოს, რომ თავისი წერილის იმ ნაწილში, რომელიც ეხება ხანმეტ ტექსტების დათარიღებას მე-5—6 საუკუნით ასომთავრულ ბ, ვ და უ თავშეკრულობის გამო, პროფ. ი. ჯავახიშვილს ეტყობა საკითხით ერთგვარი გატაცება. თავშეკრულ უ-ს და ვ-ს ივ. ჯავახიშვილი მე-7—8 საუკუნის ქართულ პალეოგრაფიის დამახასიათებლად სთვლის, თავშეკრული ბ მას უფრო ძველს ხანაში გადააქვს და ამ მიზეზით ცნობილ ბოლნისის სიონის საკურთხეველის კონქის წარწერას მე-5 საუკ. დასასრულით ან მე-6 საუკ. პირველ მეოთხედით ათარიღებს, რის გამო ის შესაძლებლად სთვლის ხანმეტ ტექსტების პალეოგრაფიულად გადატანას მე-5—6 საუკუნეში მათში ხმარებულ თავშეკრულ ბ-ის გამო.

თუ რამდენად ძნელია და სახიფათოც, ქართულ პალეოგრაფიის ჯეროვნად შეუსწავლელობის გამო, ასეთ მოსაზრებებზე დაყრდნობა, ეს ცხადად სჩანს იმ გარემოებიდან, რომ როგორც თავშეკრული ვ და უ, ისე განსაკუთრებით თავშეკრული ბ (რომელსაც ივ. ჯავახიშვილი მხოლოდ მე-5—6 საუკუნის დამახასიათებლად სთვლის), გვხვდება ბევრად უფრო გვიანდაც. სახელდობრ, ყოფ. საეკ. და აწ ტფ. უნივერსიტეტის ხელნაწერთ-საცავში მოიპოვება ერთი ტყავზე დაწერილი შემდეგ დროინდელი ხელნაწერი, სადაც ყველა ეს თითქოს მხოლოდ უძველეს დროის ქართულის პალეოგრაფიული თვისებები ნაწილობრივ მაინც წარმოდგენილია. ეს ხელნაწერი—დავითნი № 38 დათარიღებულია 239 ფურცელზე მოთავსებულ მინაწერით. „დასაბამითგნ რლ წელნი გარდასროჯლ არიან ესრტთ იცნობების. ჯრცკამდე ონისა ჩნისა ივ ქსსა წელნი ჰფლდ შემდგომდ ჯრცკმისა ვე მოაქამდე შოდ“. ამისდა მიხედვით გამოდის, თითქოს ხელნაწერი უნდა იყოს გადაწერილი 974+(5534—5500 წ. დასაბამითგან იერუსალიმ აღრიცხვით) 34=1008 წ., მაგრამ

შესაძლებელია ჯვარცმოდან ანგარიში, როგორც ეს სხვა მაგალითებიდანაც სჩანს (მაგ., „მოქც. ქართლ.“ და სხ.), ამ შემთხვევაში უდრიდეს ქრისტეს დაბადებიდან ანგარიშს და მაშინ მივიღებთ ხელნაწერის გადაწერის თარიღს 974 წ.. ხელნაწერი პალეოგრაფიულად აღსანიშნავია იმიტომ, რომ მასში თავგახსნილ ბ-თან ერთად გვხვდება ოდნავ თავშეკრული ან იშვიათ შემთხვევაში მთლად თავშეკრული ბ-ნიც.

ესევე ითქმის ყ და ჰ-ს შესახებ. ეს გარემოება ცხადად ამტკიცებს, რომ საკითხი ხსენებულ ასოების მოხაზულობის ისტორიულად განვითარების შესახებ ჯერ კიდევ საჭიროებს ახალს დაკვირვებებს და მასალებს, ყოველს შემთხვევაში ჯერ-ჯერობით ის საბოლოოდ გარდაწყვეტილად არ შეიძლება ჩიითვალოს. ამიტომაც ხანშეტ ტექსტების პალეოგრაფიულად დათარიღება ჯერ კიდევ მომავალის საკითხია, რასაკვირველია შესაძლებელია, რომ ხსენებულ პალემსესტებს შორის იყოს ან მომავალში აღმოჩნდეს მე-ნ და შესაძლებელია მე-ნ საუკუნის დამწერლობის ტექსტი, მაგრამ ცხადია, რომ ამის გამოსარკვევად საჭირო იქნება გარდა ივ. ჯავახიშვილის მიერ მოყვანილ მოსაზრებათა სხვა დაკვირვებების მოშველებაც.

მაინც როგორც უნდა გადაწყდეს საკითხი ხანშეტ ტექსტების დათარიღების შესახებ დამწერლობის მხრივ, ისტორიულ ლიტერატურული მნიშვნელობა ამ მოპოვებისა ჩვენი მეცნიერებისათვის ცხადია და ეს გარემოება ნებას გვაძლევს ჩვენც წინამდებარე მცირე ექსკურსი გავაკეთოთ საზოგადოდ ქართულ მწიგნობრობის უძველეს ხანის ზოგიერთ საკითხების შესახებ, ხოლო ფარგლების შესამქიდროებლად საკითხი განვსაზღვროთ მხოლოდ სახარების ქართულ თარგმანის თუმცა ნაწილობრივი, მაგრამ საერთო პერსპექტივის შესაღვენათ მაინც საკმარისი განხილვით.

სახარების თარგმანთა უძველეს რედაქციის გამოსარკვევად მე შევადარე თუმცა არა სავსებით, მაგრამ საკმაოდ დამწერილებით სახარების შემდეგი უძველესი ხელნაწერები:

ადიშისა, ჯრუჭისა და პარხალისა. ამთგან ადიშის, გამოარკვეულია (პროფ. კ. კეკელიძე, როდისაა გადაწერილი ადიშის სახარება—ტფ. უნივ. მოამბე № 2), გადაწერილია 897 წ., ჯრუჭისა, მინაწერის მიხედვით, 936 წ. და პარხალისა, ბოლო მინაწერისავე მიხედვით 973 წ. გადაწერილია ადიშის და ჯრუჭის სახარება 'მატბერდის მონასტერში, ხოლო პარხალისა—სახელის მიხედვით, 'პარხ. მონასტერში.

შედარებამ გამოარკვია, რომ ადიშის სახარება იძლევა განსაკუთრებულ რედაქციას თარგმანისას შედარებით დანარჩენ ორ ხელნაწერთან. ტექსტი განსხვავდება როგორც თვით სიტყვების დალაგებისა, ისე ხმარებულ ლექსიკის მოცულობის თვალსაზრისით იმდენად თვალსაჩინოდ, რომ შესაძლებელია ვილაპარაკოთ სახარების თარგმანის დამოუკიდებელ რედაქციაზე. ჯრუჭისა და პარხალის სახარება, ადიშის სახარებასთან შედარებით, ცალკე სდგანან, ერთმანეთს მისდევენ და თითქმის არაფერში ერთმანერთისაგან არ განიარჩევიან. განსხვავება მათ შორის, თუ ასეთი არსებობს, არ სცილდება ჩვეულებრივ გადაწერის დროს დასაშვებ ლაპსუსებს. ტექსტი ერთმანეთს ეთანხმება და უეჭველია ერთის წარმოშობისა არის.

უნდა ითქვას ამასთანავე, რომ ადიშის სახარების რედაქციის მარტოობა კიდევ უფრო თვალსაჩინოდ ხდება, თუ ჩვენ მივიღებთ მხედველობაში სხვა ცნობილ ვერსიებს სახარებისას, რომელნიც წინადაც იყვნენ აღმოჩენილი და ან ბოლოს დროს ხანმეტური ტექსტების სახით შეეძინა ჩვენს მეცნიერებას. მაგალ., ცნობილი ტბეთის სახარება, პეტერბურგის საჯარო წიგნთსაცავში დაცული, 995 წლისა, ყოველს შემთხვევაში მათეს და მარკოზის თავის მიხედვით, რომელი თავები დაბეჭდილია ვ. ბენეშევიჩის რედაქციით (პეტერბურგი 1909 წ.), მისდევს ჯრუჭისა და პარხალის სახარებას. ესევე ითქმის ათონის ივერიის მონასტერში დაცულ 913 წლის ოპიზის სახარების ტექსტის შესახებ, რომელიც მცირე ვარიანტებს გარდა რედაქციულად იმავე არსებისაა, როგორც

ტბეთის სახარება. (მე-10 საუკ. ურბნისის სახარების შედარება არსებულ ხელნაწერთან მე ამ შემეძლო, რადგან ეს ხელნაწერი ამ ეპოქად ტფილისში არ იმყოფება).

საინტერესო ის არის, რომ ახლად აღმოჩენილი ხანმეტრი ტექსტები სახარებისა რედაქციულად უდგება ორივე ტიპის რედაქციით წარმოდგენილ ტექსტს. მე სახეში მაქვს სახარების ის ტექსტი, რომელიც დაბეჭდა პროფ. ივ. ჯავახიშვილმა ტფ. უნივერსიტეტის მოამბეში № 2 გვ. 375—389. ყველა ეს ტექსტები, გარდა საქართ. საის. და საეთნ. საზ. ხელნაწერიდან № 999 და ერთს შემთხვევაში ყოფ. საეკლ. მუზ. და აწ. ტფ. უნივ. მუზ. № 844 ხელნაწერიდან ამოღებულ ნაწყვეტებისა, უდგება სიტყვასიტყვით, მცირედენ ვარიანტებს გარეშე, ჯრუჭისა და პარხალის სახარების ტექსტს, ხოლო ხელნაწერიდან № 999 და ერთს შემთხვევაში № 844-დან ამოღებული ნაწყვეტები კი მიეკუთვნება იმავე ტიპის რედაქციას, როგორც აღიშის ხელნაწერში წარმოდგენილ ტექსტის მთავარი ნაწილი, მთავარი ვამბობ იმიტომ, რომ, როგორც ქვემოთ იქნება ნაჩვენები, აღიშის ხელნაწერი თავისთავად მარტოოდენ და თავიდან ბოლომდის ერთი ტიპის რედაქციის შემცველად არ არის წარმოდგენილი.

ავიღოთ სანიმუშოდ რამოდენიმე ნაწყვეტი როგორც ხანმეტ, ისე აღიშის, ჯრუჭის და პარხალის სახარებების ტექსტიდან. ერთი ტიპის ტექსტი დაწყობილი იქნება ერთს მხარეს და მეორე ტიპისა მეორე სვეტში (პარხ. სახარების ტექსტი ცალკე აღნიშნულია არ იქნება, რადგან ის მთლად მისდევს ჯრუჭ. სახარებას).

ხანმეტ., ხელნაწ. № 844.

მათე 7₁₁₋₁₆*). §

ჯრუჭ. ხელნ., მათე 7₁₁₋₁₆*

ოჯკოჯეთოჯ თქნ ოჯკოჯოჯრთა ოჯკოჯეთოჯ თქნ უკჯთურთა იცათ
ხიცით¹ ნაჭისა კეთილისა შიცე- მისხცემული კეთილი შიცეშად
შად შვიდთა მათ² თქნთად რა- შვიდთა თქნთა რაოდენ უფროს

ვარიანტი ხანმეტრი ხელნაწ. № 999 (A) და აღიშ. სახ. (B):

1) B: იცით 2) AB abs.

ქართული
ნაციონალური
ბიბლიოთეკა

დენ¹ არა ხოვფროას² მამამან
 თქნმან ზეცათამან მოხტეს³.
 კეთილი რ⁴ნი სთხოვდენ⁵ მას:
 ე⁶ლიჟუ⁷ რაძტა ცნებაეს რაძტა გი-
 უონ თქნ კანთა ვგრეცა თქნ
 ხუოფდით მათ⁸ მიმართ რ⁹ კგ-
 რე არს შეჟული და წინაწარმე-
 ტუოჟელი:⁷ შევიდოდი⁸ იწროსა
 მას ბჳესა რ⁹ ფართო არს ბჳც
 და ვრცელ [ა]რს გზაჲ [რ¹⁰ლი]
 შიგოუოჯანის⁹ წარსაწემდეჲად
 და¹⁰ შირაჲელ [არიან რ¹¹ნი ვლენან¹¹
 შიერ] რ¹² იწრო არს ბჳც და წოჲ-
 ლილ¹² გზ[აჲ] რ¹³ნი მიიყვანის¹³
 ც[ხოვ]რებად და შვირე[დ ა]რიან
 რ¹⁴ლთა პოო[ნ]¹⁴ იგი: ხეკრძაღუ-
 ნით ცრ[თჲ] წინაწარმეტუოჲ[ელ]-
 თა მათგან¹⁵ რ¹⁶ლინ [მო]ვიდოდიან
 თქნდა სამოსლითა ცხოვე[არ]თა-
 ათა ხ¹⁷ შინაგან არიან შეკელი
 მტ[ა]ცეპელი ხ¹⁶ ნაუოფ[ისა] მა-
 თისაგან ზინენ[თ]¹⁷ იგინი:¹⁸ კკალ-
 თაგან უუ[რძენი] ახოჲ კოჲრ[ოს]
 თაჲთაგან ღეღოჲ

მამამან თქნმან ზეცათამან მოხტეს³
 კეთილი რ⁴ნი სთხოვდენ მას.
 ე⁶ლი რ⁵ლი გინდეს თქნ
 რ⁶ა გიუონ თქნ კანთა კგრცა
 თქნ ჰუოფდით იმათა მიმართ
 რ⁷უ ესრეთ არს შეჟული და წინ-
 წე⁸ლი.
 შევიდეთ იწროასაგ⁹ნ ბჳისა,
 რ¹⁰ ვრცელ არს ბჳე და ფართო
 არს გზაჲ რ¹¹ლსა მიჰეჲეს წარსა-
 წემდეჲად და შირაჲელი არიან
 რ¹²ნი შევლენან მას.
 ვ¹³რ იგი იწრო არს ბჳე და სა-
 ჳირველ გზაჲ რ¹⁴ლი მიიყუ-
 ნებს ცხოვერებასა და შვირედნი
 არიან, რ¹⁵ნი ჰმეპენ მას.
 კერძაღუნით ცრუ-წინწელთაგ¹⁶
 რ¹⁷ნი მოვიდოდიან თქნდა სამო-
 სლითა ცხოვერთაჲთა ხ¹⁸ შინაგან
 იუენენ მკელ მტაცეპელ. ნაუოფთა
 მ¹⁹თთაგ²⁰ნ იცნნეთ იგინი. ნუ უკჲე
 შეკრიბიან კკალთაგ²¹ნ უურძენი ახო
 კუროასთაჲთაგ²²ნ ღეღჲ.

¹) A: რაოდენად B: რაოდენ ²) A: ხოვფროს B: არა ოვფ.
 როას ³) A: მოგცეს B: მოჰცეს შით ⁴) A: რ⁴ლი სთხოვდეს B სთხოვ-
 დენ ⁵) B ყოველი ⁶) AB: ჰუოფდით მათდა ⁷) AB: წინასწარმეტ-
 უოჲელი ⁸) A შეხვიდოდი ⁹) AB: მიიყვანის ¹⁰) B abs ¹¹) A: შევ-
 ლენან ¹²) B: წოჲრილ ¹³) AB მიიყვანის ¹⁴) A პოვიან B) პოიან
¹⁵) A: წინასწარმეტუოჲელთაგან ¹⁶) B abs ¹⁷) B: იცნნეთ ¹⁸) B+
 მონოკისთოკლიან.

ილიმ. სახ. მარკ. 9₄₃—₅₀.

ხანმეტ. საისტ. საზოგ. ხელნაწ.
№ 844. მარკ. 9₄₃—₅₀

და თოჲ გაცთოვნებდეს შნი (sic) კელი შნი მოიკუეთე იგი ოჲმჟობეს არს შენდა ერთკელისა ცხოვრება შესვლად ვითა არა ორთა კელთა დგმისა და მისვლად ცეცხლსა მას დაოჲშრეტელსა და თოჲ ფერკი შენი გაცთოვნებდეს შნი მოიკოჲუეთე იგი ოჲკუეთეს არს შნი და ცხოვრებასა შესლვად მკელობედისაჲ ველარა ორთა ფერკთა დგმისა და მისვლად გეჰქინისა თოჲ თჳალი შენი გაცთოვნებდეს შენ აღმოიკადე იგი ოჲმჟობეს არს შენდა ერთ თჳალისა შესლვად სასოჲფეველსა დ'ისასა ვ'ელა არა ორთა თოჲვლთა სხმასა და მისვლად გეჰქინისა

სადა მატლი იგი მათი არა აღესროჲლების და ცეცხლი მათი არა დაშრეტების რ' ე'ლი ცეცხლითა დაიშარილოს კეთილ არს მარილი ოჲკოჲუეთოჲ მარილი განწმისდეს (sic) რაჲმე შუამარილოს გაჭოჲს თჳენ მარილი და მშუდობასა ჰყოფდით ოჲრთიერთას

...[ცხ]ოვრებასა შესლ[ვ]ად ვ'ე ორთავე [კელთ]ა სხმასა ჭ შე[სლ]ვად გეჰქინისა [ც]ეცხლსა მას ოჲშ[რ]ეტსა:: [დ]ა ოჲკოჲუეთოჲ ფ[ერ]კი შენი გაბრკოლებდეს შენ მოიკო[კ]ეთე იგი ჭ განს[კ]დე შენგან ხოჲ[შ]ობეს არს შენდა [შ]ეკელობედის შესვლად [ცხოვრებ]ასა ვ'ე ორითა ფერკითა შესვლად გეჰქინისა და ოჲკოჲუეთოჲ თოჲვლი შენ გაცთუ[ნ]ებდეს აღმოიდე იგი ხოჲმჟობეს¹ არს შენდა ერთითა თოჲვლითა შესლვად სასოჲფეველსა დ'თისასა ვ'ე ორითა თოჲვლითა და შთაგდებად გეჰქინისა სადა იგი მატლი მათი არა დახუსროჲლების² ჭ ცეცხლი არა ჭხუშრეტების³ რ' ე'ლი ცეცხლითა დახიშარილოს⁴ კეთილ არს მარილი ხ⁵ ოჲკოჲუეთოჲ მარილი წილ ხეოს⁶ რაჲ დაიშარილოს⁷...

ჯეროჲ: 1) უმჟობეს 2) დაესროჲლების 3) დაშრეტების 4) დაიშარილოს 5) abs 6) იყოს 7) დაიშარილოს.

ადიშ. საბ. ლუკა 15₂₁—28.

ხანმეტი ხელნაწ. № 884 ლუკ.
15₂₁—28.

ჭრჭოვა მამამან მონათა თვსთა
 გამართოთუთ მაგას კოვართი იგი
 წინაჲ და შთაბოთუთ მაგას მიეციით
 ბეჭედი კელსა მაგისსა და კამლი
 ფერკთა მაგისთა და მოიბთ კარი
 იგი ოვსხი და დაკალთ და ვჭამოთ
 და ვიშვებდით რ' ესე ძმ' ხეში მომ-
 კოვდარ იუო და ცნომდა წარ-
 წემუდოვდოუო და იბოვა და იწ-
 ვეს შვებად და იუო ოვხოვცესი
 ძმ' მისი აგარაკსა ვ'რ მოვიდოდა
 და მოეხლა სახლსა მას ესმა კ' სა-
 ხეობისაჲ და შარით (sic) შემდურთაჲ
 და მოთვწოდა ერთსა მონათა მის-
 თაგანსა და ჭქ'ა რაჲ არს ესე და
 მან ჭრჭოვა მას რ' ძმაჲ შენი მო-
 სლულ (sic) არს და დაკლა კარი იგი
 ოვსხი მამამან შენმან რ' ცოცხლ
 იუო და იბოვა განრისხნა და არა
 ოვნდა შესლვის და მამაჲ იგი გა-
 მოვიდა ევერდებოდა (sic) მას მიო-
 ვტო და ჭრჭოვა მამასა მას მისსა

...მას და შეხანოვთ ბეჭედი კელსა
 მისსა და კამლი ფერკთა მისთა
 და მოიბთ ზოვარაკი იგი მსოვ-
 ქანი] და დაკალთ და ვჭამოთ და
 ვიხარებდეთ. რ' ვ'ე ძმ' ხეში
 მკოვდარ ხიუო და განცოცხლდა
 წარწემუდოვდულ ხიუო და ხიბოვა და
 [იწვეეს] განცხრომამა და იუო ძმ'
 იგი მისი ოვხოვცესი ველსა და
 ვ'ა მოვიდოდა და მოხვასლა სა-
 ხლსა მას ხესმოდა კმაჲ სიხაროვ-
 ლისაჲ და განცხრომისაჲ. და მოხოვ
 წოდა ერთსა მონათაგანსა და ხკო-
 თხეიდა. ვ' დ რაჲ არ[ს] [ესე ხ' მან]
 ხრქ'ა მას. რ' [ძ]მაჲ შენი მო-
 სროვლ არს და დაკლა მამამან შენ-
 მან ზოვარაკი იგი ჭამებოვდი რ'
 ცოცხლებით მოხიუვა იგი ხ' იგი
 განრ[ისხ]და არა ხოვნიდოდა ში-
 ნა შეს[ლ]ვაჲდ ხ' მამაჲ მისი გა-
 მოვიდა და ხლოცვიდა და მან მი-
 ხოვტო და...

ხანმეტი ხელნაწი. № 844, ლუკა-
1918.

და შევიდა ი'ვ და ხიქცეოდა [იე]-
რიქოს. და აჰა კაცი ერთი რ'დსა
სახელი ხერქოჲა ზაქ' და ხიუო
მეზოვერეთ მოძღვარ და თავადი
მდიდარ და ხუძიებდა ხილვად ი'ვს
ვ'დ ვინმე არს და ვერ იხილის
სიმრავლისა მისკან რ' მცირე ხი-
უო ჰასა[კ]ითა და წარბიოდა
აღელთ თუბ'ზა რ'ამცა იხილა იგი
რ' მიერ წარსლვად ხიუო:

ვ'ა მოხიწია ადგილსა მას. ად-
ხედა ი'ვ და ხრქოჲა მას ზა[ქ]'
იწრაფე (sic) [დ]ა დამოკედ შ[ი]-
ერ რ' ჟერ არს) სახლსა შენსა ჩემი
უოფაჲ. [იწრაფა და გარდამოკდა]
და შეიწუნარა იგი სიხაროჲ[ლით] ვ'ა
იხილეს იგი უოველთა [დრტეინეი-
დეს და ხიტეოდეს [ვ'დ ცოდვილი-
სა კაცისათანა შევიდა დადრგო-
მად აღდგ]ა ზაქე და ხრქოჲა
ო'ა. ო'ო აჰ[ა] ზოგი ფსისა ჩე-
მისაჲ მიხოვეც კლახაკთა და რო-
[შ]ელი მე მომეხოვე... მიხოვატო
ოთხ წილად:

ილიშ. სახ. ლუკა 19, —ა.

(ამას მისდევს ამ ადგილას ჯრუ-
კის და პარხ. სახარების ტექსტიც).

და შევიდა და განვიდა იერი-
ქოთ და აჰა ესერა კაცი ვინმე და
სახელი ზაქე და იუო იგი მთავა-
რი მეზვერეთაჲ და იუო იგი მდი-
დარ ფ'დ და ოჲნდა ხილვად იქსა
ვ'რ ვინძი არს და ვერ ოჲძლო
ხილვად ერისა მისკან რ' ჰასაკითა
იუო მცირე და წარბიოდა წინა და
აღდუდა აღელთ სოჲლეღსა და ვ'ა
მოვიდა ადგილსა [მას მიხედა ივ
და თქოჲა მას ზაქე ესწრაფე და
გარდამოკედ რ' დღეს სახლსა შ'ნა
შენსა ჟერ არს ჩემი უოფაჲ ეს-
წრაფა და გარდამოკდა და შეიყუ-
ნა იგი სიხაროჲლით ვ'ა იხილეს
ე'ლთა დრტუნვიდეს და იტეოდეს
ვ'დ ცოდვილისა თანა შევიდა და-
დრგომად აღდგა ზაქე და ჰქა ო'ა
აჰა ო'ო ზოგი ნყოფთა ჩემთაჲ
მივსცე კლახაკთა და ოჲკოჲეთოჲ
ვისმე ცილი დავსდევ მივატო ოთ-
ხი წილი.

ადიშის სახ. ი⁷ე 21⁷⁻¹⁷.

ჭრჭოვა მოწაფემან მან რ⁷ლი
 თუთუარდა ი⁷ვს ზეტრეი არს
 სიმონ ზეტრეს ვ⁷ა ესმა ვდ ი⁷ი
 არს მოიარტუა საგრაღნელი რ ში-
 შველიყო და შთაფარდა ზღოვასა
 და სხოვანი იგი მოწაფენი მოვი-
 დოდეს ნაერთა რ არა შორს იუფ-
 ნეს⁷ კმელად აღ ვ⁷რ ორას წერათა
 ოდენ მოეთრია ბადე იგი თეგზე-
 ბითურთ. ვ⁷ა გამოვიდეს კმელად
 ჭხედენ ნაკურცხელი იღვა და
 თეგზი ერთი მის ზ⁷ა და ზოური
 ჭრჭოვა მათ ივ. მომართოვთ თეგ-
 ზთა მაგათვან რ⁷ლ თქ⁷ნ იზუართ
 აწ. შევიდა სიმონ ზეტრე და გამო-
 ზიდეიდა სათრამესსა მას კმელად
 სავსესა დიდ დიდითა თეგზებითა
 ასურგასის და სამითა ესთენითა
 სავსე იყო და არა განსოქდა ბადე
 იგი. ჭრჭოვა ივ მოედით (sic) ვისა-
 დილნეთ და ვერვინ მოწაფეთაგანი
 იკადრებდა კითხვად მისა ვ⁷დ
 შენ ვინ ხარ თუწყოდეს რ⁷ ო⁷ი
 არს მოიღო ზოური იგი ივ და მი-
 სცემდა მათ კერეცა თეგზსა მას
 ესე სამეზის განცხადა ი⁷ვ მო-
 წაფეთა მათ ვინაათვან აღდგა
 მკოვდრეთით და ვ⁷რ ისადილნეს

ხრჭა მოწაფემან მან ზე-
 ტრეს რ⁷ლი ხოუთუარდა ი⁷ვს
 ო⁷ლი არს: ხ⁷ სიმონ. ზეტრეს ვ⁷ა
 ხესმა რ⁷ ო⁷ლი არს შესამო-
 სელი მოიარტუა რ⁷ შიშოველ
 ხიყო და შთაიგდო თაფი [თ]ვისი
 ზღოვად. ხ⁷ სხოვანი მოწაფენი
 [ხ]ავითა მოწვიდო[დ]ეს¹. რ⁷
 არა შოვს (sic) [ხ]იუენეს ქოვეუ-
 ნა[სა]. ნდ ორას წერ[თ]ა ოდენ
 და გა[შ]ოხითრეუდეს ბადესა მას
 თეგზითა სავსესა: და ვ⁷ა გამო-
 დეს. ქოვ[ე]უანად იხილეს ნა[კო-
 ვერცხელი] მდებარ[ე] და თეგზი მას
 ზ⁷ა და ზოური: ხრჭა მას ი⁷ვ მოიღეთ
 თეგზთა მაგათვანი რ⁷ლი ხიზუართ
 აწ გამოვიდა სიმონ ზეტრე და გა-
 მოხითრეუდა ბადესა მას ქოვეუანად
 [სავსე]სა დიდდიდითა თე[გ]ზითა
 რ⁷ლ ხიყო ასურგასისა და სამ. და
 ე[ს]ოდეს ხიყო და არა განსოქდა
 (sic) ბად⁷: იგი: ხრჭა მათ
 ი⁷ვ მოვედით და ვისადილნეთ². და
 არაინ იკადრა მოწაფეთაგან მათ-
 გან³ კითხვად მისგან ვ⁷დ შენ ვინ
 ხარ ხ⁷ იცოდეს რ⁷ ო⁷ი[თვთ იგი]
 არს:

მოვიდა ი⁷ვ და მოიღო ზოური

ჯოუქ. ხანმეტეებს ვარდა: 1) მოვიდეს 2) ვისადილნეთ 3) მო-
წაფეთაგანმან 4) abs.

ჭრქოჯა სიმონ ჰეტრეს ი'ვ სიმონ
 იონაძის გიუოჯარ მე რუმეტე-
 ამათსა. ჭრქოჯა მას ჰე ოო შენ
 რუმეი რ' მიუოჯარ შენ. ჭრქოჯა მას
 დამწყესენ კრანნი ჩემნი მერმე
 ჭრქოჯა მას სიმონ იონაძის გი-
 უოჯარ მე. ჭრქოჯა მას ჰს' ო'ო
 რ' მიუოჯარ შენ. ჭრქა მას დამწყესენ
 სტხოვარნი ჩემნი ჭრქოჯა მას სამ-
 ცხის სიმონ აონაძის გიუოჯარ მე.

იგი და მიხტა მათ და თეგზა იგი
 კერეგე: ესე სამგზის განმობეც-
 ხდა ი'ვ მოწაფეთა თვსთა აღ-
 რაადგა მეოჯდრეთით: და ვ'ა ხი-
 სადიღნეს ხრქ'ა ს[ი]მონ [ჰ]ეტრე-
 [ს] ი'ვ სიმონ იონაძის
 გიუოჯარ მეა ხოჯდრო[ს] ამათსა
 ხრქ'ა მ[ს]¹ ჰე ო'ო შენ ხიცი² რ'
 მიუოჯარ შენ. ხრქ'ა ი'ვ მას და-
 ძოგუნ კრანნი ჩემნი: ხრქ'ა მას
 მერ(?)მედ³ ი[ვ] სი]მონ იონაძ
 სო გი[უ]ოჯარ მეა: ხრქ'ა⁴ ჰე
 ო'ო შენ ხიცი რ' მ [ი]უოჯარ შენ:
 ხრქ'ა მ[ა]ს ი'ვ დამწყესენ ცხოვარნი
 ჩემნი იგი⁵. ხრქ'ა მას ი'ვ მესა-
 მ[ედ] სიმონ იონაძის ც[ი]უო-
 ჯარ მეა:

ერთი თვალის გადახედვითაც ცხადია, რომ აქ წარმო-
 დგენილია სახარების ტექსტის ორი სხვადასხვა რედაქცია.
 პარალელები ადასტურებენ ამას: ნიქისა კეთილისა მიცემაჲ
 || მისა ცემელი კეთილი მიცემაჲ; ყ'ლივე რაჲცა გნებავს || ყ'ლი
 რ'ლი გინდეს; ორთა კელთა დგმასა || ორთავე კელთა სხმასა
 და სხ.. ისეთსავე რედაქციულ ხასიათის განსხვავებას ვხედავთ
 სახარების ორგვარად წარმოდგენილ ტექსტში არა მარტო
 ზემოდ მოყვანილ ნაწყვეტების მხრივ, არამედ თითქმის მთელს
 სიგრიძეზე ორი რედაქციის სახარების ტექსტისა. აღსანიშნა-

ჯრუქ.: ¹+ჰეტრე, ²) უწყი ³) მერმე ჰქა მას ი'ვ მეორედ⁴
 ⁴) მას ჰეტრე, ⁵) abs.

ვია ამასთანავე, რომ განსხვავება რედაქციული ნასიათისა სახარების ქართული ტექსტის ამ ორს ტიპს შორის, ერთი—ხანმეტი, ჯრუჭისა და პარხალისა, მეორე—ადიშისა, ხანმეტნი № 999 ხელნაწერი და მათეს თავის ნაწყვეტში № 844 ხელნაწერიც—არის მეტად თვალსაჩინო. ასეთი განსხვავება თან მიყვება ჯრუჭისა და პარხალისა ერთის მხრივ და ადიშის ტექსტს მეორეს მხრივ ოთხთავის მთელს სიგრძეზე გარდა ზოგიერთ ადგილებისა, რომელთა შესახებ ქვემოთ იქნება ლაპარაკი. განსხვავება იმდენად დიდია, რომ მისი განხილვა თხოულობს განსაკუთრებულ ყურადღებას. ამ ჭამად ჩვენ ვუჩვენებთ ზემოთ მოტანილ ტექსტიდან ზოგიერთ ადგილებს, რომელიც დაგვეხმარება არსებულ რედაქციულ სხვადასხვაობის ხასიათის გაგებას, განსაკუთრებით თუ ამასთანავე მხედველობაში იქნება მიღებული ორი წყარო, რომლის საშუალებით დასაწყისშივე ფეხს იკიდებდა ჩვენში საეკლესიო მწერლობა და მწიგნობრობა, სახელდობრ წყარო სომხური და ბერძნული. შედარება ზემოდ მოტანილ ტექსტების ცალკე ადგილებისა სახარების სომხურ და ბერძნულ ტექსტებთან იძლევა ფრიად საინტერესო ფაქტებს.

ტექსტის შესაღარებლად ჩვენ ვხმარობდით სახარების ბერძნულ კრიტიკულად გაცემულ ტექსტს პროფ. ნესტლესას (ლონდ. 1904 წ.) და სომხურ სახარების ჩვეულებრივ ტექსტს ვენის გამ. 1864 წ. და ლონდ. 1895 წ. შეფარდებით უძველეს 887 წლ. ხელნაწერის ტექსტთან (ლაზარევის ინსტიტ. ფოტოტიპ. გამოცემა მოსკ. 1899 წ.). ქართულ ტექსტებთან ადიშ. სახარება გამოცემულია ფოტოტიპურად (მოსკ. 1910 წელს), ხოლო ჯრუჭისა და პარხალისა არის ხელნაწერებად (პირველი ეკუთვნის საისტ. საზოგად. მუზეუმს და მეორე ტფ. სახ. უნივერსიტეტს). სახარების ქართულ რედაქციების შედარება სომხურ და ბერძნულ ტექსტთან ცხად ყოფს ბევრს რამეს. ასეთი შედარება მომავალში და საზოგადოდ საკითხის საფუძვლიანად შესწავლა ექვს გარეშეა იქნა მრავ-

ვალმხროვანი მნიშვნელობის მქონი. ჩვენ ასეთი ფაქტობრივი
 ზანი არ დაგვისახავს, ჩვენ გვინტერესებდა საკითხის დაყუ-
 ნება იმდენად, რამოდენადაც ის საჭირო იქნებოდა ქართულ
 მწერლობის დასაწყისთან დაკავშირებულ ზოგიერთ ისტო-
 რიულ-კულტურულ საკითხის გამოსარკვევად საერთო მოხაზუ-
 ლობით მაინც. ამიტომაც ჩვენ მოვიყვანთ ტექსტების შესა-
 დარებლად ზოგიერთ დამახასიათებელ მაგალითებს, უპირვე-
 ლეს ყოვლისა იმ ნაწყვეტებიდან, რომლის ხანმეტი შესა-
 ტყვისი უკვე დაბეჭდილია ტფ. უნივ. მოამბეში № 2. აი
 რამოდენიმე მაგალითი ასეთი შედარებისა.

მაგ., მათე 7₁₄ ჯრუჭის სახარ. რედაქციაში ვკითხულობთ
 „იწრო არს ბჭე და საჭირველ გზა“. ესევე ადგილი აღიშინ-
 სა და ხანმ. № 999 და 844 ხელნაწერში იკითხება „იწრო არს
 ბჭე და წულილი გზა“. აქ განსხვავებაა—„საჭირველი“ და
 „წულილი“ გზა. პირველი წაკითხვა დამოკიდებულია ბერძ-
 ნულ ტექტისაგან, სადაც ვკითხულობთ *καὶ τὰ μὲν μὲν ἢ*
ὄμνη, ἔολλο μεორὲ წაკითხვა წარმოადგენს სომხური ტექტის
სსჟ ნანსაყარ პირდაპირ თარგმანს.

უკვე ამ ადგილიდან სჩანს, რომ ჯრუჭის სახარ. რედაქ-
 ცია ამ შემთხვევაში არის დამოკიდებული ბერძნული ტექ-
 სტიდან, ხოლო აღიშ. და ხანმეტ. № 999 და 844 ხელნაწერ-
 ისა—სახარების სომხურ თარგმანისაგან.

მარკ. 9₄₃. ჯრუჭ. და ხანმ. „და ოკოკვეთოვ დაგაბრკო-
 ლებდეს კელი შენი“. აღიშ.: „თოვ გაცთოვნებდეს კელი შე-
 ნი“. პირველი წაკითხვა დამოკიდებულია ბერძნული ტექსტი-
 სიგან *καὶ ἐὰν σκαυθᾶσιν σε ἢ χεῖρ σὺν, ἔολλο μεორὲ კი-*
დევ წარმოადგენს სომხური ტექსტის პირდაპირ თარგმანს—
და სჩხ იან ქო დაქმადეხილავს, სადაც უკანასკნელი სი-
 ტყვა უდრის სწორედ ქართულს „გაცთუნებდეს“.

ლუკა 15₂₃. ჯრუჭ. და ხანმეტ.: „და მოიბთ ზუარაკი
 იგი მს... ჯანი“. აღიშ.: „და მოიბთ კარი იგი ოკსხი“. მართ-
 ლაც *და* ხანულში ვკითხულობთ ზვარაკის შესატყვისს *τὸν μρ-*

თქონ, რაც ნიშნავს ხმოს, ხოლო სომხურში კი ეს ადგილი იკითხება: *ყხყნ ყაყარასკ ყხხსყ*, ე. ი. აქ უკვე ხარია მოხსენებული.

იხე 21₉, ხანმეტ., ჯრუჟ.: „არა შორს იყუნეს ქოჯეყანასა ...და ვა გამოკედეს ქოჯეყანად....“ აღიშ.: „არა შორს იყუნეს კმელად.... ვა გამოვიდეს კმელად“....

აქ პირველი რედაქცია დამოკიდებულია ბერძნული ტექსტისაგან, სადაც ვკითხულობთ „ქუეყანის“ შესატყვისის უწყ, ხოლო მეორეს შესატყვისის კი წარმოდგენს სომხური ტექსტი, სადაც ნათქვამია *ვამაჲ* ე. ი. ხმელი.

იხე 21₁₅. ხანმეტ., ჯრუჟ.: „დააძოვენ კრავნი ჩემნი“, რაც პირდაპირი თარგმანია ბერძნულის *βραχμα τχ βραμα μαυ*. ამის მაგივრად აღიშ. ვკითხულობთ: „დაამწყსენ კრავნი ჩემნი“, რაც აგრეთვე პირდაპირ თარგმანია სომხურის *արածեսა ყყარქნასა իմ*.

იხე 21₁₇. ხანმ. და ჯრუჟ. ვკითხულობთ: „ჰრქუა მას ივ მესამედ“. „მესამედ“ აქ უდრის ბერძნულს *τχ τριτων*, სომხურ ტექსტში კი ამ ადგილას ვკითხულობთ *ხრქყა ანყამ* და მართლაც ამის შესატყვისად აღიშ. არის: „ჰრქუა მას სამ ვზის“.

განსაკუთრებით საინტერესოა შემდეგი ადგილი. იხე 21₁₆ აღიშ. ვკითხულობთ: „მერმე ჰრქვა მას“, სადაც „მერმე“ უდრის სომხურს *ყარბხას* ანუ—ისევე, ბელმეორედ. ბერძნულს ტექსტში ეს ადგილი უფრო გარკვევით არის მოხსენებული—*მენτავთ*—მეორეჯერ და ამიტომაც ჯრუჟ. ბელნაწერში ვკითხულობთ: „მერმე ჰრქუა მას ივ მეორედ“. აქ, ცხადია, პირვანდელი ტექსტი გადაკეთებულია ბერძნულის დედნის მიხედვით, მხოლოდ პირველი რედაქციის („მერმე“) დატოვებით. საგულისხმოა, რომ ხანმეტ ტექსტში (იხ. ზემოდ) ეს ადგილი წარმოდგენილია ოდნავ გადაკეთებულად — „მერმედ“. პირველ გადაკეთებისას ეს სიტყვა ბერძნულის *მენტავთ*-ის მაგივრად სიტყვისთვის მიმართულებითი ფორმის

მიცემით (მერმე-დ), საკმარისად იქმნა ცნობილი („მეორე“ სიტყვა ნურში ეხლაც ნიშნავს მეორეს); მაგრამ შემდეგ დაემატა განმარტების დაგვარად სიტყვა „მეორედ“.

სხენებულ ვარიანტებში დაცული ტექსტები სახარები-სა ჩვენ ამ გვარად შეგვიძლია გავყოთ ორ რედაქციად, რომელთაგან ერთი დამოკიდებულია სომხური თარგმანისაგან და მეორე ბერძნული დედნისაგან. პირველი რედაქცია წარმოდგენილია ადიშის სახარების მთავარი ნაწილით № 999 და ნაწილობრივ № 844 ხელნაწერის ხანმეტ ტექსტით, ხოლო მეორე—ხანმეტი ტექსტის ეხლა ბეჭვდით ცნობილ უმეტეს ნაწყვეტებით და აგრეთვე ჯრუჭის და პარხალის ხელნაწერ სახარებით.

რომ ადიშის სახარებაში წარმოდგენილი ტექსტი დამოკიდებულია სომხურ თარგმანიდან, ეს ცხადად მტკიცდება მისი სომხურ ტექსტთან შეფარდებით მრავალს ადგილას. მრავალ მაგალითებს შორის მოვიყვანო რამოდენიმეს.

ადიშ. მარკ. 5₁₈ „ბ“ მელორენი იგი ივლტოდეს, უთხრეს ქალაქებსა და აგარაკებსა“, —რაც სომხურის *և խողարածքն փախեան և պատմեցին ի քաղաքի և յագարակս* პირდაპირ თარგმანია. ხოლო ჯრუჭ. და პარხ. სახარებაში აქ ნათქვამია: „ბ“ მწყემსნი იგი ივლტოდეს და უთხრეს ქალაქსა და დაბნებსა“. και οι βροχοιτες αυτους εφυσον και απηγγειλαν εις την πολιν και εις τους αγρους.

ადიშ. ლუკ. 24₁₂: „და ამა ორნი მათგანნი მივიდოდეს მასვე დღესა შინა დაბასა ერთსა რელი შორავს ივლმსა ას სამოც ასპარეზ და იყო სახელი მისი ემშაოვს“. სიტყვა ასპარეზ აქ პირდაპირ გადაუთარგმნელად გადმოღებულია სომხური ტექსტიდან (*ասպարեզ*), მაშინ როდესაც ჯრუჭ. და პარხ. სახარებებში ნათქვამია—„რომელი შორავს იერუსალიმსა სამოც უტევან“, სადაც უტევანი არის თარგმანი ბერძნული *σαταμωσ*-ისა. ასეთივე შემთხვევასთან გვაქვს საქმე ოდიშის სახარებაში ი¹ნე 11₁₇ და სხვაგანაც.

საქართველოს ენციკლოპედია
ქართული ენის ენციკლოპედია
ბიბლიოთეკა

328
328
328

მათე 14₁ აღიშ.: „მას ეამსა შინა ესმა პეროდეს ჩორო-
როდსა ჰამბაფი იჯსი და პრკოვა მონათა თუსთა“.

ჯრუქ.: „მას ეამსა შინა ესმა პროდეს ოთხთა შთ სამთაფ-
როთა მთავარსა ჰამბაფი იჯსი და ჰქა მონათა თუსთა“.

ჩოროროდსა—ეს პირდაპირ გადმოღებულია სომხურ ტექ-
სტიდან გადაუთარგმნელად (ჩორორდ ნიშნავს მეოთხეს) და
გადაწერის დროს ოდნავ დამახინჯებულიც არის.

კიდევ ერთი მაგალითი. მათე 27₂ აღიშ.: „და მისცეს
პილატეს ბქეს“. ესევე ადგილი ჯრუქ. და პარხ.: „და მისცეს
იგი პილატეს მთავარსა“. აქ ბქე პირდაპირ გადათარგმნილია
სომხურიდან, რომელშიდაც ვკითხულობთ *ჟათასღორ*, ხოლო
ბერძნულში ამის მაგივრად იხსენიება *ჩყჲჲჲჲ*, რის შესა-
ტყვისს წარმოადგენს მეორე რედაქციის „მთავარი“. ასეთი
განსხვავება გატარებულია ანალოგიურ შემთხვევებში სხვა ად-
გილსაც. მათე 27_{14,15} აღიშ. პილატე წოდებულია „ბქედ“
(სომხ. *ჟათასღორ*), ხოლო ჯრუქ. და პარხ.— „მთავრად“
(ბერძნ. *ჩყჲჲჲჲ*). მათე 27₂₁ აღიშისაში სომხ. *ჟათასღორ* გა-
დათარგმნილია როგორც „მსაჯული“, ჯრუქ. და პარხ. სახა-
რებაში— „მთავარი“. მათე 10₁₈ აღიშ.: „წე მსაჯულთა და
მეუფეთა“; ჯრუქ. და პარხ.: „წე მთავართა და მეფეთა“, და სხ.

საჭიროა ამასთანავე აღინიშნოს, რომ ლუკა 19₁₋₅-ში
წარმოადგენილი ხანმეტრიანი ტექსტი, როგორც მოვიხსენეთ,
ამ ადგილს განმარტოებით სდგას ყველა დანარჩენ ხელნაწე-
რებში დაცულ რედაქციასთან შედარებით აღიშ. სახარების
თანმითვლით. არსებითად ის უსათუოდ დამოკიდებულია
სომხურ ტექსტისაგან, მაშინ როდესაც დანარჩენი ხელნაწე-
რები (და მათ შორის ამ ადგილს აღიშისაც) იძლევიან ბერ-
ძნულთან დაკავშირებულ ტექსტს. ხელნაწ. № 999 ხანმე-
ტურში ლუკა 19₁ ვკითხულობთ: „აჰა კაცი ერთი, რლსა
სახელი ერქუა ზაქს და ხიყო მეზოჯრეთმოძლოჯარ და თავა-
დი მდიდარ“, რაც წარმოადგენს პირდაპირ თარგმანს სომხუ-
რისას: *ა არა აყრ ძქ ანოან კიჯხეხაქ ჶაღქით ხ ზა ჶრ*

μαρτυρῶν καὶ ἰνῆρς ἀκθωσίου. ბერძნულში ამის მაგივრად არის: καὶ ἴθις ἀνὴρ ὀνόματι καλοῦμενος Ζακχαῖος καὶ αὐτὸς ἦν ἀρχιελεὺς καὶ αὐτὸς πλῆσθιος, რაც წარმოდგენილია ბერძნულთან დაკავშირებულ ტექსტით: „და ამა ესე რა კაცი ვინმე და სახელი ზაქე და იყო იგი მთავარი მეხოვერთაჲ და იყო იგი მდიდარ ფრიად“.

იქვე ლუკა 19, ხელნაწ. № 999 ხანმეტურში ვკითხულობთ: „რო ამა ზოგი ფასისა ჩემისა მიხოვეც გლახაკთა“, რაც უდრის სომხურის—*თხრ არა ვჩხა რჩქე ჩმიე თაყ აჯჳათაყ*. ხოლო ბერძნულთან შეთანხმებული ტექსტში კი (ჯრუქის, პარხ. და ამ შემთხვევაში აღიშისაც) ნაცვლად სიტყვისა „ფასისა ჩემისა“ იხმარება „ნაყოფთა ჩემთა“, რაც უდრის ბერძნული ტექსტის τὰ ἡμίσειά μου τῶν ὑπαρχόντων.

ცხადია, რომ ამ შემთხვევაში აღიშის სახარების ტექსტი, გამოჩაკლისის დაგვარად, უდგება ბერძნულთან დაკავშირებულ ქართულ ტექსტს, მაშინ როდესაც ხანმეტი ტექსტი № 999 ხელნაწერისა წარმოგვიდგენს სომხურიდან თარგმნილ ტექსტის რედაქციას.

საინტერესოა, რომ აღიშის სახარება ზოგიერთ ადგილას გადადის მეორე რედაქციის ტექსტზე. სახელდობრ, ასეთ მაგალითთან გვაქვს საქმე, რამდენადაც მე შევნიშნე, მათე 9₃₄-ზე: „და დაკოვრებოვლ იყო ერი იგი და იტყოდეს ვ'დ არასადაეინ ესრეთ იტლსა შორის გამოჩნდა ხ' ფარისევლინი იგი იტყოდეს მთავრითა ეშმაკთაჲთა განასხამს ეშმაკთა“.

აქ ტექსტი, დამოკიდებული სომხური თარგმანისაგან წყდება და იწყება ტექსტი დაკავშირებული ბერძნულ დედანთან, როგორც ეს წარმოდგენილია ჯრუქ. და პარხ. სახარებებში, მაგრამ მხოლოდ რამოდენიმე მუხლის სიგრძეზე. შემდეგ გრძელდება მსვე სომხურისაგან დამოკიდებული ტექსტი. სხვა ადგილას კიდევ ლუკ. 17₂₅—23₂ თავებს შუა აღიშის სახარებაში ტექსტი ტყდება და იწყებს მიყოლას ჯრუ-

ქის და პარხ. სახარებაში წარმოდგენილ ტექსტთან. აქ მასადაამე, ჩვენ საქმე გვაქვს მეორე—ბერძნულთან შეთანხმებით გადაკეთებულ რედაქციიდან ტექსტის სესხებასთან. ასეთი შემთხვევა, რომლის მსგავსი ტექსტის დეტალურად განცხრილვის შემდეგ ამოწურვას, შესაძლებელია, კიდევ საკიროებდეს, უნდა გვიჩვენებდეს, რომ შატბერდში, სადაც გადაწერილია ადიშის სახარება, მე-9 საუკ. ბოლოს პირვანდელი რედაქციის სახარების ტექსტი უნაკლულად წარმოდგენილი უკვე არ იყო და ამიტომ საკირო გახდა ნაკლის შევსება მეორე რედაქციის მიხედვით.

ყველა ამის მიხედვით ცხადია, რომ სწორი უნდა იყოს აკად. ნ. მარჩის აზრი, რომელიც თავიდანვე ამტკიცებდა, რომ პირვანდელი თარგმანი სახარებისა ქართულად შესრულებულ იქმნა სომხურიდან. უნდა ითქვას ამასთანავე, რომ ბერძნულთან შეთანხმებული ქართული ტექსტი ზოგიერთ შემთხვევაში წარმოდგენს დამოუკიდებელს, მაგრამ სომხურიდან გადმოთარგმნილ რედაქციის უკვე არსებობის დროს ხელახლავ ბერძნულიდან წარმოებულ თარგმანს, მაგრამ ზოგიერთ შემთხვევაში საკირო შესწორებათა გარდა მაინც პირდაპირ იმეორებს პირვანდელ თარგმანის ტექსტს.

ეხლა იბადება საკითხი, როდის უნდა იყოს გადათარგმნილი სახარება ქართულად პირველად სომხურიდან და შემდეგ შეკეთებული ან ნაწილობრივ ხელახლად გადმოთარგმნილი ბერძნულის ტექსტის მიხედვით. კერძოდ ბერძნულთან დაკავშირებულ ქართული ტექსტის დასათარიღებლად თუ არა, ყოველს შემთხვევაში terminus post quem non-ის ნაწილობრივ მაინც საჩვენებლად მნიშვნელობა აქვს ვესტათე მცხეთელის ცხოვრებას. ამ ცხოვრებაში დაცული ცნობები ქრისტეს ამ ქვეყნად მოღვაწეობის შესახებ ჩვენ საკმაოდ საინტერესო ცნობებს გვაძლევს იმის გამოსარკვევად, თუ როგორი სახარების ტექსტთან იყო გაცნობილი ცხოვრების აღმწერელი და მასადაამე შეიძლება ითქვას მოწინავე ნაწილი

ქართველობისა მე-6 საუკ. მე-50 წლებში, როდესაც დაახლოებით უნდა იყოს დაწერილი თვით ცხოვრება. ევსტათეს ცხოვრებაში ჩამოთვლილი ფაქტები ქრისტეს ცხოვრებიდან შეიძლება დალაგებულ იქმნას სახარების ტექსტთან შეფარდებით შემდგენიარად: სახარების თავებთაგან ნაჩვენებია ის, რომელიც შინაარსით და ზოგიერთ შემთხვევაში ტექსტითაც უდგება ევსტათე მცხეთელის ცხოვრების ტექსტს. ევსტ. მცხეთელის ცხოვრებაში ჩამოთვლილია სახარებიდან შემდეგი მოვლენები (საქ. სმ. 318—320):

ნათლისღება:... აკმა ყო ზეცით გარდამო და თქლა: ესე არს ძე ჩემი საყუარელი, რომელი მე სათნო ვიყავ, მაგისი ისმინეთ და სცხოვნდეთ“ (მათე 3).

იესოს შესვლა იერუსალიმად (იწე 12).

38 წლის სწეულის განკურნება (იწე 5).

დაბადებით ბრმის განკურნება (იწე 9).

„მკვლობელნი ავლინა“ (მათე 21₁₄).

„კეთროვანნი განწმინდა“ (იწე 17₁₂₋₁₉).

ქვრივის შვილის გაცოცხლება (ლუკა 7₁₂₋₁₅).

განრღვეულის ავადმყოფის განკურნება (მათე 8₆₋₈).

ქორწილი კანას გალილეას (იწე 2).

12 წლ. სიგრძეზე წიღოვან ქალის განკურნება (მათე 9₂₆).

ხუთი პურით და 2 თევზით 5 ათასი სულის დაბურება (მარ. 6, მათე 14).

„კმელით ქუეყნით მოსლვა“ (იწე 6₁₆₋₂₂).

ლეგეონ ეშმაკი (მარკ. 5, pass.). ევსტ. ცზით: „ქრისტემ უბრძანა ქუეყანასა და განელო და დანთქა ეშმაკი იგი და შთაჰდა ჯოჯოხეთად ქუესკნელად“. მარკოზის სახარებაში კი მოთხრობილია ლეგეონ ეშმაკის ღორებში გადასვლა და შემდეგ ზღვაში დაბრჩობა.

4 დღის მკვდარის ლაზარეს მკვდრეთით აღდგენა (იწე 11₃).

ტაძრიდან ვაჭრების განდევნა (იწე 2+მათე 21₁₃).

ქრისტეს ცემა და წვალება (მათე 27₂₉₋₃₀+იწე 19₃).

ჯვარცმა (მათე 27₃₄ pass.).

დაკრძალვა ქრისტესი და აღდგომა, გამოცხადება ორთა მოწაფეთა, მარიამ მაგდალინელისა და სხვათა დედათა (მათე 27—28 + მარკ 16).

სულის წმინდის მოფენა (მათე 28₁₉₋₂₀).

როგორც ამ ნუსხიდან სჩანს, ევსტ. ცხოვრების ავტორი ყველაზე კარგად იოანეს სახარებას იცნობს, შემდეგ მათეს და მარკოზს და ერთხელ ის უნდა სარგებლობდეს ლუკათითაც. ცმბის სათანადო ადგილების შედარება უმთავრესად ლექსიკის და აგრეთვე ციტატების მხრივაც სახარების ორს ზემოგამორკვეულ რედაქციასთან ჩვენ საშუალებას მოგვცემს გამოვარკვიოთ, თუ რომელი რედაქციით უპირატესად სარგებლობს ცმბის დამწერი. ამ მხრივ საინტერესოა უპირველეს ყოვლისა მთავარი, ასე ვსთქვათ, წყარო ცმბის ავტორის—იოანეს სახარება.

„შევიდა დაბასა ერთსა—ამბოზს ცხოვრების ავტორი ქრისტეზე—იყო მუნ ქორწილი და შევიდა იესო საქორწინესა მას და ღვინოჲჲ არა იყო მუნ, რამეთუ მიღეულ იყო და ტაკუკნი ცარიელნი ღგეს მუნ. მაშინ უბრძანა იესო მოწაფეთა მათ წყალი მოღებად და ტაკუკნი აღავსნეს წყლითა და აკურთხა წყალი იგი ქრისტემან და იქმნა ღვინო უჰამოვნეს პირველისა მის ღვინისა“. შესატყვისს ადგილას აღიშის სახარებაში ვკითხულობთ:

ონე 2₆: „მუნ ღგეს ტაკოკნი მარმარილოჲსანი ექო-
ვსნი განსაწმედელად ჰოკრიათა მათ შთაისხის თითოეოვლმან მათგანმან ორ ანოვ თოვ სამ საწყაოვლ ჰქა მათ ივ აღავსენის ტაკოკნი იგი წყლითა და აღავსნეს იგინი“. აქ სიტყვა ტაკუკი პირდაპირ გადმოღებულია გადაუთარგმნელად სომხურისაგან—*Առդ էին թակուկը կնեսյք վից* და სხ.

ესევე ადგილი ჯრუჰის და პარბ. ხელნაწერში იკითხება შემდეგნაირად:

ონე 2₆: იყვნეს მუნ სარწყოჲლნი ქვისანი მდგომარენი ექოვსნი მსგავსად განწმედისა მისებრ ჰოკრიათათასა რლთა

შთაასხიან საწყაოკლნი ორორი გინა სამსამი და ჰქვამთ მათ
ალავსენით სარწყოკლნი იგი წყლითა*.

აქ უკვე ტაკუკის მაგივრად გვხვდება სარწყული, რაც შე-
ესაბამება ბერძნულის ტექსტიდან ხელახლავ თარგმნისას ტერმი-
ნების შეცვლას *ῥῆμας ἕξ ἕξαι λίνουαι ἔμπρεια*. ცხადია, ვესტ-
მცხეთელის ცზის ავტორი იცნობს იოანეს სახარებას სომ-
ხურიდან ნათარგმნ ტექსტის მიხედვით. ეს ცხადად სჩანს
სხვა ადგილებიდანაც.

ცზაში 5 პურით და 2 თევზით 5 ათასი სულის დაპუ-
რების შესახებ ცნობის შემდეგ ვკითხულობთ: „მაშინ უბრ-
ძანა ქრისტემან ერსა მას კმელით ქუეყნით მოსლვა; ხოლო
ქრისტე და მოწაფენი მისნი განვიდოდეს ზღუასა მას ვითარცა
კმელსა და ფერხნი მათნი არ დაივლტნეს და ვითარცა განკ-
დეს კმელად მოემთხვია კაცი ერთი“ (გვ. 319). „კმელის“
ხმარება მიწის მაგიერ, როგორც ზემოთაც იყო ნაჩვენები,
ახასიათებს, სომხური სახარების ტექსტის მიხედვით, სომხუ-
რისაგან დამოკიდებულ ქართულ სახარების რედაქციას.

საინტერესოა ცზაში ტერმინის სამარეს ხმარება ნა-
ცვლად საფლავისა: „დაიდვა იგი (ლაზარე) სამარესა შინა
და მივიდა ქრისტე კარსა მის სამარისასა: კმა ჰყო და ჰრქუა:
ლაზარე გამოგუალე და ერთითა მით კმითა ქრისტესითა იგი
სამარისაგან გამოვიდა მხიარული“ (გვ. 319). „ალილო გუა-
მი ქრისტესი და დადვა ახალსა სამარესა და ლოდი დიდი
იყო, მიავორვა კარსა სამარისასა“ (გვ. 320). „გამოვიდა სამა-
რით“ (იქვე).

ქრისტეს სიტყვები ლაზარეს მკვდრეთით აღდგომისას
პირდაპირ დამოკიდებულია სომხურიდან გადმოღებულ ქარ-
თულ ტექსტისაგან და არა ბერძნულ რედაქციიდან, როგორც
ეს სჩანს შემდეგი ციტატებიდან.

ადიშ. ანე 11₄₃: კმითა მალლითა ლალატყო (sic) და
თქოვა ლაზარე აღდგე და გამოგოვალე და გამოვიდა ლაზა-
რე მკოვდარი იგი კროვლი ფერკით კელით რეზითა.

ჯრ. და ჰარბ.: კმითა დიდითა ღალად ყო ლაზარე გამოვედ გარც და გამოვიდა მკოვდარი იგი შეკროვლი კელითა და ფერკითა და სახოვეველითა.

ვესტ. ც^ბაში სხვა აღგილსაც იხმარება სიტყვა სამარე. „ალილო გუამი ქესი და დაღვა ახალსა სამარესა და ლოდი დიდი იყო, მიავორვა კარსა სამარისასა“ (საქ. სამ., 320). „გამოვიდა სამარით“ (იქვე). საზოგადოდ სამარე ჩვეულებრივ იხმარება სომხურისაგან დამოკიდებულ ქართულ სახარების ტექსტში იქ, სადაც ბერძნულ დედანთან დაკავშირებულ ქართულ ტექსტში ჩვეულებრივ იხმარება საფლავი. მაგ., ი^ნე 11¹⁷; აღიშ.: „პოვა ოთხდღისაჲსა (ლაზარე) სამარესა შინა“ ჟრუჟ.: „რ^ე ოთხ დღე აქუნდა საფლავსა შინა“.

ვესტათეს ც^ბაში მხოლოდ ერთს აღგილას იხმარება და ისიც ქრისტეს ვნების აღწერილობაში სიტყვა საფლავი: „ანგელოზი გარდამოკდა ზეცით და გარდაავორვა ლოდი იგი მის საფლავისაგან და ქრისტე აღდგა და გამოვიდა მიერ სამარით“.

აღიშ. სახარებაში აქაც საფლავის მაგივრად სამარე იხმარება, მარკ. 16³: „და იტყოდეს ოვრთიერთასჴინმე გარდაგვგორვოს ჩ^ნ ლოდი იგი კარისა მისგან სამარისაჲსა“.

ჯრუჟ. და ჰარბ. სახარებაში აქ კიდევ ვკითხულობთ: „ვინ გარდაგვგორვოს ჩ^ნ ლოდი იგი კარისა მისგ^ნ საფლავისა“.

ამ გარემოებამ შეიძლება დაბადოს აზრი ვესტატეს ც^ბის ავტორის დამოკიდებულებისა მარკოზის სახარების ტექსტში ბერძნულ რედაქციასთან დაკავშირებულ ქართულ ტექსტისაგან.

მართლაც 5 პურიტ და 2 თევზით 5 ათასი სულის დაპურებას ვესტ. ც^ბაში ვკითხულობთ შემდეგნაირად: როდესაც ქრისტეს შეეცოდა მ^შიერი ხალხი, რომელიც მას მოსდევდა, „ჰრქუა მოწაფეთა თვსთა—თქუენგანსა არავის გაქუს პური აქა და ჰრქუა ერთმან მოწაფეთაგანმან: შე მაქუს ხუთი პური და ორი თევზი. ჰრქუა ქრისტემან: მომართუთ იგი აქა

და ვითარცა მოართვეს ხუთნი იგი პურნი და ორნი თევზნი, უბრძანა ქრისტემან ერისა მის დასხმა ქუეყანასა ზელა და აღიპყრნა ზეცად ხუთნი იგი პურნი და ორნი თევზნი, აკურთხნა და განტეხნა და მისცემდა მოწაფეთა თვსთა და მოწაფენი იგი მისცემდეს ერსა მას“.

ამ აღვლილის შესატყვისი ჯრუჭ. და პარ. სახარებაში იკითხება ამნაირად, მარკ. 6₃₈: ხ ივ ჰქა მათ რაოდენი გაქოვთ პოვრი, მივედით და იხილეთ და იხილეს და პრქეს ხოვთი პოვრი და ორი თევზი.

ესევე აღვლილი აღიშ.: მან პრქოვა მათ რაოდენი კოვზაჲ გაქოვს მივედით და იხილეთ და ვრ იხილეს ოვთხრეს ხოვთ კოვზა და ორ თევზ.

ცხადია, ევსტ. ცბის ავტორი დამოკიდებულია ბერძნულთან დაკავშირებულ ტექსტისაგან. ეს უფრო ცხადი იქნება, თუ ავიღებთ შესატყვისის აღვლის მათეს სახარებიდან, რომელიც ამ შემთხვევაში უფრო უდგება ევსტათეს ცბის ციტატას.

ჯრუჭ. მათე 14₁₆₋₁₇: ხ მათ ჰქეს მას არარაჲ გოვაქს გარნა ხოვთი კოვზაჲ პოვრი და ორი თევზი ჰქა მთ ივ მომართოვთ მე იგი აქა და ოვბრძანა ერსა მის დასხლომაჲ თივასა ზა და მოილო ივ ხოვთი იგი პოვრი და ორი თევზი და აღიხილნა ზეცად და აკოვრთხნა იგინი და მისცა მოწაფეთა თვსთა პოვრი იგი და მთ მისცეს ერსა მას.

აღიშ., რომელიც ამ შემთხვევაში ლექსიკის მხრივ ბერძნულთან დაკავშირებულ ტექსტს მისდევს, იკითხება აქ შემდგენაირად, მათე 14₁₆₋₁₇: ხ მათ ჰქს მას არა გოვაქოვნს აქა¹ გარნა ხოვთი პოვრი² და ორი თევზი ხ თავადმან პრქოვა მათ მომართვთ მე იგი აქა და ოვბრძანა ერსა მის დასხლომაჲ თივასა ზა და მოილო ხოვთი იგი პოვრი და ორი თევზი და აღიხილნა ზეცად და აკოვრთხა და მისცემდა მოწაფეთა თვსთა პოვრი იგი და მოწაფეთა მისცეს ერსა მას (ვარ.: მარს. ¹) არა რაჲ გოვაქოვს, ²) ხოვთი ხოვზაჲ პოვრი).

ც^ა გვიამბობს: „ჯუარს აცვეს ქე და ძმარი და ნალველი შეზავებული ასვეს ჯუარსა ზედა“. აქ აგრეთვე ავტორი იცნობს სახარებას მხოლოდ ბერძნულთან დაკავშირებულ ტექსტის საშუალებით. ეს ადგილი უდგება მათეს 27₃₄.

ჯრუქ. და პარ. მათე 27₃₄: და მისცეს მას ძმარი ნავლითა შეზავებოვლი და მირაჲლო არა ოვნდა სოვმის.

ხოლო ესევე ადგილი აღიშის სახარებაში იკითხება ასე: და მისცეს მას სოვმად ღვნოჲ ნავლელოვოვლი და ვ^რ გემოჲ იხილა არა ოვნდა სოვმად.

ერთი მაგალითი კიდევ ვესტ. ც^ბის ავტორის დამოკიდებულობისა, მათეს სახარებიდან აღებულ ცნობების მხრივ, ბერძნულთან დაკავშირებულ თარგმანისაგან.

ვესტ. ც^ა (საისტ. საზ. ხელნაწ. № 341, საქ. სამ., 318): და კ^ა იყო ზეციით გარდამო და თქუა: ესე არს ძე ჩემი საყუარელი რ^{ლი} მე სათნო ვიყავ მაგისი ისმინეთ და სცხონდით.

პარხ. მათე 13₁₇: და კ^ა იყო ზეციით და თქოვა ესე არს ძე ჩემი საყვარელი, რომელი მე სათნო ვიყავ

აღიშ. იქვე: და აჰა კ^ა იყო ზეციით და თქო^ა ესე არს ძ^ც ჩემი [საყოვარე]ლი რ^{ლი} მთნავს.

ცხადია, აქ ვესტ. ც^ბის ავტორი დამოკიდებულია ბერძნულიდან გადმოთარგმნილ სახარ. ქართულ ტექსტისაგან. ამასვე ვხედავთ კიდევ სხვა შემთხვევებშიაც:

„და მერმე დედაკაცი ათორმეტ წელ წილოვნებასა შინა იყო, განაგრძობს იესოს ცხოვრების მოთხრობას ვესტ. ც^ბის აღმწერელი—და მოვიდა იღუმალ ზურგით კერძო და უპყრა ფესუსა სამოსლისა მისისასა და განწმიდნა იგი“, ვკითხულობთ ც^აში (გვ. 319). ამ ცნობის შესატყვისს ადგილს სახარებაში ვკითხულობთ:

ჯრუქ. მათე 9₂₀: და აჰა ესერა დედაკაცი ვინმე რ^ლსა დაეყო წილოვნებასა შინა ათოვრამეტ წელ¹ მოოჯკდა იგი ზოვრგით კერძო ივს და შეახო² ფესოვსა სამოსლისა მისისა-

ქართული
ლიბრარი

სა³ რ იტყოდა გოვლსა შინა⁴ თვისსა ვ⁵დ შეზ⁶თოვ⁷ვაზო
ფესოვსა სამოსლისა მისისასა ვცხოვნდ⁸ე ბ⁹ ი¹⁰ვ მოიქცა იხი-
ლა იგი და ჰქა მას ნოვ გეშინინ ასოვლო სარწმოვ¹¹ნოვებამან
შენმან გაცხოვნო¹² შ¹³ნ და გ¹⁴ნიკოვ¹⁵რნა დედაკაცი იგი მიერ
ჟამითგან (ვარაანტ. ზარხ. სხარება: ¹) ათორმეტი წელი ²) შუქხო
³) მისისასა ⁴) ახს ⁵) ვაცხოვნა).

ხოლო აღმისაში ეს აღგილი იკითხება ასე:

მათე 9¹⁰. და აჰა ესერა დედაკაცი ვინშე რ¹¹ლი იყო სი-
სხლისა დინებისა ზედა ათორმეტ წელ მოოვკდა და ზოვ¹²-
ვით კერძო შეახო ფესოვსა სამოსლისა მისისასა რ იტყოდა
გოვლსა თოვსსა შეზ¹³თოვ¹⁴ვაზო სამოსელსა მისსა ვცხოვნდ¹⁵ე
ბ¹⁶ ი¹⁷ვ მოიქცა იხილა იგი და ჰრქოვა ნუ გეშინინ ასოვლო
სარწმოვ¹⁸ნოვებამან შენმან გაცხოვნა შენ და ცხოვნდა დედა-
კაცი იგი მიერ ჟამითგან.

ცხადია, რომ აქ უქვე ც¹⁹ბის ავტორი დამოკიდებულია
ბერძნულ დედანთან დაკავშირებულ ქართულ ტექსტისაგან.

ზემოლ მოყვანილ მოსაზრებათა მიხედვით ჩვენ შეგვი-
ძლია მივიღეთ იმ დასკვნამდის, რომ თავისს მთავარ წყაროს
—იოანეს სახარებას ევსტათე მცხეთელის ც²⁰ბის აღმწერელი
იცნობდა სომხურიდან გადათარგმნილ რედაქციის საშუალებ-
ებით, ხოლო მეორე თავისს წყაროს—მათეს სახარებას ბერ-
ძნულთან დაკავშირებულ რედაქციით. ლუკას სახარებიდან
აღმწერელს სპეციფიკური ცნობები არ მოყავს, ხოლო მის
ხელში მყოფ მარკ. სახარების რედაქციის შესახებ კიდევ არა-
ფრის თქმა არ შეიძლება, რადგან ერთ ზემოლ მოხსენებულ
ტერმინის განხილვა სათანადო დასკვნისთვის, რასაკვირველია,
არ კმარა.

ამ გვარად ირკვევა, რომ მე-ნ საუკ. ნმ-იან წლებში
სახარების ბერძნულთან შეთანხმებული ქართული თარგმანი
უქვე არსებობდა თუ მთლად ოთხთავის არა, ნაწილობრივ
მანც.

საკითხს სომხური ტექსტისაგან დამოკიდებულ სახარე-

ბის ქართულ ვერსიის შესახებ არკვევენ ქართულ მწიგნობრობის დაფუძნების შესახებ არსებული ცნობები.

მაშტოცმა (მესროპმა), როგორც ცნობილია კორიუნის და მოსე ხორენელის მიხედვით, მას შემდეგ რაც შეაკეთა დანიელის მიერ შედგენილი სომხური ანბანი და უმთავრესად შეავსო ის ხმოვანი და ნახევარ-ხმოვანი ასოებით (სულ 7), რის შემდეგ მოეწყო საღმრთო წერილის თარგმნაც სომხურად, მიიღო ხელმძღვანელობა მწიგნობრობის გაუმჯობესების საქმეში როგორც ივერიისთვის, ისე ალბანიისთვის (გარგარულ ენაზე), „მესროპი მიღის ივერიაში, ვადმოგვეცემს მოსე ხორენელი, და ღვთის შემწევობით მათთვისაც აწყობს მწიგნობრობას ვინმე ჯაყას, ბერძნულიდან და სომხურიდან მთარგმნელის, დახმარებით. ივერიელთა მეფე ბაკური და მათი ეპიკოპოსი მოსე ეხმარებიან მესროპს. აქ მან ამოარჩია ყმაწვილები, გაჰყო ისინი 2 რიგად და დაუტოვა მათ მასწავლებლად ორი თავისი მოწაფე ტერი ხორძენელი და მუშე ტარონელი“ (მოსე ხორენ., სომეხთა ისტორია, § 54).

მესროპი ავის შემდეგ მეორეჯერაც ჩნდება, სახელდობრ პიტიაშს არშუშას მოწვევით ის ამყარებს მართლსაწმუნოებას და სპობს მწველებლობას ტაშირში. ივერიაში ამ დროს არჩილი მეფობდაო (მ. ხორ. ისტორია, § 60).

კორიუნი (*ყაჰაჲ*, ტფ. გამ. 1913, გვ. 23) ამ ჯაყას უწოდებს „ქართულ ენაზე მთარგმნელს“ (*ს კახთაჲ ყაჲჲ მჲ მარცჰანს ჳრახეხენს ქეჲიქნს, იჲ ანოიანხთაჲ ჰიჯხჲ ჰაჲყაჲ*—და იბოვა ერთი კაცი, ქართულ ენაზე მთარგმნელი, რომლისა სახელი იყო ჯაყა).

როგორც კორიუნი, ისე აგრეთვე მოსე ხორენელი, ვადმოგვეცემენ ამგვარად ქართულ მწიგნობრობის რეფორმატორის სახელს, რომელსაც უნდა მიეწერებოდეს წინად არსებულ არამეულ და ფაჰლაურ ანბანის საფუძველზე განვითარებულ და უკვე დამოუკიდებლად ჩამოყალიბებულ, მაგრამ ჯერ კიდევ მაინც თავისი მოცულობის მხრივ ნაკლებულეან ქართულ

ანბანის შევსება ახალი, უმთავრესად ხმოვან და რამოდენიმე თანხმოვან ასოთი. საინტერესოა ამ ჩვენი ისტორიისთვის დიდ-მნიშვნელოვან პირის სახელის გამოთქმა. სომხურად ის იწერება—ასე აქვს კორიუნს და მოსე ხორენელსაც—*Ջադայ*, რაც შეიძლება ქართულად წაკითხულ იქმნას აგრეთვე როგორც ჯალა: ძველი სომხური *ჟ* ქართულში ხშირად გადმოდიოდა როგორც *ლ*. მაგრამ არის შემთხვევები ქართულ საკუთარ სახელებში, როდესაც ძველი სომხური *ჟ* შეესაბამება ქართულს *ლ*-ს. სტეფ. ორბელიანი, მაგ., დემნას აჯანყების დროს იხსენიებს (*ყაჰან. ხარ. შიხ.*, ტფ. 1911 წ. გვ. 384) მემნა ჯაყელს (*Ջադել Մեմնայ*) და ყვარყვარეს (*Ղաարգարայք*), სადაც ქართული *ყ* სომხურად *ჟ*-დ არის გამოხატული. ამისდა მიხედვით შეიძლება მიღებულ იქმნას, რომ ქართული ანბანის რეფორმატორის და იმავე დროს უძველეს ქართველ მთარგმნელის სახელი უნდა ყოფილიყო ქართული გამოთქმით *ჯაყა*.

იმის გამოხარკვევად, თუ როგორ და რა პირობებში დაიწყო თეზის აღგმა ქართულმა მწიგნობრობამ, კერძოდ რომელ კილოს ტერიტორია გახდა პირველი ქართული ლიტერატურულ ცდის ასპარეზად, თავისი მნიშვნელობა აქვს ამ ცნობაში შენარჩუნებულ მწიგნობრობის შექმნის ნიადაგზე მომუშავე ქართველ მოღვაწის სახელს. ეს სახელი მოხსენებულია—*ჯაყა*. თუ მივიღებთ მხედველობაში, რომ მეზუთე საუკუნედასაწყისს, როდესაც მიეკუთვნება მესროპის მოღვაწეობა ჯაყასთან ერთად, პატრიარქალურ წესწყობილებების ნორმები ქართველ ხალხში ჯერ კიდევ ძლიერი იყო, შეიძლება ჯაყას სახელი მაჩვენებელი იყოს მისი წარმომავლობისა იმ სახლიდან, რომლის ნაშთად შემდეგ დარჩენილი იყო გეოგრაფიული სახელი *ჯაყის-წყალი* და რომლის ამოძახილს ჩვენ ვპოულობთ ერთს ცნობილს ისტორიულ გვარეულობაში—სამცხის შემდეგ დროინდელ მთაწერების *ჯაყელების* სახით. *ჯაყის წყალი*, ვახუშტით, გამომდინარეობს არსიანის მთიდან

და ერთვის ფოცხოვის ხეცს. მისი აუზი იტანიებს ყველის-ციხეს და წურწუმას და იჭერს, მაშასადამე, სამცხის სამხრეთდასავლეთ კუთხეს.

თუ მე-ნ საუკ. მოღვაწე ჯაყა შეიძლება თავისი წარმოშობით ამ ტერიტორიასთან იყოს დაკავშირებული, მაშინ ჩვენ ვღებულობთ ფრიად საინტერესო გარემოებას, რომელიც რამოდენადმე ამართლებს აკად. ნ. მარრის მიერ წამოყენებულ თეორიას საღმრთო წერილის თარგმნის შესახებ სვანისებებით გაბოხიერებულ ქართულად მოლაპარაკე მხარეში. ნ. მარრი, როგორც ცნობილია, თვით სვანების ეთნიურს სახელს უკავშირებს მესხებს, რასაც ის ამტკიცებს სვანეთში ებლაც დარჩენილ ტერმინის ლაშხის ანალიზით. „Географический термин лашх, восходящий к прототипу ла-внх (ла-бнх) || лашх, значит страна месхов или мосохов“. სვანების აწინდელს სახელს კი ნ. მარრი შესაძლებლად სთვლის ამ ტომის მიერ შემდეგ ნასესხებად აღიარებას (Из поездок в Сванию, X. В. II, 32—33). მართლაც სახარების თარგმანში, როგორც ეს ნ. მარრმაც აღნიშნა, ყურადღებას იპყრობს სვანისებები. გარდა ნ. მარრის მიერ ბექედით უკვე აღნიშნულ ცალკე გამოთქმათა, როგორც, მაგალ., ერგასი ე. ი. ნახევარი ასი, მსგეფსი—შვიდეული, სტევი—სვანურის ფონეტიკით შესატყვისი ქართ. სიტყვისა—თმა (ნ. მარრი უჩვენებს კიდევ სხვა სვანისებებსაც ძველს ლიტერატურულ ქართულში, მაგ., ურვა, ზრუნვა=სვ. ეურ წყალობა). შემოდმოყვანილ სახარების ტექსტის განხილვის დროს ამ თვალსაზრისით ყურადღებას იპყრობს ზოგიერთი გარემოება. მაგალითად: ლუკა 19, ერთი ადგილი ჯრუქ. და პარხ. სახარ. იკითხება: „აჰა, ო,ო, ზოგი ნაყოფთა ჩემთა მიესცე გლახაკთა“. ხანშეტ ტექსტში ხელნაწ. № 999 ეს ადგილი იკითხება ამნაირად: „ო,ო, აჰა ზოგი ფასისა ჩემისაჲ მიხოვეც გლახაკთა“. „ზოგი“ აქ უდრის ნახევარს, რაც ექვს გარეშეა სვანური შტოს დამახასიათებელ ძირად უნდა ჩაითვალოს. ისგ-ლეთ სვანურში

ებლაც ნიშნავს შუალამეს, ისგ-თე—ნახევრამდის (H. Mapp, loc. citat.). ძირისაგან ისგ(*ესგ) წარმომდგარია, როგორც ნ. მარბმა უჩვენა, ერგ (აქედან ერგასეული) და ამავე წარმომავლობისა უნდა იყოს სიტყვა „ზოგიც“—ნახევარის მნიშვნელობით.

მეორე მაგალითი ეს არის უკვე ნაჩვენები „მერმე“ მეორეს მნიშვნელობით (იწე 21₁₆). რომ ეს სიტყვა ასეთი მნიშვნელობით მართლაც სვანისაგან წარმოადგენს (სვანურში „მერმე ებლაც მეორეს ნიშნავს), ამას ამტკიცებს ის გარემოება, რომ ესევე სიტყვა ევსტათე მცხეთელის ცბაში იხმარება უკვე „შემდეგ“-ის მნიშვნელობით. „და მერმე რაედენტამე ქამთა... მერმე შობითგან ბრმა ჰყუა... მერმე განვიდოდა დაბასა ერთსა“... და სხ. (საქართ. სამოთხე, 317—319). ცხადია, მაშასადამე, რომ სახარება ითარგმნებოდა ისეთს მხარეში, სადაც ქართულში ჯერ კიდევ შენარჩუნებული იყო „მერმე“ მეორეს მნიშვნელობით, ე. ი. ახლოს, მაშასადამე, ამ სიტყვის სვანურ წყაროსთან.

ამ თვალსაზრისით საინტერესოა კიდევ ერთი ტერმინი ხუეზა პურის მაგივრად, რომელიც იხმარება სომხურისაგან დამოკიდებულ რედაქციაში (იხ. ზემოდ ციტატა მარკ. 6₃₈; აღიშ.). ესევე სიტყვა მოხსენებულია კიდევ ადამ. იოანე 6₇:

„მიოვგო მას ფილიპე ორასისა დრაჰკნისაჲ პოვრი ვერ ეყოს მათ დალათოჲ თითოეოვლად მცირედ რაჲ მიილონ რქოვა მას ერთმან მოწაფეთაგანმან ანდრია სვმონ კლდისამან არს აქა ყრმაჲ ერთი რლსა აქოვს (sic) ხოვთ კოვებჲ ქრთილის და ორთევზ ხ ესე რაჲმყოფ არს ესდენსა ამას ჰქჲ ივინაჲ ოვდგთ კაცებსა მაგას და იყო დიდად თიფლოვან აღგოლი იგი და ინაკიღაჲ კაცები აჲან რიცხვთ ხოვთ ათასმან და მოილო პურნი იგი ივ ჰმადლობდა და განოჲყო შეინაკეთა მათ ეგრეცა თევზთა მათგან რაედენცა ოვნდა“.

სიტყვა ხუეზა აქ ნახმარია, როგორც ტექსტიდან ცხადად სჩანს, პურის მაგივრად.

სიტყვა ხვეზა შეიძლება იყოს სვანურის შესატყვის ერთ-ერთ კილოს ნიანდაგზე წარმოშობილი და ქართულის მიერ ნასესხები. სვანურში ეხლაც პურს ეძახიან კვეცენ, შეად. იმერ. ღვეზ-ელი, რომელი სიტყვაც იმერულში სვანური ენის მონათესავე კილოს ანარეკლი უნდა იყოს.

საგულისხმოა, რომ ბერძნულთან დაკავშირებულ სახარების ქართულ თარგმანში, ეს სიტყვა (მათე 14₁₆) შენარჩუნებულია ქართულ პურ-თან ერთად (იხ. ზემო). საფიქრებელია, რომ ეს სიტყვა შემდეგ გაუგებარი ყოფილა ზოგ ქართულ მხარეში და ამით აიხსნება, ალბად, რომ ზოგ შემთხვევაში, როგორც, მაგ., მათე 14₁₆, ეს სიტყვა აღიშის სახარებიდანაც უკვე გამოდევნილია. ეს გარემოება უნდა გვიჩვენებდეს იმას, რომ ბერძნულთან დაკავშირებული სახარ. ქართ. თარგმანი რამოდენადმე მაინც დამოკიდებულია სომხურიდან გადმოთარგმნილ ქართულ ტექსტიდან.

სვან-შესხიზმების მაგალითები სომხურთან დაკავშირებულ სახარების ტექსტის დეტალურ განხილვისას შეიძლება დაგროვილ იქმნას ბლომად. მოვიყვან კიდევ ერთს მაგალითს. მარკ. 6₂₇ აღიშ. ვკითხულობთ: „და მოვნქოვსევე მიაფლინა მეფემან მებარბეც და ოპრძანა მოკოვეთაჲ თაჲისა მისისაჲ და მოართოჲა თაჲი მისი ლანკლასა ზა“.

ესევე ადგილი მარკ. 6₂₇ ჯრუქ. და პარხ. სახარ.: „და მეყსეულად წარაფლინა მეკრმლც თჳსი და უბრძანა მოღებად თაჲი მისი და წარვიდა და მოჰკუეთა თაჲი საპყრობილესა შინა და მოიღო თაჲი მისი ფეშხუნითა და მისცა ქალსა მას“.

ცხადია, სომხურთან დაკავშირებულ ტექსტის „მებარბეც“ უდრის ბერძნულთან დაკავშირებულ ტექსტის მეკრმლეს. სვანურში „ყვაბა“ ეხლაც ნიშნავს ხის ჩაქუჩს, აფხაზურში კიდევ ეს ძირი წარმოდგენილია სახარების ქართულ ტექსტის მებარბეს უფრო ახლო მნიშვნელობით—ყაბა (ა-ყაბა), რაც ნიშნავს ხანჯალს (Учалар, Агх. მვ., ლექსიკ.). თუ მივიღებთ

მხედველობაში, რომ აფხაზურში, ნ. მარჩის შეხედულების მიხედვით, წარმოდგენილია ერთი ფენა, რომელიც [მას აერთებს სვანურთან და რომელსაც ნ. მარჩი უწოდებს ძველ მესხურ ფენას, მაშინ ჩვენ მივიღებთ კიდევ ერთ ფრიალ საინტერესო საბუთს, რომელიც ადასტურებს ზემოდ მოყვანილ მოსაზრებას სახარების პირველ ქართულ თარგმანის კილოს შესახებ.

ამ კილოს დამახასიათებლად უნდა ჩაითვალოს კიდევ შემდეგი ადგილი ჯალიშ. ლუკა 14₅: „ვის თქნგანისა ძმანუ კარი ჯოვრლოვმოვლსა შთავარდეს“. ჯრუქ. და პარხ. სახარებაში ეს ადგილი იკითხება ასე: „ვისი თქნგანისაჲ შვილი გინა კარი შთავარდეს ჯოვრლოვლსა“. პირველი რედაქციის ძმ უღრის სომხური ტექსტის *ჲ2*—ვირი (*ჩა მქნუ ჲ2 ჯამ სენ ასხანხეჩა...*) და თავისი ძირით შეესაბამება სომხურს *ამ*—ცხენი. სომხური *ამ* და ალბად ძველი მესხურიდან ქართულში გადასული ძმ არიან ერთი იმავე ლინგვისტურ ფენის წარმომავლობის სიტყვა, ძველს მესხურში მხოლოდ სემასიურად შეცვლილი ვირის მნიშვნელობით ნაცვლად სომხურში დარჩენილ ცხენის გამოშატველ სიტყვისა. ბერძნულთან შეთანხმებულ ქართულ ტექსტში კიდევ სიტყვა ძმ შეცვლილ იქმნა, როგორც ენახეთ, შვილ-ად, თანახმად ბერძნულ ტექსტისა, სადაც შესატყვის ადგილას ვკითხულობთ *სმც*.

ყველაფერი ეს საშუალებას გვაძლევს ვიფიქროთ, რომ პირველი თარგმანი სახარებისა ქართულად შესრულებულ იქმნა მე-5 საუკ. დასაწყისში და საბელდობრ სომხურ ენიდან უკვე ქართულ ენაზე გადასულ მესხების ტერიტორიაზე, სადაც სვანურის შესატყვისი კილოს ნაშთი ჯერ კიდევ ძლიერი იყო და მას ძლიერი კვალი დაემჩნია ადგილობრივ ქართული ენის კილოზე. შესაძლებელია, პირველი მთარგმნელი სახარებისა იყო თითონ ჯაყა ან მისი სკოლის წარმომადგენელი. შემდეგ, არა უგვიანეს მე-6 საუკ. ნახევრისა,

მაგრამ შესაძლებელია მე-ნ საუკუნის სიგრიძეზე დაწვებულ იქმნა მუშაობა ქართულ სახარების ტექსტის ბერძნულ დედანთან შესათანხმებლად. ტექსტი ხელშეკრულად გადათარგმნილ იქმნა, მხოლოდ თარგმნის დროს გამოყენებულ იქმნა სომხურიდან არსებული ქართული თარგმანიც. ამით აიხსნება, რომ ზოგიერთი ადგილები და ცალკე გამოთქმანიც ბლომად უცვლელად იქმნა შეტანილი ახალ თარგმანშიც. შესაძლებელია ამ მუშაობის დაწყება დაკავშირებული იყო საბაწმინდის ლავრასთან ერუსალიმში ან საზოგადოდ ქართველების მოღვაწეობასთან წმ. ადგილებში. ამ მხრივ ფრიად საყურადღებოა მე-ნ საუკ. ერთი ცნობა. სახელდობრ, პროკ. კესარიელის სიტყვით იმპერატორმა იუსტინიანემ (527—565 წ.). განაახლა სხვათა შორის „ივერთა მონასტერი იერუსალიმში, მონასტერი ლაზებისა იერუსალიმის უდაბნოში (De aedific. V, 9)“. ცნობა ამ მონასტრების განახლების შესახებ გვიჩვენებს, რომ ისინი მე-ნ საუკუნის დასასრულს მაინც უნდა არსებულებდნენ. საბაწმინდაში ქართველების დამკვიდრება თვით საბას დროს უნდა მოხდარიყო, ე. ი. მე-ნ საუკ. დასაწყისში (საბა † 532 წ.). მათ ამ დროს საბას მონასტერში ეპისკოპოსის, სამოციქულოს და სახარების თავისა ენაზე კითხვის უფლებაც ჰქონდათ. (K. Кекелидзе, Иерусалимский канонарь 8-го века гв. 35). თუ ეს ასეა, მაშინ გიორგი მთაწმინდელის ანდერძში მოხსენებული ციტატა—„ჩინი ყნი სახარებანი პირველთაგან წიდად თარგმნილნია და კეთილად ხანშეტნიცა და საბაწმიდურნიცა“ (იხ. უკანასკნელ პროფ. ა. შანიძის—ცნობა ახლად აღმოჩ. უძვე. ქართ. ტექსტებზე მე-11 საუკ., ტფ. უნივ. მოამბე № 2 გვ. 403), ღებულობს თავისებურს განმარტებას. ყურადსაღებია ის გარემოება, რომ გიორგი მთაწმინდელმა იცის მხოლოდ ორი ვერსია სახარებისა—ხანშეტი და საბაწმიდური. მართლაც ჩვენს წინაშე წარმოდგენილია ორი რედაქცია სახარებისა—სომხურიდან ნათარგმნი და ბერძნულთან თარგმნით შეთანხმებული. გიორგი მთაწმინდელს

შესაძლებელია მე-11 საუკუნეში ამ ორი, როგორც სწავსა-
ეკლესიო წრეებში ჩვეულებრივი და სახარების ვერსიების
განმსხვავებელი ტერმინის ნამდვილი მნიშვნელობა არ სცოდ-
ნობდა. მართლაც, რადგანაც ჩვენ ვიცით, რომ ხანშეტობა არ
შეიძლება დაფუძავშიროთ რომელიმე განსაზღვრულ ვერსიას
სახარებისას (ხანშეტად წარმოდგენილია ორივე ვერსიის ნა-
წილები), ამიტომ შესაძლებელია ეს ხანშეტობა წარმოადგენ-
და განსაზღვრულ დიალექტიურს ნორმას, რომლის ლოკა-
ლიზაცია უძველეს ხანისათვის ჯერჯერობით მტკიცედ შეი-
ძლება ქართლის აღმოსავლეთ ნაწილში. ამის მაჩვენებელია
ბოლნისის და ჯვარის მონასტრის უძველესი წარწერები, რო-
მელშიდაც ეს ხანშეთი წარმოდგენილია ხმოვნების წინ (აკ.
შანიძე, ნაშთ. მე-3 პირის ობიექტ. პრეფ. ტფ. უნივ. მოაშბე
№ 2, 262—281). ის გარემოება, რომ როგორც ეს სახა-
რების უკვე გამოკვეყნებულ ხანშეთ ნაწყვეტებიდან სწავს, ხან-
შეთობა ახასიათებს ორივე რედაქციის სახარებას, როგორც
სომხურიდან ნათარგმნს, ისე ბერძნულთან დაკავშირებულს,
უნდა გვიჩვენებდეს, რომ ხანშეთობა მართლაც განსაზღვრულ
კუთხის დიალექტურ ნორმას წარმოადგენდა, იმდენად
შქლავრს, რომ ყოველს ნაწარმოებს თავისს წესებს უმორ-
ჩილდებდა. მეორეს მხრივ საყურადღებოა ისიც, რომ ხანშე-
თობა უფრო ახასიათებს ბერძნულთან დაკავშირებულ სახა-
რების ტექსტს და ძლიერ ნაკლებ სახარების უძველეს ქარ-
თულ ვერსიას. ეს გარემოება შესაძლებელია იმის მაჩვენებ-
ელი იყოს, რომ ხანშეთობა წარმოადგენს არა მარტო კუთხო-
რივ, არამედ ლიტერატურულ ენის განვითარებისთვის დროის
მიხედვით უფრო ნაგვიანევი თვისებას. მაშინ ჩვენ მივიღებდით,
რადგანაც ხანშეთობა ჯერჯერობით, ყოველს შემთხვევაში
მე-6—7 საუკუნის მიჯნაზე და მე-7 საუკუნეშიც, დაკავში-
რებულია ჯვარისა და ბოლნისის რაიონებთან, რომ ქართუ-
ლი სალიტერატურო ენის თავდაპირველად შემუშავების აღ-
ვილი ამ რაიონების გარეშე უნდა ყოფილიყო. ეს [საკითხი

თხოულობს დამოუკიდებელ დამუშავებას, ეხლა კი საჭიროა აღინიშნოს, რომ გიორგი შთაწმინდელი, როგორც ვნახეთ, არჩევს ერთმანეთისაგან ხანშეტ და საბაწმიდურ ტექსტს. საბაწმიდური ტექსტი სახარებისა, თუ მივიღებთ მხედველობაში, რომ აქ იგულისხმება საბაწმიდის ლავრაში შემუშავებული სახარების ქართული ვერსია, არ შეიძლება იყოს ყოველს შემთხვევაში მე-5—6 საუკუნის მიჯნაზე უფრო აღრინდელი. საბაწმიდური ვერსია არ უნდა იყოს, მაშასადამე უძველესი ქართული ვერსია სახარებისა, არამედ შემდეგდროინდელი და ამიტომ შესაძლებელია, რომ საბაწმინდურად ცნობილი იყო სწორედ ბერძნულთან შეთანხმებული სახარების ქართული ტექსტი. თუ ეს აზრი მართალი გამოდგა, ე. ი. თუ საბაწმიდურად მისაღები უნდა იყოს ბერძნულთან შეთანხმებული სახარების ქართული ვერსია, მაშინ ჩვენ მივიღებთ კიდევ ახალს საბუთს ხანშეტობის დასათარიღებლად სალიტერატურო ენაში. მართლაც, ვინაიდან ხანშეტად უმთავრესად ბერძნულთან დაკავშირებული სახარების ტექსტია წარმოდგენილი, ამიტომ გამოდის, რომ ბერძნულთან შეთანხმებულ სახარების ტექსტის გამოსვლა მოხდა იმ დროს, როდესაც ლიტერატურული ენის ერთ მთავარ ასპარეზად ჩვენში ხანშეტობით დატვირთული კილო ხდებოდა, რომელი კილოც ჩვენ ამ უძველეს ხანაში აღმოსავლეთ ქართლის ტერიტორიაზე ვიცით. ამისდა მიხედვით ჩვენ, ისტორიულ-ლიტერატურულ პერსპექტივის თვალსაზრისით, მივიღებდით, რომ პირველად სახარება უნდა გადათარგმნილი ყოფილიყო არახანშეტ კილოზე— იყო თუ არა ის ჰემეტიური, ეს კიდევ სხვა საკითხია, რადგან შესაძლებელია ჰემეტობაც ისეთივე უძველეს ლიტერატურულ ენასთან შედარებით ცალკე მდგარ დიალექტურ ნორმას წარმოადგენდა, როგორც ხანშეტობა—და მხოლოდ შემდეგ, დაახლოვებით მე-6 საუკუნის დასაწყისიდან, ქართულ ლიტერატურულ ენაში მნიშვნელოვან ადგილს იკავებს ხანშე-

ტობა, როგორც ერთი კუთხის დამახასიათებელი დიალექტიურა თვისება.

თავისთავად იგულისხმება, რომ საკითხის საბოლოოდ გარდაწყვეტა შესაძლებელი იქნება უკვე აღმოჩენილ, მაგრამ ჯერ მთლიანად არაგამოქვეყნებულ ხანმეტ ტექსტების შესწავლისა და აგრეთვე სხვა როგორც დიალექტოლოგიურ, ისე ისტორიულ-ლიტერატურულ მასალების მოშველების შემდეგ.

როდის არის დაწერილი ტრაქტატი — განყოფისათვის ქართლისა და სომხეთისა.

ტრაქტატი არსენი კათალიკოზისა „განყოფისათვის ქართლისა და სომხეთისა“, რომლის სრული სათაური იკითხება ამნაირად: „თქმული წმიდისა მამისა ჩუენისა არსენისაჲ მცხეთელ კათალიკოზისა, რომელი იყო სინახებთაგან სამცხისათა საფარით განყოფისათვის ქართლისა და სომხეთისა“ — წარმოადგენს ერთს ფრიად საინტერესო ძეგლთაგანს ჩუენი ძველი საისტორიო მწერლობისას. ეს ტრაქტატი დაბეჭდილი იყო თ. ჟორდანიას მიერ მის „ქრონიკებში“ I წიგნი, გვ. 313—332, მის მიერვე გარჩეულ იქმნა ცალკე წერილში (იქვე გვ. 303—413) და შემდეგ განხილულ იქმნა პროფ. ივ. ჯავახიშვილის მიერ მის „ისტ. მიზ. და წყაროები“ წ. I, ძველი ქართული საისტ. მწერლობა, პირველი გამოცემა ტფ. 1916 გვ. 25—29 და უფრო ვრცლად ამავე წიგნის მეორე გამოცემაში ტფ. 1921 წ. გვ. 59—73. ძეგლი წარმოადგენს ფრიად საყურადღებო ნაწარმოებს, რომელიც გვიხატავს ქართულ ეკლესიის ოფიციალურ წრეების შეხედულებას ქართველ-სომხთა ეკლესიურ განხეთქილებაზე შემდეგს ხანებში, გვაძლევს ამასთანავე, უმთავრესად სომხურ წყაროებში არსებულ ცნობების დადასტურების მხრივ, საინტერესო მასალას, ზოგიერთ შემთხვევაში იძლევა ახალს ცნობებსაც და აგრეთვე შეიცავს თვით ქართულ ისტორიულ ეკლესიურ შეგნების დასახასიათებლად უაღრესად საყურადღებო გლოსებს. ასეთია, მაგალითად, ტრაქტატში დაცული ცნობა გრიგოლ პართელის მიერ საბერძნეთით ქრისტიანობის შემოღების შესახებ

ქართული
ლიტერატურა

ქართლში, რომელი ცნობაც ქართლის ეკლესიის ლიტერატურაში წარმოადგენს მე-7 საუკუნის დასაწყისში თავის თავად საგულისხმებლად ითვლებოდა. უკანასკნელ, ძეგლს აქვს წმიდა ლიტერატურული მნიშვნელობაც. ამიტომაც მისი გარჩევა სხვადასხვა მხრივ შეიძლება და საჭიროც არის. ამ ჟამად კი ჩვენ გვიინტერესებს უმთავრესად ამ ძეგლის დათარიღების საკითხი, რომელსაც, თავისთავად იგულისხმება, აქვს უმთავრესი მნიშვნელობა მისი ჯეროვნად შესათვალად როგორც ისტორიული, ისე ლიტერატურული თვალსაზრისით.

ტრაქტატის „განყოფისათვის ქართლისა და სომხეთისა“ დასათარიღებლად მთავარი მნიშვნელობა აქვს მისი დამწერის არსენი კათალიკოზის ვინაობის გარკვევას. ვინაიდან ჩვენს საისტორიო წყაროებში („მოქც. ქართლისაჲ“) ცნობილია არსენი I მეცხრე საუკუნეში და არსენი II მე-10 საუკუნეში, ხოლო არსენი III კიდევ მართავდა ეკლესიას წინად მიღებულ აზრის მიხედვით, მე-13 საუკ. პირველ ნახევარში (1233 წლ. ახლ.)¹, ამიტომ თ. ჯორდანიას ეძებდა ტრაქტატის დამწერის ვინაობას ამ კათალიკოზთა შორის და ამტკიცებდა, რომ ტრაქტატი უნდა ყოფილიყო შედგენილი მე-10 საუკუნეში მცხოვრებ არსენ II-ის მიერ. „მართალია, ამბობდა ის, არსენ II-ის უწინ იყო არსენ I მე-9 საუკ. დასასრულს, ხოლო არსენ III მე-13 საუკ., 1233 წლის ახლო ხანებს, მაგრამ ჩვენ ამ წერილს ვერც არსენ I-ს ვაკუთვნებთ, რადგან იგი სრულიად ცნობილი არ არის მწერლად და ვერც არსენ მე-13 საუკ. მწერალს, რადგან: 1) მე-13 საუკუნეში რომ დაწერილიყო მოხსენებული წერილი, მაშინ იგი უსა-

¹) შემდეგ მოხდენილ შესწორებათა მიხედვით 1224 და 1233 წლებში კათალიკოზად მყოფი არსენი ბულმაისისძე იყო მეორე ამ სახელის მატარებელი მე-13 საუკუნეში. მას წინააღმდეგობა არსენი III 1218—1224 წლებში (ს. კაკაბაძე, მე-13 საუკ. პირველ ნახევრის საქართველოს კათალიკოზები).

თუოდ მოისხენებდა იმ კრებებს, რომელშიაც მე-10 საუკუნეში უკუნეებში შეეხნენ იმავე კითხვებს... მწერალი თავისს დრომდე ყველა შესანიშნავს მოვლენას აღნუსხავდა. არსენი II-ს მართლაც ეგრე უქნია. მას ყველა დიდდიდნი მოვლენანი აღუნიშნავს მანაწყერტის 726 წლის კრებამდე, რომელმაც სრულიად დაარღვია ყოველივე კავშირი სომეხთ სარწმუნოებისა მსოფლიო ეკლესიის მოძღვრებასთან. ამ კრების შემდეგ არსენ II კათალიკოზამდე ამ საქმის შესახები შესანიშნავი ისტორიული მოვლენა არა მომხდარარა ბაგრატ III-ს დროინდელს არტანუჯის კრებამდე, როდესაც არსენი ცოცხალი არ იქნებოდა (ქრონიკ. I, 309)“. შემდეგ. ერთი (წ. კ. საზოგ. მუზეუმის № 1463) ხელნაწერიდან ამოღებული ცნობის მიხედვით, სადაც მოხსენებულია არსენი ვაჩეს ძე, რომელსაც „გადმოუქართულებიან... თაენი სომეხთა განმაქიქებელნი“ ვითომ 934 წ. (ამ წელს არის დაწერილი ეს ხელნაწერი), თ. ჟორდანიას ამტკიცებდა, რომ ტრაქტატის ავტორი არსენი კათალიკოზი უნდა ყოფილიყო სწორედ ეს არსენი ვაჩეს ძე, რომელიც 934 წლის შემდეგ, ამ ანგარიშის მიხედვით, შეიძლება საკათალიკოზო ტახტზე დამჯდარიყო (ქრონიკ. I 309—310). თ. ჟორდანიას აზრი ტრაქტატის ავტორის ვინაობის შესახებ და საზოგადოდ თვით ტრაქტატი გაარჩია ივ. ჯავახიშვილმა თავის წიგნში „ისტ. მიზანი, წყაროები და მეთოდები“, წ. I, ძველი ქართული საისტორიო მწერლობა ტფ. 1916 წ. და შემდეგ უფრო ვრცლად იმავე წიგნის მეორე გამოცემაში ტფ. 1921 წ.. ი. ჯავახიშვილი აღნიშნავს, რომ თ. ჟორდანიას აზრი არსენ II კათალიკოზის და არსენ ვაჩეს ძის იგივეობის შესახებ მეტის მეტ ბიბოტეთურია და შემდეგ არსებითად საკითხის შესახებ განაგრძობს: „თ. ჟორდანიას აზრს, რომ „განყოფისათვის“-ის ავტორი მე-10 საუკუნის არსენი უნდა იყოს და არა მე-9 საუკ., განსაკუთრებით საეკვოთ თვით მისი თხზულების შინაარსი ხდის. ამ მხრივ დამახასიათებელია, რომ არსენის

თბილისში წმ. ნინო არსად იხსენიება და თანაც ნათქვამია, რომ კირიონ კათალიკოზის დროს ქართველებიც თავიანთ განმანათლებლად გრიგოლ პართელს სთვლიდნენ. „ქართველნი იტყოდეს ვითარმედ წმიდამან გრიგოლი საბერძნეთით მოგუცა ჩუენ სარწმუნოებაჲ, რომელი თქუენ დაუტევეთ აღსარება მისი“-ო (ქრონიკ. I, 319). ამას გარდა არსენის ისიც აქვს აღნიშნული, ვითომც განხეთქილების შემდგომ ქართლი ყოველი და მეოთხედ სომხითისა განეყენნენ კელდასხმისა სომეხთაგანო-ო (იქვე 323). ისე გამოდის, თითქოს ქართველები კირიონის დროსაც კი ხელთდასხმის მხრივ სომეხთა ეკლესიისაგან ყოფილიყვნენ დამოკიდებულნი. ამ გვარი შემცდარი აზრები უფრო ადრინდელს დროს შემფერის ვიდრე მერმინდელს, უფრო მე-9 საუკ., ვიდრე მე-10 საუკუნეს, როდესაც წმ. ნინო საქართველოს ერთადერთ განმანათლებლად იყო ცნობილი და სომეხებთან ყოველგვარი სარწმუნოებრივი ერთობის დამამტკიცებელი კვალის წარმოცას ცდილობდნენ“ (დასახელ. წიგნი, მეორე გამ., 62). შემდეგ ივ. ჯავახიშვილი უჩვენებს, რომ გრიგოლ ხანძთელის მოწაფე დიდი არსენი კათ-ნიც სამცხითგან იყო, რომ ეს დიდი არსენი კათალიკოზი ესწრება 861 წ. გრიგოლ ხანძთელის დასაფლავებას, რის გამო, მაშასადამე, არსენის კათალიკოზობა მეცხრე საუკუნეში შოდის და ამბობს: „ეს კია, რომ (არსენის) სამწერლობო მოღვაწეობის შესახებ გიორგი მერჩულს არაფერი აქვს ნათქვამი, მაგრამ რაკი მას არც სხვათა სამწერლობო მოღვაწეობა აქვს მოხსენებული, ამიტომ ეს ვარემოება უძლეველ დაბრკოლებად ვერ ჩაითვლება. სამაგიეროდ ჩვენი ავტორის აზროვნობისა და საბუთიანობის საზოგადო მიმართულება (წმ. ნინოს მოუხსენებლობა, ხოლო გრიგოლ პართელის საქართველოს განმანათლებლად აღსარება, მისი ცნობა სომეხეთის ეკლესიისაგან ქართლის ეკლესიის დამოკიდებულების შესახებ) და აგრეთვე სომხ. საისტორიო მწერლობისა და საეკლესიო კანონების საფუძვლიანი ცოდნაც

გვაფიქრებინებენ, რომ მას უფრო მე-9 საუკუნეში უნდა უცხოვრო, ვიდრე მე-10-ში. ამიტომ საფიქრებელია ჩვენი არსენი პირველი იყო, თუ მე-9 საუკუნის არსენი მართლა არსენი I იყო და არა მეორე“ (იქვე, გვ. 63).

აქედან სჩანს, რომ ტრაქტატის ავტორობის მიკუთვნებას მე-9 საუკუნეში მცხოვრებ კათალიკოზ არსენ I-ისთვის, საფუძველად უძვეეს ის გარემოება, რომ ეს თხზულება თავისი საერთო სტრუქტურით მე-10 საუკუნეზე უფრო ძველი დროის ნაწარმოების შთაბეჭდილებას სტოვებს და გარდა ამისა ამ სახელის კათალიკოზი, ცნობილი უწინარეს მე-10 საუკუნისა, არის მე-9 საუკუნეში მცხოვრები არსენი კათალიკოზი, რომელიც ამავე დროს დაბადებით სამცხითგან იყო. ეს გარემოება იმდენად უდგებოდა ტრაქტატის ავტორის საფართო წარმომავლობას, რომ თვით ფაქტი მე-9 საუკუნეში მცხოვრებ არსენ კათალიკოზის სამწერლობო მოღვაწეობის შესახებ რაიმე ცნობის უქონლობისა ვერ არღვევდა შესაძლებლობას ტრაქტატის მე-9 საუკუნის არსენ I-ისთვის მიკუთვნების შესახებ.

საუკეთესო საშუალებას ამა თუ იმ თხზულების დასათარიღებლად წარმოადგენს, რასაკვირველია, თვით ნაწარმოები თავისი შინაგან და ნიშანდობლივ თვისებათა მიხედვით. ამ თვალსაზრისით ყურადსაღებია ის გარემოება, რომ ტრაქტატი „განყოფისათვის ქართლისა და სომხეთისა“ წარმოადგენს არა მარტო ცდას ქართული ეკლესიის თვალსაზრისით და იმავე დროს ორთოდოქსალობის შეხედულებით სომხეთის ეკლესიის მიერ ქრეშმარიტ გზის ახვევის დადასტურებისას, არამედ ეს არის იმავე დროს სომხეთის საეკლესიო ცხოვრების შესახებ საკმაოდ ვრცელი მოთხრობა, მართალია გაშუქებული თავისებური პარტიული შეხედულებით, მაგრამ სწორედ ამიტომ საინტერესოა ჩვენის თემის თვალსაზრისით. მართლაც ავტორი იწყებს თავისი თხზულებას, თავისი ასე ვსთქვათ ორთოდოქსალობისათვის ხაზის გასასწვლად, მრწამსით და

შემდეგ მოგვითხრობს თუ როგორ სომხეთის ეკლესია შორდა საბერძნეთის ეკლესიას და თუ როგორ „ვითარცა“ იხალეს ქართველთა და ჰერთა კათალიკოზმან კვირიონ მცხეთი-სამან [და აბაზ], რამეთუ ეკლესია აბდიშო ასურისაჲთა კრებაჲჲსუეს სომეხთა ქუეყანასა დღინსა და შეჩუენებით განდგეს აღსარებისაგან წმინდისა კათოლიკე ეკლესიისა და განეყენნეს ოთხთა საპატრიარქოთაგან და გარდააქციეს აღთქმაჲ იგი, რომელი დაუღვა წმინდამან გრიგოლი კესარია ეკლესიისა უკუ-ნისამდე არა განშორებად მისგან კელთდასხმაჲ ეპისკოპოსო-ბისა სომხითისაჲ: დ: და რამეთუ სომხითმან ბრძანება მოილო სპარსთა მეფისაგან კელთდასხმაჲ ეპისკოპოსობისა თავით თვისით, ესე რაჲ ცნეს ჰეშმარიტად კვირიონ კათალიკოზმან, აბაზ ჰერთა კათალიკოზმან და იქმნა ცილობაჲ დიდი შორის სომხითისა და ქართლისა“ (ქრონ. I, 319). აღსანიშნავია, რომ გარეშე სომხეთის და ქართლის ეკლესიის განყოფის ფაქტებისა, ავტორი ვრცლად ეხება სომხეთის სა-ეკლესიო ცხოვრებას გრიგოლ პართელის დროიდან ვიდრე შეშვიდე საუკუნემდის და ამ საუკუნის სიგარძეზედაც. მისი მოთხრობა წყდება ისრაელ კათალიკოზისა (667—683 წ. კი-რაკოსით, 607—677 წ. ასოლიკით) და გრიგოლ მარზპანის († 682) ეპოქაზე. უცნაურად სჩანს, როგორ მოხდა, რომ ავტორმა, თუ კი ის მე-9 საუკუნეში ცხოვრობდა, პარტიუ-ლად შეიძლება ითქვას დაინტერესებულმა მოთხრობის გა-გრძელებაში, შესწყვიტა თავისი ნაშრომი ასეთს უხერხულს ადგილას, მაშინ როდესაც მისთვის ფრიალ ხელსაყრელ მასა-ლას იძლეოდა სომხეთის ეკლესიის მე-8 საუკუნის ისტორია, მაგალითად იოანე კათალიკოსის ხანა, როდესაც 726 წ. მო-წვეულ იქმნა მანაწკერტის კრება, რომელმაც ერთხელ კიდევ და-უკვე საბოლოოდ დაადასტურა სომხეთის ეკლესიის მიერ აღე-ბული გეზი, კერძოდ დაამტკიცა ერთხელ კიდევ ამ ეკლესიის მიერ მიღებული დოგმა ზიარების შესახებ¹⁾.

¹⁾ არსენიცი იხსენიებს მანაწკერტის კრებას იოანე კათალიკო-ზის დროს, მხოლოდ აქ იგულისხმება არა 726 წლის კრება, რო-

დიდმნიშვნელოვანია კიდევ ის გარემოება, რომ არსენი კათალიკოზმა იცის მხოლოდ 6 მსოფლიო კრება. „კაცო ლუთის მოყუარენო, ამბობს არსენი თავისი თხზულების დასაწყისში, რომელნი შვებით ემბაზისაგან ცხოველისა შეილად წმიდისა და დიდებულისა კათალიკე ეკლესიისა სარწმუნოებასა ზედა წმიდისა სამებისასა, რომელი... წამეს ვითარცა ერთითა პირითა ექუსთა მათ შინა კრებათა, რომელთა მიერ პირველ ზრახვიდა თვთ თავადი ღმერთი და განაწესეს ესრეთ და გუასწავეს ჩვენ“ (ქრონ. I, 313).

ვინაიდან მეექვსე მსოფლიო კრება შესდგა კოსტანტინოპოლში 680—681 წლებში, ხოლო მეშვიდე კრება (ნიკეისა) კი ერთი საუკუნის შემდეგ 787 წ., ამიტომ თავის თავად იმ გარემოებას, რომ არსენმა, ტრაქტატის ავტორმა, იცის მხოლოდ ექვსი მსოფლიო კრება, შეიძლება ჰქონდეს საკითხში ტრაქტატის დათარიღების შესახებ გარდამწყვეტი მნიშვნელობა. უკვე აქედანაც, მაშასადამე, ცხადი უნდა იყოს, რომ ტრაქტატი არ შეიძლება მეცხრე საუკუნეს მიეკუთვნოს, რომ ის არ შეიძლება ყოველს შემთხვევაში მე-8 საუკუნის დასასრულზე უფრო გვიან იყოს დაწერილი. მაგრამ საკითხის გასარკვევად საჭიროა სხვა მოსაზრებები და საბუთებიც იქნას მოშველებული.

პირველი საკითხი, რომელიც აქ უნდა დისკუსიას, არის მაინც საკითხი თვით ტრაქტატის ავტორის არსენი კათალიკოზის ვინაობის შესახებ. ჩვენ გვაქვს სქემა კათალიკოზების, ერთმეორის შემდეგ მცხეთის საყდრის მესაქეობისა, დაწერილი კათალიკოზობის შემოღებიდან ვიდრე მე-10 საუ-

გორც ამას ფიქრობდა თ. ჟორდანიძე, არამედ, როგორც ტექსტიდან ცხადად სჩანს, შემდეგ ნერსე კათალიკოზის დროს დვინის კრებაზე 551 წ. ბერძნებთან განშორების შესახებ დადგენილებების გამოტანისა, ნერსეს მემკვიდრის იოანე კათალიკოსის მიერ ზიარების დოგმის საკითხში ახლად მანაწიკერტს მოწვეული საეკლესიო კრება ამ განშორების დადასტურების მიზნით.

კუნემდის. ეს არის ის სქემა, რომელიც დაცულია „მოქცევაჲ ქართლისაჲ“-ში და მის დამატებად ჩართულ კათალიკოზების სახელების ნუსხაში. ნუსხა, როგორც ცნობილია, შატბერდის ვარიანტში მოყვანილია მე-10 საუკუნემდის.

აი ამ ნუსხებში მართლაც ჩვენ გვეგულება მხოლოდ ორი არსენი კათალიკოზი, ერთი მე-9 საუკუნეში მცხოვრები და მეორე მე-10 საუკუნეში და რასაკვირველია ამ ორ პირთა შორის ტრაქტატის ავტორობის მხრივ უპირატესობა სამართლიანად ეძლევა ივ. ჯავახიშვილის მიერ არსენ I-ს.

ტრაქტატის ავტორის ვინაობის გარკვევისას ამგვარად დიდი მნიშვნელობა ეძლევა კათალიკოზთა სიას, რომელშიდაც, არსებულ ცნობების მიხედვით, არსენის სახელის პირველი მატარებელი მე-9 საუკუნეში ცხოვრობდა. მაგრამ აქ მხედველობაში მისაღებია ის გარემოება, რომ არსებული ცნობები ჩვენ არ გვაძლევენ სრულს სურათს საკათალიკოზო ტახტის მესაქცეთა შემადგენლობის შესახებ. „მოქც. ქართლ“-ს ქრონიკას რომ თავი დავანებოთ, საკმარისია მოვიგონოთ, რომ ჯუანშერის თხზულება „ცხოვრება ვახტანგ გორგასლისა მეფისა, მშობელთა [მისთა] და შემდგომად თვთ მის დიდისა და ლუთივ მსახურისა მეფისა“ წყდება ერეკლე იმპერატორის ლაშქრობებზე და ამას მისდევს მათიანეს სრულს რედაქციაში მოთხრობა მურვან-ყრუს შემოსევის შესახებ (753 წ.). ხარვეზი ამ გვარად უდრის თითქმის ერთს საუკუნეს. ეს ხარვეზი შეეხება არა მარტო პოლიტიკურ ისტორიას ქართლისას. „მოქც. ქართლისაჲ“ ამ ხნის შესახებ წარმოგვიდგენს ცარიელ სახელებს ერისთავებისა და კათალიკოზებისას, მაგრამ ეს სიაც საჭიროებს მკაცრ განცხრილვას, ყოველს შემთხვევაში კათალიკოზების ვინაობის მხრივ ის სრული სურათის წარმომდგენი არ უნდა იყოს. საყურადღებოა, რომ ქელიშის ვარიანტი „მოქც. ქართ.“, რომელიც ამ შემთხვევაში უფრო ძველი რედაქციის შემცველია, ათავებს მე-7 საუ-

კუნის კათალიკოზების სიას შემდეგნაირად. „კათალიკოსნი მართნი [ვენონისი]თგან იყვნეს: თაჭაფაგ, ავლალი, იოველ, სამოელ, გიორგი, კუირონ, იზიბოდ, თეოდორე, პეტრე, ესენი ცოლოსანნი იყუნეს. [ხ ჯომლად ვენონისითგან მოღმართ იყუნეს კათალიკოზნი შქ]. ხ ამისა შდ ვინცა შეიკვალეზოდის კათალიკოზთაგანი იწერებოდის. (ე. „თაყაიშვილის Опис. рукоп., II 727). უნდა აღინიშნოს რომ შატბერდის ვარიანტი ამ სიას განაგრძობს შემდეგნაირად:... „ესე ცხრანი (კათალიკოზნი) ცოლოსანნი იყუნეს. მერმე მამა. ა. იოანე. ბ“... და სხ. მე-10 საუკ. არსენამდის (იქვე). ცხადია, რომ კათალიკოზების სია, მამადან დაწყებული, შემდეგ არის მიმატებული და ისიც მე-10 საუკუნეში არსენ კათალიკოზის დროს. ასეთს პირობებში ჩვენ არავითარი ვარიანტი არა გვაქვს, რომ მე-10 საუკ. მიმატებულს სიას და წინად არსებულ ნუსხას შორის (ე. ი. ცოლოსან კათალიკოზთა და მამას შორის) რაიმე ხარვეზი არ იყოს. აღსანიშნავია ამასთანავე, რომ მამას მომდევნო იოანე კათ-ზი, როგორც საეკლესიო მუზ. № 24 ხელნაწერში მოთავსებულ ფერეკ ეკიორის წერილის „ხოლო თუ ოდეს იწყეს კელდასხმად“... მიხედვით საგულისხმებელია (თ. უორდ. ქრონიკ. I, 76), თანამედროვე იყო ანტიოქიის პატრიარქის თეოფილაქტესი (745 — 751 წ.) და ამისაგანც ეკურთხა. მამას კათალიკოზობა, მაშასადამე მოდის დაახლოვებით მე-730—740 წლებში. ამ დროიდან, მაშასადამე, ჩვენ გვაქვს ცოტათ თუ ბევრად სრულია სია კათალიკოზებისა ვიდრე მე-10 საუკუნემდის (არსენამდის).

აღსანიშნავია ამასთანავე, რომ „მოქც. ქართლ“..ში მოქცეული კათალიკოზთა სია ვიდრე ცოლოსან კათალიკოზთა ჩამოთვლამდის სძრავს ზოგიერთ საკითხებს, რომელიც გარკვევას თხოულობს. კელიშის ვარიანტის სია წარმოდგენილია შემდეგნაირად: პეტრე პირველი კათალიკოზი, შემდეგ სამოელ, საბა „მკუიდრო მცხეთისა“. „აქადგან ორთა სახლთა (დედ.:

ქართული
ნაციონალური
ბიბლიოთეკა

სხუათა) დაიპყრეს ქათალიკოზობაჲ მკუიდრთა მცხეთისათა
 შემდეგ მაკარი, სამოელ, ბართლომე, [იოანე], თაბარ, ბაბილე,
 სამოელ, ევონ, შემდეგ ცოლოსანი კათალიკოზნი. შატ-
 ბერდის ვარიანტში სია უფრო განვრცობით არის მოყვანილი,
 სახელდობრ (ზედმეტი სახელები შავად არის ნაჩვენები):
 პეტრე, სამოელ, პეტრე, სამოელ, თავფაჩაგ, ჩიმაგა, საბა
 (დედ.: დასაბია), ევლალე, მაკარი, სამოელ, სიმონ-პეტრე,
 სამოელ, ბართლომე, იოვანე, ბაბილა, თაბორ, სამოელ,
 ევონ: საუკუნე ნახევრის სიგრძეზე მეფე ვახტანგ გორგა-
 სლიდან ვიდრე სტეფანოზ II ერისთავადის ქელიშის ვარიან-
 ტი უჩვენებს II კათალიკოზს, ხოლო შატბერდისა 18—ს.
 ხსენებულ კათალიკოზების სიას გარდა ამისა მიყვებოდა
 ორივე ვარიანტის მიხედვით ცხრა ცოლოსანი კათალიკოზი,
 რომელთა სია ზევით იყო მოყვანილი. აღსანიშნავია, რომ
 შატბერდის ვარიანტში მოყვანილ ზედმეტ კათალიკოზთა
 უმეტესობა ცოლოსან კათალიკოზთა რიცხვშია მოთავსებუ-
 ლი, სახელდობრ: თავფაჩაგ, ევლალე, სამოელ, [სიმონ]პეტრე.
 შესაძლებელია ამიტომ, რომ აქ ჩვენ საქმე გვქონდეს კათალი-
 კოზთა სიაში ერთგვარ პარალელიზმთან. ამ მხრივ შეიძლება
 მნიშვნელობა ჰქონდეს ქრონიკის სიტყვებს საბა კათ-
 ზის შესახებ „აქადგან ორთა სხუათა დაიპყრეს კათალიკოზობაჲ
 მკუიდრთა მცხეთისათა“ (ქელ. ვარ.), „აქათგან ორთა სახლთა
 აღიღეს კათალიკოზობაჲ მცხეთელთა მკუიდრთა“ (შატბ. ვარ.).
 მე-6 და მე-7 საუკ. ქართლის ეკლესიის ისტორია ჯერ კი-
 დეგ საკმაოდ გამორკვეული არ არის, მაგრამ თუ მივიღებთ
 მხედველობაში იმ ვარემოებას, რომ ქართლის ნაწილი „ტა-
 სისკარითგან ვიდრე ზღვამდე სპერისა“ წარმოადგენდა ცალ-
 კე საეოისთავოს, სადაც მთავრობდა ვახტანგის შვილის მირდა-
 ტის შთამომავლობა და ეს საერისთავო იმყოფებოდა ბერძენ-
 ბის გავლენის ქვეშ (ქ. ც-ბა, მარ. დედოფ. ვარ., 186—187),
 მაშინ ჩვენთვის ცხადი იქნება, რომ მერყეობა საკათალი-
 კოზო ტაბტის უფლების მთლიანობაში შესაძლებელია გამო-

წვეული ყოფილიყო პოლიტიკურათაც ქართველი ხალხის ნაწილად გაყოფით და იმ ბრძოლით, რომელიც ამ ნიადაგზე სწარმოებდა ეკლესიის სფეროშიც ქრისტიანობის სხვა და სხვა მიმართულებათა, სახელდობრ ხალკედონურ და ანტი-ხალკედონურ მიმართულებათა შორის. თვით ქართველ სომეხთა ეკლესიის განხეთქილების ხანაში, მაშადამე მე-7 საუკ. დასაწყისში, როგორც ამას ამოწმებს უხთანესი (ისტორია, § 57), ქართლის ქვეყანა გაყოფილი იყო პოლიტიკურად კლავინდებურად ბიზანტიის იმპერიასა და სპარსეთს შორის. როგორც უხთანესის ცნობიდან სჩანს, კირიონ კათალიკოზის შეურიგებელი პოზიცია სომხეთის ეკლესიისადმი აიხსნებოდა სხვათა შორის იმითაც, რომ კირიონის სამწყსოს ერთი ნაწილი ბიზანტიის იმპერიის გავლენის ქვეშ იყო და ამიტომ კირიონს სხვათა შორის ამ მიზეზის გამოც თვალი ბერძნებისკენ ექირა, ალბად, როგორც საგულისხმებელია, ქართველებში ეკლესიურ ერთიანობის დამყარების მიზნითაც.

საყურადღებოა აღინიშნოს, რომ ევსტათი მცხეთელის ცხოვრებაში მოხსენებულ სამოელ კათალიკოზის წარმოჩენა შეიძლება მხოლოდ „მოქც. კართლ.“ შატბერდის ვარიანტში მოთავსებულ კათალიკოსთა უფრო სრული სიით, სახელდობრ, ის უნდა იყოს მაკარის შემდეგ მოხსენებული სამოელი, რომელიც თავის მხრივ ცოლოსან კათალიკოზთა სიაშიც მოიპოვება. თვით ქართველ-სომეხთა ეკლესიის გაყოფის გამტარებელი კირიონი არც ჭელიშის და არც შატბერდის ვარიანტში მე-7 საუკ. დასაწყისისთვის სრულებით არ არის მოხსენებული, მაგრამ ცოლოსან კათალიკოსთა სიაში ის იხსენიება სამოელ და პეტრეს შორის (ეს ორი სახელი შეტანილია, როგორც ვნახეთ, შატბერდის ვარიანტის ტექსტურალურ სიაში) გიორგის შემდეგ. შესაძლებელია ამისდა მიხედვით ვიფიქროთ, რომ განყოფის გამტარებელი კირიონ კათალიკოზი სწორედ ცოლოსან კათალიკოზთა სიაში მოთავსებული კირიონი იყოს. მაშინ ჩვენ მივიღებდით, ევსტათი

მცხეთელის ცხოვრებაში მოხსენებულ სამოელ კათალიკოსსა და ამ კირიონის მიხედვით, რომ ცოლოსან კათალიკოსთა სია, მომეტებულ ნაწილად მაინც, შეიძლება წარმოგვიდგენდეს სიას იმ კათალიკოსებისას, რომელთა იურისდიქცია ვრცელდებოდა უმთავრესად სპარსეთის მფლობელობაში მყოფ ქართლზე. ამ შემთხვევაში სია კათალიკოსებისა ჩვენ გვექნებოდა და ისიც არა სრული, მხოლოდ მე 7 საუკუნის ნახევრამდის, სტეფანოზ II-ის ერისთავამდის. ვინაიდან შატბ. ვარიანტში შემდეგ მიმატებული კათალიკოსების სხვა სია, როგორც ვნახეთ, მერვე საუკუნისთვის იძლევა სათანადო ცნობებს მხოლოდ მე-730 წლებიდან, ამიტომ გამოდის კათალიკოსთა სიაში სრული ხარვეზი მე-7 საუკ. მეორე ნახევრისა და მე-8 საუკ. პირველი მეოთხედის სიგრძეზე, მაგრამ ვსეც რომ არ იყოს, თვით ის გარემოება, რომ „მოქც. ქართლ.“ თბრობაში საზოგადოდ არ იხსენიება ისეთი კათალიკოსი, როგორც არის კირიონი, ცხადად გვიჩვენებს, რომ საერთოდ მე-7 საუკუნისთვის, აგრეთვე მე-8 საუკ. დასაწყისისთვის ჩვენ არ მოგვეპოება ჯერჯერობით სანდო მასალა საკათალიკოსო ტახტის მესაქეთა სრული სიის აღსადგენად.

ტრაქტატის ავტორის არსენი კათალიკოსის ვინაობის გასარკვევად მნიშვნელობა შეიძლება მიეცეს ერთს ნაწარმოებს, სახელდობრ აბიბოს ნეკრესელის ცხოვრებას.

აბიბოს ნეკრესელის მოწვევულ ცხოვრების ტექსტს სათაურად აქვს: „თუესა ნოემპერსა იმ წმიდისა მღუდელ-მოწამისა აბიბოს ნეკრესელ ებისკოპოზისა, რომელი იწამა ცეცხლის მსახურთა მიერ ქართლს თქმული არსენი დიდისა ქართლისა კათალიკოსისა“. წამების აღწერილობა დიდი არ არის, მაგრამ მბატვრულად და ლამაზი ენით დაწერა თბზულებას წარმოადგენს. ეტყობა არსენი კათალიკოსს, მის ღამწერს, კალამი ერგოდა. თბზულება თავისი ენის მიხედვით ძველს ნაწარმოებს უნდა წარმოადგენდეს და ყოველად შეუძლებელია ის არსენი იყალთოელს ეკუთვნოდეს, როგორც

ამას საბინინი ფიქრობდა (საქ. სამოთხე, 213) თუნდაც იმიტომ რომ არსენი იყალთოელი კათალიკოსად არ ყოფილა.

თხზულების დაახლოვებით მაინც დასათარიღებლად, რასაკვირველია, დიდი მნიშვნელობა აქვს ტერმინოლოგიას, რომელიც იქ იხმარება. თხზულების სიძველის მაჩვენებელია, რომ აქ ქვეყანის მაგივრად უმეტესად ტერმინი სოფელი იხმარება. „რამეთუ დაეპყრა ქართლი მეფესა სპარსთასა და იგინი ხელმწიფე იყუნეს ჩუენი ა ამას სოფილსა“ (გვ. 213). „რამეთუ უსჯულონი ესე სპარსნი განძვინდეს ჩუენ ზედა ამპარტავენებითა თუისითა რამეთუ დაიპყრეს სოფელი ესე ჩუენი“ (გვ. 214). შიდა-ქართლი აქ ყველგან იხსენიება ზენასოფლად, — გამოთქვა, რომელიც ძალიან ძველს დროს მიეკუთვნება. „აპის შემდგომად მისწერეს მსწრაფლ ზენასოფლად მარზპანსა საქუ ესე“. (გვ. 214) „და ვითარცა მოაყუანეს იგი (აბიბოს) მარზპანის მის [წინაზე] ზენასოფლად—სოფელსა, რომელსა ჰრქუიან რევი და შეჰკრბა მუნ სიმრავლე ეპისკოპოსთა და მღუდელთა და ერისმთავართა და თეატრონი დიდი იქნა წინაზე მარზპანისა“ (გვ. 215). „ერთმან ვინმე მათჳანჳან (ათჳამეტ ასურელ მამათავანჳან) აღაშენა აღავერდი, რომლისაგან გამოვლენ ვიდრე დღეინდოლად დღედღე დიდნი საკუირველებანი და მრავალნი კუ-ნებანი განთქმულნი გარემოს ყოველსა მას სოფელსა.... ხოლო ერთმან ზენასოფელსა აღაშენა მონასტერი“.... (გვ. 216). თუმცა ნაკლები, მაგრამ მაინც მნიშვნელობა აქვს კახეთის წოდებას ხევად: „ხოლო ნეტარი აბიბოს ნეკრესელ ქალაქისა ეპისკოპოსი კევისა კახეთისა აღიძრა შურითა საღთოთა“ და სხ. (გვ. 214).

თხზულების უფრო დაახლოვებით დასათარიღებლად მნიშვნელობა აქვს ერთს ისტორიულ ხასიათის რეალურ ცნობას, რომელიც წამებას აღწერილობაშია შენარჩუნებული: „ამას რა გითხრობ თქვენ ნეტარისა ეპისკოპოსისა აბიბოსისა, არა თუ ყოველთა საქმეთა და შრომათა და ლუაწლთა

მისთა გაუწყებ თქონ, ანუ ვითარ იგი დაღეწნა კერაში და უღთოთა მათ არწმუნა ქრისტე და ნათელ მსცა მათ სახელითა წმიდისა სამებისითა ანუ ვითარ დედაკაცსა მას უწინასწარმეტყუელა შემდეგ მისსა მოსლვა ბერძენთა და დაპყრობა ქუეყანისა ამის ჩუენისა, რომელიცა იგი იქნა მსწრაფელ მისვე დედაკაცსა ზღდა. მოვიდეს ბერძენნი და განასხნეს უსჯულონი იგი სპარსნი და დაიპყრეს ქუეყანაჲ ესე ჩუენი. მიერითგან ერისთავნი იქმნნეს მპყრობელ ქართლისა და სხანი მრავალნი ვითარცა წერილ არს წიგნსა მას წამებისა მისისასა“ (გვ. 216. ტექსტი შესწორებულია ხელნაწერების მიხედვით).

ამ ადგილიდან ცხადად სჩანს, რომ ცხოვრება დაწერილი უნდა იყოს ისეთს ხანაში, როდესაც ქართლს ერისთავნი ფლობდნენ და ვარდა ამისა ბერძენების მიერ სპარსელების ქართლიდან განდევნის შედეგები ჯერ ამოწურული არ იყო, ყოველს შემთხვევაში ქვეყანა შეღარებით თავისუფლად გრძნობდა თავს და ქრისტიანობაც დაჩრდილოული არ იყო. ერისთავების ხანა, როგორც ამბოხის ცხოვრებიდანაც სჩანს, დაწყებულია ბერძენების მიერ ქართლის დაპყრობიდან. ცნობილია, რომ მე-7 საუკუნის დასაწყისს ქართლი ჯერ კიდევ ორად იყო გაყოფილი ბიზანტიის იმპერიის და სპარსეთის გავლენის სფეროდ. ამას ამოწმებს შემოდგომიანილი ცნობა უხთანესისა (ისტორია, § 57). როგორც სჩანს, ბიზანტიის იმპერიის აქტივობას აღმოსავლეთში მე-6—7 საუკ. მიჯნაზე და შემდეგ მე 7 საუკუნეში მოყვა ის, რომ ერისთავნი, რომელნიც წინად მარტოოდენ ბიზანტიის იმპერიის მოსამხრე ქართლის ნაწილს ფლობდნენ. ეხლა მთელი ქართლის მფლობელები შეიქმნენ. გვარამი პირველი ერისთავიც, კურაპალატი, კლარჯეთის და ჯავახეთის მფლობელ საერისთავო სახლის შვილი იყო (ქ. ცხოვრ., მარ. დედოფ. ვარ., 190). შემდეგ იმპერატორმა ეგექლემ აილო ტფილისი და დაიპყრა ბიზანტიის იმპერიის გავლენა მთელს ქართლზე. 643—645 წლებში ივ.

ჯავახიშვილის გამოანგარიშებით, 646 წ. ასოლიკის სიტყვით, ქართლში შემოვიდნენ არაბები, დაიპორჩილეს ის და ხარკი დაადევს მას. მაგრამ არაბთა ბატონობა ამ ხანად ხანგრძლივი არ იყო. აღმოსავლეთს საქართველოში არაბები ბატონობდნენ 657 წლამდე (ივ. ჯავახიშვილი, ქართვ. ერის ისტორია II, 347). ამის შემდეგ, არაბების იპერიაში ამტყდარ შინაურ არეულობის გამო, არაბების ბატონობაც ქართლში ძლიერ შეიჩუა და ბოლოს სრულებით მოიხპა. მართალია, არაბები დროგამოშვებით თავის პ-ეტერზიას აცხადებდნენ ქართლის მიმართ, ხანდახან ამ პრეტენზიების რეალიზაციისათვის ლაშქრობდნენ კიდევ, მაგრამ საერთოდ მტკ-ცოდ ფეხის მოკიდებას ვერ ახერხებდნენ. ცნობილია, მაგალითად, რომ ქართლის ერისთავმა ნერსემ მე-7 საუკ. მეორე ნახევარში ქართლს შემოსული არაბთა სარდალი ბარბა დაამარცხა და განდევნა. ბოლოს 688—689 წლებში ბერძნე მა საკმაოდ ხანგრძლივად შეათერხეს არაბების პრეტენზიების რეალიზაცია იმით, რომ დაამარცხეს და განდევნეს ქართლიდან და აგრეთვე აღბანიიდან იქ შემოსული და ფეხმოკიდებული არაბები. ამის შემდეგ ქართლში ისევ განმტკი და ბერძნული გავლენა. ასეთი იყო მდგომარეობა, ვიდრე 729—730 წლებამდის, როდესაც ხაზარების წინააღმდეგ მიჰვეაღმა არაბების ლაშქარმა ტფილისის სანახებზე გადაიარა. ამას მოყვა მურვან ყრუს შემოსევა, რომლის შედეგად უნდა ჩაითვალოს არაბების ბატონობის სრული განმტკიცება ქართლზე (ივ. ჯავახიშვილ., ქართ. ერის ისტ. II, 348—352).

ამისდა მიხედვით ჩვენ შეგვიძლია ვივარაუდოთ, რომ არსენი კათალიკოზის ზემოდმოყვანილი კმაყოფილების გრძნობით გადმოცემული ცნობა ბერძნების მიერ უსჯულო სპარსთა განდევნის შემდეგ ერისთავთა მპყრობელობის დ მყარების შესახებ ყველაზედ უკეთ შეიძლება მოეკუთვნოს 689—729 წლებს, როდესაც ქართლი საბოლოოდ განთავისუფლებული იყო არაბების პრეტენზიებისაგან და ბერძნებთან შე-

კავშირებით და თავისი ერისთავების განმგებლობის ქვეშ ვითარებდა თავის ცხოვრებას ქრისტიანობის ნიადაგზე. ეს დრო სწორედ ყველაზედ უფრო უღდება კათალიკოზების სიაში აღნიშნულ ხარვეზს, რომელიც ჩვენ საშუალებას არ გვაძლევს წარმოდგენა ვიქონიოთ საკათალიკოზო ტაბიტის ამდროინდელ მესაქეთა ვინაობის შესახებ. ამ ხანებში, მაშასადამე, შეიძლება ჩვენ ვეძებოთ აბიბოს ნეკრესელის ცხოვრების აღმწერელის არსენი კათალიკოზის მოღვაწეობის დრო.

როგორც მოვიხსენიეთ, „განყოფისათვის ქართლისა და სომხითისა“ მოგვითხრობს სომხეთის ეკლესიის ამბებს ვიდრე ისრაელ კათალიკოსამდის († კირაკოსით 673 წ. ასოლიკით 677 წ.), „შემდგომად ანასტასისა (კათალიკოზისა 661—667 წ.)—ამთავრებს თავისს ტრაქტატს არსენი კათალიკოზი—შემოკდა (იოანე მაირეგვემელი) სომხითს მსგავსად მკეციისა თვისსავე სოფელსა პირველსა ბიჯნის და მაარევანს სავსე მითვე წინააღმდეგობითა და მუნ მოკუდა დამუყლებული ძალდი ბოროტთა დღეთა რღვ-სა წლისა წარმდები და განმზრუნელი სომხითისა და მოწაფენი მისნი და დაბერებით ჟამ ერთ მაარევანს, ელვარს და თეოდორე წმიდას და მერმე ისრაელ კათალიკოზისაგან და გრიგოლ ერისთვისა განისხნეს და განიბნივეს ყოველსა სომხითსა აქა და იქი ქალაქთა და სოფელთა საკთურად ყოველთა კაცთა ვიდრე დღეინდელად დღედ და მოაქამომდე“ (ქრონიკ. I, 332).

ამ ადგილიდან ცხადი უნდა იყოს, რომ არსენი თითქოს მოსწრებია იოანე მაირეგვემელის მოწაფეებს, რომელიც „განიბნივეს ყოველსა სომხითსა აქა და იქი ქალაქთა და სოფელთა საკთურად ყოველთა კაცთა ვიდრე დღეინდელად დღედ და მოაქამომდე“. ეს გარემოება უკავშირებს არსენის მიერ ტრაქტატის დაწერას მე-7 საუკ. დასასრულს. ხოლო ამას უღდება ზემოდ მოყვანილი ცნობა იმის შესახებ, რომ არსენმა იცის მხოლოდ ექვსი მსოფლიო კრების არსებობა.

ზედმეტი არ არის ეხლა მოვიგონოთ, რომ არსენი სწყვეტს სომხეთის საეკლესიო ამბებს მე-7 საუკ. მე-80 წლებზე, რასაც ეხლა, ზემოდ მოყვანილ მოსაზრებებთან დაკავშირებით, ეძლევა თავისი მნიშვნელობა.

საჭიროა ამასთანავე აღინიშნოს ერთი გარემოება, რომელიც დაკავშირებულია ეხლახან მოყვანილ ციტატასთან.

ტრაქტატში ეხლახან მოყვანილ ადგილას გვხვდება ტერმინის „სოფლის“ ხმარება დაბის მაგივრად. მიღებული აზრით კი ამ სიტყვის მნიშვნელობის შეცვლა—ნაცვლად ქვეყანისა დაბად—მიეწერება მე-7 საუკუნეზე უფრო ნაგვიანვე დროს. ნამდვილად კი სიტყვა „სოფელი“ დაბის მნიშვნელობით ჯერ კიდევ გვხვდება სერაპიონ ზარზმელის ცხოვრებაში, რომელიც ჩემის აზრით, წინააღმდეგ ივ. ჯავახიშვილის აზრისა, რომელიც მას მე-10 საუკ. ნაწარმოებად სთვლის (ძვ. ქართ. საისტ. მწერ. პირვ. გამ., 62, მეორე გამ., 113), მე-7 საუკუნეში უნდა იყოს შედგენილი, რაც ცხადად სჩანს თუნდაც იმ გარემოებიდან, რომ ცხოვრება დაწერილია სერაპიონის ძმისწულის ბასილის მიერ, სერაპიონი კი ცხოვრებაში მოხსენებულია მიქელ პარეხელის მოწაფედ, ხოლო მიქელ პარეხელი — შიო მღვიმელის მოწაფედ. მე-7 საუკუნის ამ ნაწარმოებში, სერაპ. ზარზმელის ცხ—ბაში, ვკითხულობთ: „სოფლებნიცა მისცნა (სერაპიონს) კაცმან მან ღუთისამან გიორგი (სერაპ. ზარზმ. ცხ—ბა, მ. ჯანაშვი. გამ. 27), „და იყო კაცი იგი ადგილისაჲან მკირისა, რომელსა ძარლუას სოფელი ეწოდების“ (გვ. 37), „და ვითარცა წარვიდა კაცი იგი სოფლად თჳსსა“ (გვ. 38). მე-7 საუკუნეში ამ გვარად ჩვენ უკვე გვაქვს ნაგალითები სიტყვის სოფლის ხმარებისა დაბის მაგივრად. ამის შემდეგ უცნაურად არ შეიძლება ჩაითვალოს არსენი კათალიკოზის მიერ ტრაქტატში სიტყვის სოფლის შემდეგ დროისთვის ჩვეულებრივი მნიშვნელობით ხმარება— „შემოკდა.. თჳსსავე სოფელსა ბიჯნის“, ... „განიბნივეს ყოველსა სომხითსა აქა და იქი ქალაქთა და სოფელთა“. პირ-

იქით, არსენი კათალიკოზის ტექსტში მე-7 საუკ. დასასრულს
ეს მოსალოდნელიც უნდა ყოფილიყო.

სულ სხვაა, რასაკვირველია, საკითხი თვით ტერმინის
სოფლის საზოგადოდ ამ დროს ხმარებისა. აბიბოს ნეკრესე-
ლის ცხოვრებიდან სჩანს (იხ. ზემოდ), რომ მე-7—8 საუკ.
მიჯნაზე სოფელი იხმარებოდა ძველი მნიშვნელობითაც ქვეყ-
ნის მაგივრად, როგორც სახარების თარგმანის მე-5 საუკ.
ტექსტში გვხვდება. როგორც სჩანს, არსენი კათალიკოზის
დროს მე-7—8 საუკ. მიჯნაზე ლიტერატურულ წრეებში
ტერმინი სოფელი უკვე ერთგვარ ცვალებადობას, უკეთ ორი
სხვა მნიშვნელობით პარალელურ ხმარებას ფანიცდიდა.

დასკვნა არის შემდეგი: „განყოფისათვის ქართლისა
და სომხითისა“ ტრაქტატის ავტორი უნდა იყოს აქამდის
უცნობი ქართლის კათალიკოზი არსენი, რომელიც საკა-
თალიკოზო ტახტზე უნდა მჯდარიყო მე-7 საუკ. დასა-
სრულს. ამავე დროს მას უნდა ჰქონდეს დაწერილი თავისი
მნიშვნელოვანი ტრაქტატი და აბიბოს ნეკრესელის ცხოვ-
რებაც.

მოქცევაჲ ქართლისაჲ.

„მოქცევაჲ ქართლისაჲ“ წარმოადგენს ერთ ფრიად საყურადღებო ძეგლთაგანს ჩვენი საისტორიო მწერლობისას. გასაგებია ამიტომ, რომ მის შესახებ უკვე არსებობს დღიდან მისი აღმოჩენისა 1888 წ., საკმაოდ ვრცელი ლიტერატურა. შატბერდის ხელნაწერს, რომლითაც მხოლოდ ეს ნაწარმოები იყო ცნობილი (წ. კ. საზოგ. მუზ. № 120), 1903 წ. მიემატა კიდევ მეორე, ქელიშის ვარიანტი, აღმოჩენილი არქიმ., შემდეგ კათალიკოსის ამბროსის მიერ (საისტ. საზოგ. მუზ. დაკული). მთელი ნაწარმოები, წარმოდგენილი სხვადასხვა ვარიანტებით და ნაწილობრივ რედაქციითაც, შეიძლება გაყოფილ იქნას ორ ნაწილად: საკუთრივ მოქცევაჲ ქართლისაჲ—მოკლე სქემატიური მოთხრობა ქართლის ისტორიისა ალექსანდრე მაკედონელიდან აშოტ კურაპალატამდის, ხშირად—განსაკუთრებით დასაწყისის ერთს ნაწილში და ბოლოს—წარმოდგენილი მეფე-მთავართა და ბოლო ნაწილში აგრეთვე კათალიკოსთა სახელგებთაც. მეორე ნაწილს ამ ნაწარმოებისას შეადგენს ვრცელი რედაქცია წმ. ნინოს ცხოვრებისა. ორივე ნაწილი გამოცა პირველად 1890 წ. ე. თაყაიშვილმა (სამი ისტ. ჟრონიკა, ახალი ვარიანტი წმ. ნინოს ცხოვრებისა) და მეორედ მანვე (Опис. рук. общ. расп. грам., т. II) 1906—1912 წლებში. პირველი ნაწილი გამოცემული აქვს თ. ჟორდანიასაც (ჟრონიკები I, 11—79). ჩვენ შევუდგეთ ორივე ნაწილის განხილვას ცალ-ცალკე და პირველად დაიწყეთ საკუთრივ მოქცევაჲ-დან ქართლისაჲ, ე. ი. ეგრედ წოდებულ პირველ ნაწილიდან.

ლიტერატურაში ამ ნაწილის შესახებ არსებობს სხვადასხვა აზრი. ე. თაყაიშვილი ფიქრობდა 1890 წ., რომ „მოქცევაჲ ქართლისაჲ“ (პირველი ნაწილი ამიერიდგან ამ სახელით იქნება დასახელებული ამ შრომაში) პირველად მოტანილი იყო სტეფანოზ II დროშდის (მე-7 საუკ.) და საბოლოოდ კი იმ სახით, როგორც ის წარმოდგენილია, მე-9 საუკ. ჩამოყალიბებული უნდა იყოსო (სამი ისტ. ქრ. XCIII—XCIV). თ. ჟორდანიაც აგრეთვე ადასტურებს, რომ თავდაპირველად ტექსტი სტეფანოზ II-მდის უნდა ყოფილიყო მოყვანილი, რადგან შემდეგ მას მისდევს ქრონიკაში მთავრების და კათალიკოზების ცარიელი სახელები.

ამ სტრიქონების დამწერი 1912 წ. დაბეჭდილ შრომაში O древне-груз. летописцах ათარიღებდა „მოქც. ქართლ.“ მე-10 საუკუნით. ივანე ჯავახიშვილმაც ვრცლად გააჩნია „მოქც. ქართლ.“ თავის ისტორიის მიზნისა და წყაროებში წ. I, პირველი გამოცემა 1916 წ. და მეორე 1921 წ.. მისი აზრით „მოქ. ქარ.“ ეს ნაწილი მე-10 საუკუნეზე ცოტა უფრო ადრე უნდა იყოს შედგენილი (დასახ. წ., მეორ. გამ. 85), სახელდობრ მე-9 საუკუნეში (იქვე, გვ. 88).

„მოქც. ქარ.“, წარმოდგენილი ამ თემად ორი ხელნაწერით — შატბერდისა და ქელიშისა, არა მარტო ტექსტის შინაგანი ანაგებიტ, არამედ თავისი მოცულობის მხრივაც ორსავე ხელნაწერში სრულს იგივეობას არ წარმოადგენს. ქელიშის ხელნაწერში ტექსტი მოყვანილია აშოტ და გურგენ ერისთავებამდის, ხოლო კათალიკოზების მხრივ ცოლოსან კათალიკოზებამდის (Опис., II 727), შატბერდის ხელნაწერი კი განაგრძობს კათალიკოზების სიას ვიდრე მე-10 საუკ. არსენამდის (იქვე, 727). ეს გარეგნულად, საერთო მოცულობის მხრივ. შინაკანი გარჩევა კიდევ გვიჩვენებს სხვადასხვა განსხვავებას.

დეტალური შედარება შატბ. და ქელიშ. ხელნაწერების ტექსტისა ცხად ჰყოფს შემდეგ გარემოებას. თავი ქელ. აკ-

ლია, სახელდობრ ხელნაწერში ამოხეულია ორი ფურცელი, რომელსაც შექლო დაეტია ექვთ. თაყაიშვილის მეორე გამოცემის (Опис. рукоп. II) 78 სტრიქონი, ნამდვილად კი შატბ. დაცული ტექსტი აქ შეიცავს 66 სტრიქ. (Опис. II. 708—709). ვინაიდან საერთოდ ჭელ. წარმოდგენის უფრო ვრცელ რედაქციას, ამიტომ შესაძლებელია, თუ რასაკვირველი ზედმეტი ადგილი სათაურს არ ეჭირა, რომ აქაც ჭელ. ცოტაოდნად მეტი მოცულობის ტექსტს შეიცავდა. მეორე ადგილას (Опис. II 713) ერთი ფურცელი აქლია უკვე შატბ. ხელნაწერს, მაგრამ ტექსტი დაცულია ჭელ. ხელნაწერში. ჭელ. ხელნაწერში ეს შატბ. ხელნაწერის ნაკლი წარმოდგენილია დაბეჭდილი 39 სტრიქონით (იქვე 713—715), ე. ი. ამ შემთხვევაში ჭელ. შედარებით შატბ. ტექსტთან უნდა იყოს წარმოდგენილი სრულად.

ჭელ., შედარებით შატბ., უფრო ვრცელს რედაქციას წარმოადგენს. ნართაული ადგილები ჭელ. არის შემდეგი: 1) გვ. 712 (Опис. II) მე-3 სტრ. ბოლოდან ვიდრე გვ. 713 16 სტრიქ. (ხ მოციქულნი... ეპისტოლენი იგი); 2) გვ. 719 სტ. 2—9 (და ვრ შესაძლებელ... საფლავსა ზა მის წმიდასასა); 3) გვ. 722 სტრ. 2—8 (რისათს მიზეზისათს... მისცა მტერსა) 3) გვ. 723 სტ. 5 (ქართლის მოქცევითგან მეორასესა წელსა) 4) გვ. 723 სტრ. 8 ვიდრე გვ. 724 სტრ. 4 (და ვა მეფობა... ესე აღწერილი გამოკრებილად არს) 5) გვ. 727 სტრ. 7—8 (ხ ჯომლად... მე).

შატბ. ხელნაწერის განსხვავება ჭელიში-საგან, ზედმეტ ადგილების მხრივ, გამოიხატება ზოგ ფრიად მოკლე გლოსებში, განსაკუთრებით მეორე ნაწილში.

შედარებითი განხილვა შატბ. და ჭელ. ვარიანტებისა ჩვენ გვიჩვენებს კიდევ ერთს ფრიად საინტერესო გარემოებას. სახელდობრ. თავის პირველ ნაწილში „მოქ. ქ“-ს ორივე ვარიანტი შინაარსის მიხედვით თუმცა მისდევს ერთმანეთს, მაგრამ თვალსაჩინოდ განსხვავდება ერთმანეთისაგან რო.

გორც სტილის, ისე უმთავრესად ლექსიური ბის მზრივ. შესაღარებლად შეიძლება მოვიყვანოთ მაგალითები.

ველიშ.

შატბ.

[მას ჟამს] ადეკზნა კულსა მისსა სიუფარული ქსი და წარაუღინს მთავარი ერთი მოუყანებად ეპსკოპოსსთა იტლშასთა და ანტიოქისთა და ჰრომისთა და ადექსანდრისთა და ნათელ ილო მან და დედამან მისშნ ზალატ ბანაკითურთ შთით.

მას ჟამს აღიძრა მეუკ გუნებითა (დედ.: გუნჯებითა) და წარაუღინს მოუყანებად ეპსკოპოსთა იტლშით ანტიოქიამთ ჰრომით და ადექსანდრიაამთ და ნათელ ილო მან თაყადმან და დედამან მისმან ბანაკითურთ.

და მასთანა იყო ტუუკ ერთი დედაკაცი მოშაში დისაჲ მუწხიერი და ქმნულ კეთილი და მსტავს შეიღსა შაავართასა და სახელი მილი ნინო, რისა საქმე გამოქდა ეღენე დედოფალსა.

და იყო მისთანა ტუუკ ერთი დედაკაცი შეუენ კრი სახელით ნინო რლისა საქმს მისა გამოქდა ჰელენე დედოფალსა და იყო იგი ჰრომი მთავრა.

და მოვიდა დიდსა მდინარესა ზნ მტყუარსა და მოჭეკა მტყუარსა მდინარისსა დასავალთა მცხეთ დ ქალაქად დიდთა შეფეთა საჯდუმთასა და იყო [ეგრეთ ფარულად] სამ წელ ილოგვად [ფარულად] დისა შრ ადგილსა ერთსა მყოფითა შებორვიდსა და შექმნა ნახსლვეისა ჯი და აღმართა იგი მონ და ილოგვიდა მ[აღუ]ლი და აწ მათ მყოფლთა ადგილი ზემოსა კელქისისა საკორთხელი არს.

და მოვიდა მდინარესა მტყუარსა მოჭეკა და მოვიდა მცხეთად ქალქსა დიდსა შეფეთა საჯდომულსა და იყო სამ წელ ეგრეთ ილოგვიდა ფარულად ადგილსა ერთსა შებურვიდსა ბრძამლითა შეუღისამთა და შექმნა სასტ ჯა ნახსლვეისაჲ და მუნ დაადგრა და ილოგვიდა და ადგილი იგი იყო ზღუდესა გარსტგინ მათ მყოფლთა ადგილი არს ზემოდსა კელქისისა საკორთხელისა ადგილი.

და ვა ესე თქა დედოფალმან წარ-
ვიდა და უახა ჭევებოდა სანატ-
რელსა ნინოს და წარიუფანეს
მათთანა მთავარ ეპისკოპოსი და
მღვდელნი და ერისთავი და წარვი-
დეს და დადგეს წობენს და მოუ-
წოდეს მთიულთა ეთა ჭართაჲელ
ფხოელთა წაღკასნელთა და შემო-
კრიბა ერი ურაცხვი. მაშინ აღდ-
გა წა და სანატრელი და განმა-
ნათლებელი ნეტარი ნინო დედაჲ
წნი აღიპირხა კლნი ღისა მრ და
მოუწოდა შემწედ წა ღისა მშო-
ბელსა და კად განირთხა კელი
ერისა მრთ და უჭადაგა სარწმო-
ნობაჲ ძასა ღისა ხ მათ ბარო-
ნოტუეესსეთა ვა ესმა ქადაგებაჲ
უცხოედ განორხეს თაფნი და პირ-
ნი გარე მიიქცუნეს და იდრტენ-
დეს კბილთა მათთა წისა ნინოს
თს ხ ეშინოდა დედოფლისგნ.
ხ ნინო თბრძანა ერისთავსა რა
წარმართოს მცირედ მახვილი მათ
ზა და ვა შებმა უფვეს შიშით
მისცნეს თაფნი მათნი ხათღის დე-
ბასა და დაღუნეს კერზნი მათნი
და წარვიდეს ე წოდ და დადგეს
ედამს დაბასა ჟღეთს და ხათელ-
სცა ეწო თიანელთა. ხ უუარულ-
თა რა ესმა ესე შეშინდეს და
თოშეთს გარდაკრბეს რი კად
შოიუფანსა მონათღნა და ნინო კად
წარვიდა კახეთად...

და ვა ესე თქუა (იგუგდობს მკვლევანსა)
წარვიუფანა იაკობ
მღვდელი საბერძნეთით მოსრული
და ერისთავი ერთი წარვიდა და
დადგა წობენს და მოუწოდა მთე-
ულთა ჭართაჲელთა და ფხოელთა
და წიღკასნელთა და უჭადაგა სარ-
წმუნოეებაჲ ქსნი ხ მათ განუ-
ვარეს თაფი და ერისთავმან მცი-
რედ წარმართა მახული და ში-
შით მისცნეს კერზნი მათნი და-
ღქაჲდ და გარდავიდა ერწუდ და
დადგა ჟღეთს დაბასა ედამს და
ხათელსცა ერწუ თიანელთა და უუ-
არულთა ესმა ესე და გარდაკრბეს
თოშეთა რნი უუფანაჲსენელ იბოფ-
ნეს, თრდატ შეფემან შოიუფანსა
და მონათღნა და ნინო შთავიდა
კხოეთა...

მაშინ შეიძინეს ურნივე ესე ჭა-
ლაქნი მცხეთაჲ და უფარმაჲ და
ერთობილი ქართლი სიკდღისა
მისისათჳრ, მოვიდეს და დაჰქრძა-
ღეს ძღვევით შემოსილი გუამი მისი
ადგილსავე თჳსსა ბოდს სოფელსა
კობხეთისსა.

მაშინ შეიძინეს ორნი ესე ჭაღაქ-
ნი მცხეთაჲ და უფარმაჲ და ენი
ქართლი სიკუდილსა მისისათჳს
და მოვიდეს და დაჰმარხეს ძღვე-
ვით შემოსილი გუამი მისი ად-
გილსავე ზნ ბუდს დაბასა კხოუ-
თისსა.

საინტერესოა კიდევ ერთნაირ მნიშვნელობის სიტყვების
ცვალებადობა ორს ვარიანტში. ქელ. გადმოგვცემს: „ილოცვი-
და მ[ალულო]“, შატბ.: „ილოცვიდა ფარული“ (გვ. 712);
ქელ.: „ყლმან პალატბანაკმან“, შატბ.: „ყნ საბლმან“ (გვ.
713); ქელ.: „მოკუდა მირიან მეფე [და] დაემარხა“, შატბ.:
„მოკუდა მირიან მეფე და დაეფლა“ (გვ. 719).

ტექსტი ასეთი რედაქციული, შეიძლება ითქვას, განსხვა-
ვებით მიდის ორსავე ხელნაწერებში ვიდრე მირიან მეფეს სი-
კვდილამდის, აქედან კი იწყება, ჩვეულებრივ გადამწერლო-
ბით ასახსნელ ვარიანტებს გარდა, ტექსტის სრული მსგავ-
ვება. ამასთანავე აღსანიშნავია, რომ თუმცა აქედან, ე. ი.
მირიან მეფის სიკვდილის ცნობიდან, შატბერდის ხელნაწე-
რი წარმოგვიდგენს შედარებით ქელიშისასთან ნართაულ
ადგილებს, მაგრამ გარდა ამ ნართაულ ადგილებისა ტექსტის
იგივეობა ცხადია.

და დაჯდა მეფედ ბაკურ ძე რევისი და მოკუდა
იწეცა¹ ეპისკოპოსი და მის წილ დაჯდა ძლდელი რი ენე-
ბა ნინოს² მთავარებისკოპოსად და [ოცდა]მესამეა

შატბ.: ¹) იწე. ²) და დაჯდა ძლდელი იგი მუნითვე მოსრუ-
ლი.

წელსა აღმართებიდკან პატროსნისა ჯწისა შე[ქ]რწა¹ კუ
 ბოა რევ[და შეიქქნა საფლაოვი ქუემოსა ეკლესიასა²] და
 მოკუდა [რევ] და დაემარბა ცოლითურთ ქუემოსა ეკ-
 ლესიასა³ და შემდგომად მისსა აჰან ბაკურ მეფემან⁴ ძე-
 მან რევისამან დაიწყო წილკნისა ეკლესია და განა-
 სრულა⁵ ოცდა მეთერთმეტესა⁶ წელსა მოკუდა და და-
 ეფლა ქუემოსავე⁷ ეკლესიასა. მესამედ⁸ დაჯდა⁹ ძმაჲ მი-
 სი თრდატ მ¹⁰ მთვრეპისკოპოსი იყო ნერსე [სომეხ-
 თა კათალიკოზისა დიაკონი იობ] და მეფემან რომსთავისა
 რუჲ გაჰოილა და კახეთს ნეკრისა ეკლესიაჲ აღაშენა¹¹
 და მეოთხედ¹² მისსა¹³ ვარაზბერ¹⁴ და მის ზე¹⁵ სპარს-
 ნი¹⁶ შ მოედეს და მეფე¹⁷ კიდრად უკუჯდა. მაშნ მო-
 ვდა [ქრამ] ხუარ[ბორზარ] სპარსთა ძეფისა პიტიაზ-
 [ში] ტფილის[ად ქალაქად]¹⁸ ციხედ და ქართლი მისსა
 ხარკსა შეუდგა¹⁹ და სომხითი და სივნიეთი და გუასპო-
 რავანი.

ამ გვარად ჩვენ ვხედავთ, რომ „მოქც. ქართ.“ შეძღვე-
 ბა გაიყოს ორ ნაწილად: ერთი, რომელიც წარმოდგენილია
 შატბ. და კელ. (უკანასკნელის ნართაულ ადგილებს გარდა)
 ერთი შანაარსით, მაგრამ სტილისტური და ლექსიური გან-
 სხვაებით, ე. ი. ვადრე მირიან მეფის სიკვდილის აღწერი-
 ლობა¹დის. მეორე — მირიანის სიკვდილის აღწერილობის შემ-
 დევ. ეს მეორე ნაწილი ორგანვე წარმოადგენს, შატბერ.
 ხელნაწერის ნართაულ ადგილებს გარდა, ერთნაირ ტექსტს
 ჩვეულებრივი სახის ვარიანტებით. ამ გვარად მირიან მეფის
 სიკვდილის აღწერილობაზე ტექსტში ხდება ერთგვარი გარ-

1) შ.:abs 2) შ.:abs 3) შ.:abs 4) შ.:განიშორა 5) შ.:ოცდამეთ-
 ხთმეტესა 6) შ.:ქუემოსა 7) შ.:და 8) შ.:+მეფედ 9) შ.:და, 10) შ.:
 და მისზევე ნეკრეს კახეთისასა ეკლესიაჲ აღაშენა განსრულებით
 11) შ.: შემდგომად 12) შ.:+დადგა 13) შ.:+ზეოდ 14) შ.: მისა¹ვე-
 15) შ.: სპარსთა მეფისა მარზაპარნი 16) შ.: იგი 17) კელ. დედანშო.:
 ტფილის და კ¹დ 18) შ.: შედგა.

დატეხა. აღსანიშნავია აქ კიდევ შემდეგი გარემოებები სიკვდილის შემდეგ, მოგვითხრობს „მოქც. ქართ.“ — „დაჯდა მეფედ ბაკურ ძე რევისი... და [ოცდა] მესამესა წელსა აღმართებიდან პატიოსნისა ჯრისა შეუქმნა კუბოჲ რევ [და შეიქმნა საფლავი ქუემოსა ეკლესიასა] და მოკუდა რევ და დაემარხა ცოლითურთ¹ და შემდგომად მისა მეთესა წელსა ამან ბაკურ დაიწყო წილკნისა ეკლესია (აღდგენილი ტექსტი. ფრჩხილებში ჩასმული კელ. არ არის).

მატიანეში ეს ცნობა შეტანილია შემდეგნაირად: „მოქცევითგან მირიან მეფისათა კე წელი მოკუდა ძე მისი რევ... და დაფლეს აკლდამისავე რომელი თვთ მასვე აღეშენა და მასვე წელიწადსა დასნეულდა მირიან მეფე, რომელიცა აღესრულა“. (ქ.ც. მარ. ვარ. 110). მატიანეთი რევის სიკვდილი წინაუღწრებს მირიანის გარდაცვალებას, რაც იგულისხმება თვით „მოქც. ქ.“-შიაც, რადგან ამ უკანასკნელის მიხედვით მირიანის შემდეგ მეფედ ჯდება რევის შვილი ბაკურ. მიუხედავად ამისა ბაკურის მეფობის მოკლე აღწერილობაში „მოქ. ქარ.“ გადმოგვცემს უკვე დაგვიანებულად და ქრონოლოგიურ რიგის აღწევით რევის მიერ პატიოსან ჯვარისთვის კუბოს გაკეთებას და შემდეგ რევის სიკვდილის შესახებ. ეს გარემოება ერთხელ კიდევ ამტკიცებს, რომ აქ ტექსტში მართლაც გარდატეხა ხდება, თავდება ერთი ნაწილი და იწყება მეორე. ამ მეორე ნაწილის ავტორს რევის შესახებ ცნობები მისი შვილის ბაკურის მეფობის აღწერილობაში ჩაუყვრებია უხერხულ ადგილას. მართო ამ მოსაზრებათა მიხედვითაც საკმარისია, რომ „მოქც“-ს ტექსტი გაიყოს ორ ნაწილად — პირველი, ვიდრე სიტყვებამდის Опис. II, 719: „და მას სუეტსა შინა არს ნაწილი სუეტისაჲ მის ცხოველისაჲ და მეორესა წელსა მოკუდა ცოლი მისი (მირიანისა) ნანა [შატბ. + და დაეფლა დასავლით კერძო მასვე სუეტსა სადა მირიან მეფე“

¹) კელ. უმატებს: ქუემოსა ეკლესიასა.

დამარბულ იყო⁶], ხოლო მეორე ნაწილი—აქედან დაწყებული ვიდრე ქრონიკის დამთავრებამდის.

რას უნდა წარმოადგენდეს ახლა „მოქც. ქართ.“-ს პირველი ნაწილი, ე. ი. ტექსტი დაწყებული ალექსანდრე მაკედონელის შემოსვლითგან ვიდრე შირაზ-მეფის სიკვდილამდის? ვინაიდან ის საერთო მოცულობით, ნართაულ ადგილების გაოკლებით, შინაარსით ორივე ვარიანტში ერთნაირად არის წარმოდგენილი, ამიტომ უსაჩუოდ ჩვენ აქ საკმე გვაქვს ნაწარმოების ერთს რედაქციასთან. მაგრამ რათ უნდა ახსნას, რომ სტილის და ლექსიკის მხრივ, შინაარსის ერთიანობასთან ერთად, ამ ორს რედაქციას შორის თვალსაჩინო განსხვავებაა? ერთად ერთს ახსნას ამისას უნდა წარმოადგენდეს ის გარემოება, რომ ერთი და იგივე ნაწარმოებს ერთი მოცულობისა და რედაქციისა შეეძლოა ლექსიურად და სტილისტურად სხვა და სხვა სახე მიეღო მხოლოდ თარგმანის დროს, განსაკუთრებით თუ მეორეჯერ ეს თარგმანი სწარმოებს დამოუკიდებელი პირველი თარგმანისაგან. სახარების ძველ თარგმანების განხილვა ცხადად გვიჩვენებს, რომ თუმცა მეორეჯერ სახარების ბერძნულიდან თარგმნის დროს მთარგმნელთ ხელთ ჰქონდათ სო ხურიდან პირველი თარგმანის ტექსტი და მით სარგებლობდნენ კიდევ, მაგრამ ხელმეორედ თარგმნის დროს ტექსტს თვალსაჩინოდ დაეტყო როგორც სტილისტური, ისე ლექსიური განსხვავება. უნდა ითქვას, რომ სახარების სომხური ტექსტი, დამოკიდებული სირიულისაგან, თავისთავად განსხვავდებოდა წვრილ ლექსიურ და სტილისტურ ნიადაგზე აღმოცენილ გლოსების მიხედვით ბერძნულ ტექსტისაგან. ეს გარეპოება, რასაკვირველია, ზოგიერთ ადგილებში საკმაოდ აშორებდა სახარების მეორე თარგმანის ტექსტს პირველ ტექსტი აგან, მაშინ როდესაც მეორე ფენის მთარგმნელთა დამოკიდებულება პირველ თარგმანისაგან სხვა ადგილებში პირქათ გვაძლევდა სტილისტურად და ლექსიურადაც პირველ თარგმანთან დაახლოვებულ

ქართული
ნაციონალური
ბიბლიოთეკა

ტექსტს. „მოკ. ქ“-ს შესახებ კი შეიძლება ითქვას, რომ, როგორც ორი არსებულ ვარიანტის შედარება გვიჩვენებს, აქ არ არის არც ერთი ვარიანტის მეორისაგან დამოკიდებულების ნიშანი, ე. ი. იმისი, რომ პირველ თარგმანს შემდეგ მოყოლოდეს მეორეჯელ პირველის საფუძველზე ტექსტის შეკეთება ან ხელშეკრულ თარგმნა, და არც არის იმისი ნიშანი, რომ თარგმანი წარმოებულ იყოს ნაწარმოების ორი სხვადასხვა რედაქციისაგან. ამიტომ, მაშასადამე, ჩვენ შეგვიძლია მივიღოთ, რომ თარგმანი შეიძლება წარმოებულ იყოს ერთი და იმავე ტექსტისაგან, ორჯელ ერთმანეთისაგან დამოუკიდებლივ.

აღსანიშნავია მხოლოდ ტექსტის პირვანდელ სახის აღსადგენად შემდეგი გარეგობა. სახელდობრ, „მოკ. ქართ“-ს ორსავე ვარიანტში ორს ადგილას ჩვენ გვხვდება, შეიძლება ითქვას გამონაკლისის დაგვარად, სრული იგივეობა ტექსტისა. პირველს შემთხვევას წარმოადგენს ცნობა რიტსიმეს შესახებ: „ხ“ ამით გამოიგნა მეთესა წელსა წარვიდა ელენე დედოფალი იპლმდ მოძიებად ჯრისა და მეთათხმეტესა წელსა ივლტოდა დედაკაცი ვინმე მეფეთა ვადაგი სახელით რიტსიმე რისა მიზეზისათ დედამძუძითურთ (შატბ. + და იყო მისთანა ტყუე ერთი დედაკაცი შუენიერი სახელით ნინო... და იყო იგი ჰრომი მთავარი; ჭეფ.: იყო ტყუე ერთი დედაკაცი მოშიში ღისაჲ შუენიერი და ქმნულ კეთილი და მსგავს შეილსა მთავართასა და სახელი მისი ნინო) რისა საქმე გამოეძია ელენე დედოფალსა და თუთ მოველო გზაჲ თვისი და ექმნეს კურნებანი მრავალნი ძალითა ქესითა და მოწვენილ იყო საბერძნეთად და მოძღუროდა მთავარსა მას რიტსიმეს. ვა წარმოივლტოდა თანა ჰყუეს გაიანე და ნინო და სხუანი იგი მათთანა და გამოვიდეს არეთა სომხითისათა საყოფელსა თრდატ მეფისასა და იგინი იმარტვილნეს მუნ თრდატ მეფისაგან ორმეოცდაცხრანი სულნი. ხ“ ნინო დარჩა განგებითა ღთისათა და წარმოემართა მათათა კერძო ჩრდილოადათა (იქვე, 711—712, აღდგ. ტექსტი).

მეორე შემთხვევა—ნინოს (ჰელ. ვარიანტი ნინა დედოფლის) ლოცვა მთიულეებზე გალაშქრებისას. „მაშინ ნენეტარმან მან დედაკაცმან ნინო თქუა (ჰელ.: მაშინ სანატრელმან მან დედოფალმან ნანა თქუა): კხლარს ღი და მამა ოღის ჩნისა ივ ქსი რნ მოავლინა სიტყუაა წა მისი ცათა მაღალთაათ (ჰელ.: ზეცით მაღლით) თვით ძლიერისაგან საყდრისა გარდამოსრული (ჰელ. abs) ჭეუყყანად მდაბლად უეჭუელად შობად კორციელად თესლისაგან ღთისა დედაკაცისაგან მარტოდ შობილისა წდისაგან (ჰელ.: ქყანასა ზა კორცითა იშვა თესლისაგან ღთისა და ქალწულისაგან მარიამის წისა) და უბიწოასა რი სათნო ეყო მას და ამით მიზეზითა ცხორებაა ჩნი შექმნა და ყი ცასა ქუეშე მყოფი განანათლა და უმეტეს მისა მიმართ მორწმუნენი აცხოვნნა რ იშვა კაცი და პატივ ეცა ვა ღთ არს და ნათლ ილო ვა მსახურმან ვინმე (.ჰელ abs) სჯულისამან წყლისა და მიწისაგან ხ მამით და სლით წით ზეგარდამო იწამა და იდიდა ჯუარს ეცუა დაეულა და აღდგა და აღედა მათვე სიმალღეთა შამისა თანა და მომავალ არს დიდებითა რლსა შეენის გალობაა ამენითა და ვა ესე თქუა (ჰელ. + [დედოფალმან)... (გვ. 715—716).

ზემოდ მოყვანილი პირველი ადგილი რიფსიმეს შესახებ უნდა იყოს შემდეგ დროინდელი ნართაული, შეტანილი წმ. ნინოს სრული ცხოვრებიდან (შეად. ტექსტს Опис. II, 746), რომელიც ერთნაირი მოცულობით მოყოლია „მოქც. ქარ.“-ს ორსავე ვარიანტში. ჯერ კიდევ 1900 წ. ივ. ჯავახიშვილმა აღნიშნა, რომ რიფსიმეს შესახებ ცნობა წმ. ნინოს სრულს ცხოვრებაში შემდეგ უნდა იყოს შეტანილიო (ანდრია მოციქ. და წმ. ნინოს მოღვაწეობა, შოამზე № 5—6, 1900 წ.). ესევე შეიძლება, რასაკვირველია, ითქვას „მოქც. ქართ“-ს შესახებ, როგორც ეხლა ეს ირკვევა თვით ტექსტის მოცულობის განხილვიდანაც.

მეორე ადგილი კიდევ წარმოადგენს ძველი პიპნოგრა-

ფიის ერთ-ერთ ნიმუშს, ჩაკერებულს განსაზღვრულ ადგილას. უნდა ითქვას ამასთანავე, რომ ამ ჰიმნის წარმომტქმელად შატბ. ვარიანტში დასახელებულია „დედაკაცი ნინო“, ხოლო კელ. ვარიანტში „დედოფალი ნინა“. ამსახელების არევაქ შეიძლება წამომდგარიყოს შემდეგს ხანებში ქარაგმის სხვადასხვა ნაირად გახსნის მიხედვით (ღნიწნო). შესაძლებელია, რომ ეს ჰიმნი პირვანდელ ტექსტის კუთვნილება იყოს, ხოლო მისი იგივეობა „მოქ. ქ.“-ს ორსავე ვარიანტში შეიძლება აიხსნას იმით, რომ ჰიმნი „მოქ. ქ.“-ს გადმოქართულების დროს ქართულად უკვე არსებობდა და ამიტომ სტერეოტიპურად შეტანილ იქმნა ორივე რედაქციის ტექსტში ერთნაირად. შესაძლებელია ისიც, რომ ეს ჰიმნი საერთოდ ნართაულად იყვეს მიჩნეული. ამის სასარგებლოდ ამბობს ის გარემოება, რომ ჰიმნის თვით ტექსტის ჭანუყოფელ ნაწილად მიღებით გამოდის, თითქოს მირიან მეფის მოქცევის შემდეგ მთიულეთზე ლაშქრობს ქრისტიანობის გასავრცელებლად შეფე კი არა, არამედ დედოფალი ნანა (შატბ. ვარიანტით მარტო ნინო). უფრო მისაღებად სჩანს, რომ ეს ადგილი მთლად შემდეგდროინდელ ნართაულად მივიჩნიოთ, რის შემდეგ მთიულეთზე ლაშქრობის მაწარმოებლად, როგორც ეს საფიქრებელიც უნდა ყოფილიყო, თითონ მირიან მეფე გვეხატება.

ამ შენიშვნების შემდეგ ჩვენ მივიღებთ „მოქც. ქარ.“-ს ალექსანდრე მაკედონელის შემოსევიდან ვიდრე მირიან მეფის სიკვდილამდის, როგორც ერთს ნაწარმოებს, რომელიც ქართულად წარმოდგენილი უნდა იყოს, არსებულ ორი ვარიანტის მიხედვით, ორი თარგმანით. ეხლა იზადება საკითხი, რომელს ენაზე უნდა ყოფილიყო პირველად დაწერილი „მოქც. ქართ.“-სა. ამ საკითხის გასარკვევად საჭიროა აღინიშნოს, რომ ტექსტში გვხვდება ზოგიერთი უცხო სიტყვა და ისიც ასეთს ადგილას, რომელიც უნდა გვიჩვენებდეს მთარგმნელის დამოკიდებულებას ბერძნულიდან. საკუთარი სახელი ჰრომი

იხპარება ბერძნული ასპირატით Ράμνη (გვ. 710). აღსანიშნავია კიდევ, რომ შატბ. ბანაკს ჭკლ. უდრის პალატ-ბანაკი-შატბ.: „ნათელ ილო (კოსტანტინე) შან თავადმან და დედამან მისმან ბანაკითურთ“ (გვ. 710). ჭკლ.: პალატ-ბანაკითურთ. ამ სიტყვას ჭელ. ვარ. იხსენიებს მეორე ადგილასაც, სადაც შატბ. ტექსტი მის შესატყვისად ხმარობს სიტყვას „სახლი“ (გვ. 713). პალატი თუმცა ლათინური სიტყვაა, მაგრამ ლათინურიდან ბერძნულშიდაც იყო გადასული და ამიტომ მისი წარმოჩენა ქართულ ტექსტში უნდა იყოს მაჩვენებელი თარგმანის დამოკიდებულებისა ბერძნულ კულტურ სამყაროდან.

აღსანიშნავია კიდევ ერთი ადგილი. „დასცა ვენაკი (ალექსანდრე მაკედონელმა) და რუჲ გამოიღო ქსნით და დასხნა კაცნი მერუვენი და სტაგითა რუისაჲთა დაჰრქჳან ადგილსა მას ნასტაგისი“ (გვ. 708). სიტყვა სტაგი ამ ციტატაში უკვე იპყრობდა ყურადღებას ლიტერატურაში. ნ. მარტი ფიქრობდა, რომ სტაგი უნდა იყოს სპარსული სტაკ, რაც ნიშნავს ბაბილოს, ახალს შტოს და კერძოდ ვაზს (Ваш. вост. отд. имп. рус. арх. общ., IX, 192—195). მაგრამ ცხადად სჩანს, რომ ეს შნიშვნელობა არ უდგება ტექსტს. საბას ლექსიკონში განმარტებულია სტაგი როგორც რუს სათავე, მაგრამ არა სჩანს საიდან მიიღო საბამ ეს ცნობა და შესაძლებელია ეს განმარტება ლექსიკონში შეტანილი იყოს თვით „ქართლ. მოქც.“-ს ტექსტის მიხედვით. სხვა არა იყოს რა, შატბერძნის ხელნაწერი ქართლში იმყოფებოდა, ასე რომ საბას შეეძლო „ქართ. მოქც.“ ტექსტს გაცნობოდა. შესაძლებელია აქ იყოს ბერძნული სიტყვის σταγύ წყლის წვეთი და ზმნის σταγῶ — წყლის დენა მიხედვით სახელის ნასტაგისი-ს განმარტება წარმოდგენილი ბერძნული სიტყვის საშუალებით თავდაპირველად, მაშასადამე, ბერძნულსავე ენაზე. ამ შემთხვევაში ჩვენ გვეჩვენებოდა ქართულ თარგმანში ბერძნული სიტყვის გადაუთარგმნელად დატოვების შემთხვევა გეოგრაფიულ ტერმინის ასახსნელად.

აღსანიშნავია კიდევ შემდეგი გარემოება. სახელი ბუდი შატბ. და ჭელ. ნაჩვენებია შემდეგნაირად: შატბ.: (ნინო გარდაიცვალა) „ადგილსავე ზა ბუდს დაბასა კხოეთისასა“. ჭელ.: „ადგილსავე თსსა ბოდს სოფელსა კოხეთისსა“ (გვ. 718—719). დაბას მავივრად მეორე თარგმანში სიტყვა სოფელია, რომელიც აქ ქვეყანას უნდა ნიშნავდეს. ამ ორი სხვადასხვა სიტყვის წარმოჩენა ქართულ ტექსტში შეიძლება ბერძნული ორი სიტყვის ახაყე (სოფელი, ძვ. ქართ. დაბა) ჯაჟა (შხარე, ქვეყანა) ერთმანეთში არევის გამო ერთი და იმავე სიტყვის (აზრის მიხედვით ჯაჟა) მეორე შემთხვევაში დამახინჯებულად წაკითხვით, რაც ადვილი შესაძლებელი იყო დამწერლობის ნიადაგზე. ჯაჟა, მაშასადამე, მეორე შემთხვევაში შეცთომით წაკითხულ იქმნა ახაყე, რის გამო შატბ. წარმოდგენილია „დაბასა კხოეთისასა“.

ყველაფერის ზემოდ თქმულის მიხედვით შესაძლებელია მიღებულ იქმნას, რომ პირვანდელი ტექსტი „მოქც. ქართლ.“-სა ვიდრე მირიან მეფის სიკვდილამდის დაწერილი ყოფილა ბერძნულად და შემდეგ გადათარგმნილი ქართულად ორჯერ, არსებულ ორი ვარიანტის მიხედვით.

როდის უნდა იყოს დაწერილი „მოქ. ქართლ.“-ს ბერძნული ტექსტი? ამის გასარკვევად ჩვენ უნდა მივიღოთ მხედველობაში ის გარემოება, რომ „მოქც. ქართლისაჲ“ ამ აღდგენილ ძველი რედაქციით წარმოადგენს მეტად ძველ თხრობას, რომელიც თავისი შეპადგენლობით უსწრებს რუფინთან დაკულ მოთხრობასაც. „მოქც. ქარ.“. არაფელს გვეუბნება, შედარებით რუფინის თხრობასთან, ნინოს მიერ ავადმყოფ ბავშვის განკურნების შესახებ. ნანა დედოფლის და მირიანის გაქრისტიანების შესახებ ის მოკლედ გადმოგვცემს: „მეექუსესა წელსა არწმუნა ნანა დედოფალსა ცოლსა მეფისასა სენსა შინა მისსა და მეშვდესა წელსა არწმუნა მირიან მეფესა სასწაულითა“ (გვ. 712). რუფინს ეს გარემოება უფრო ვრცლად აქვს გადმოცემული, კერძოდ ცნობა მირიან-

ნის ნადირობის დროს უცბად დაბნელების შესახებ. შემდეგ ეკლესიის შენებისას რუფინს ასევე ვრცლად აქვს მოთხოვნილი სვეტის (სახელდობრ მესამის) სასწაულებრივ აღმართების შესახებ სვეტების დადების დაწყებიდან მეორე დღეს. „მოქ. ქ.“ კი მოკლედ გადმოგვცემს: „და სუეტი იგი იყო ძელისაჲ რ'ი თვთ აღემართა“ (ქველ. „და სუეტი იგი პატიოსანი რ'ი თვთ აღემართა“). სამაგიეროდ „მოქც. ქ.“-ს ტექსტი გადმოგვცემს ისეთს დეტალებს, რომელიც მოსალოდნელი იყო ადგილობრივ წარმოშობილ ნაწარმოებში. ასეთია განმანათლებელის ქართული სახელი (ნინოს სახელი რუფინმა არ იცის), ნინოს ფარულად დგომა სამს წელს მყოფი ადგილას, ცნობა უფლის კვართის შესახებ, რომელიც ცნობაც, როგორც ტექსტიდან სჩანს, კოსტანტინეს მიერ გამოგზავნილ ეპისკოპოსის მიერ უნდა იყოს ქართლში შემოტანილი, მთიულების იარაღით მოქრისტიანება, რომელიც საკმაოდ დაწვრილებით არის აღწერილი და, უკანასკნელ, ნინოს სიკვდილი ბუდს დაბასა კუბეთისასა. რუფინის მიერ შენახული ცნობები პალესტინაში მყოფ ქართველ მეფის ბაკურისაგან მიღებულად სჩანს დაახლოებით 380 წლებში. როგორც სჩანს, ცნობა მირიანის სასწაულებრივ მოქცევისა და სვეტის აღმართების შესახებ უკვე შევიდრად ფებ მოკიდებული ყოფილა მე-4 საუკ. მეორე ნახევარში, ყოველს შემთხვევაში მირიანის სიკვდილის შემდეგ. მირიანი ცოცხლად სჩანს, ამიან მარცელინის სიტყვით, 381 წელს. ის გარემოება, რომ „მოქც. ქარ.“ სწყვეტავს მოთხოვნილს სწორედ მირიანის სიკვდილზე, ტექსტის საერთო მოცულობასა და აგრეთვე ფაქტების დეტალიზაციასთან დაკავშირებით, ვეაძლეეს საშუალებას ვიფიქროთ, რომ ეს ნაწარმოები უნდა დაწერილი იყოს მირიანის სიკვდილის შემდეგ ახლო დროებში.

ნაწარმოების დასათარიღებლად შეიძლება მნიშვნელობა ჰქონდეს ერთს გლოსას, რომელიც შენახულია შატ. ვარიანტ-

ში მთიულთა ძალად მოქცევის შესახებ. ...და ერისთავმან მცირედ წარჰმართა მახვლი ...და ნათელსცა ერწუთიანელთა და ყუარელთა ესმა ესე და გარდაკრბეს თოშეთა რნი უკუანაჲსკნელ იპოვნეს თრდატ მეფემან მოიყვანნა და მონათლნა* (გვ. 716—717). ჰელ. ვარიანტში თრდატი სრულებით არაა მოხსენებული: „ხ“ ყუარელთა რა ესმა ესე შეშინდეს და თოშეთს გარდაკრბეს რი კდ მოიყვანნა მონათლნა* (გვ. 717). ვინაილგან ჰელიშის ვარიანტი საერთოდ, როგორც სჩანს, პირვანდელ ტექსტს თავისი მოცულობით უკეთ უნდა წარმოადგენდეს, ამიტომ საგულისხმებელია, რომ თრდატის სახელი დედანში სრულებით არ იქმნებოდა. ყოველს შემთხვევისათვის მხედველობაში უნდა ვიქონიოთ ამ თრდატის ცხოვრების დრო. თრდატი, „მოქ. ქ.“-ს მეორე ნაწილის მიხედვით, შეუდგა მეფობაში ბაკურს, რომელიც მირიანის შვილისშვილი იყო და პაპის შემდეგ გამეფებულია. თრდატის შემდეგ „მოქ. ქ.“ იხსენიებს მეფეებად ვარაზბაკურს, ბაკურს, ფარსმანს, მირდატს, არჩილს. ეს არჩილი მოხსენებული აქვს მოსე ხორენელს, როგორც საგულისხმებელია, იმპერატორ თეოდოს II-ის დროს (გამეფდა 408 წ.) და ეფესის მსოფლიო კრების წინ (ეს კრება შესდგა 431 წ.), მაშასადამე 408—431 წლებში და უფრო ახლოს უკანასკნელს თარიღთან. გამოდის, მაშასადამე, რომ მირიანიდან (გარდაიცვალა „მ. ქ.“-ს მიხედვით 364 წ.) არჩილამდის (430 წლ. ახლ.) არჩილითურთ შეიძლება ჩაითვალოს 7 მეფე. თითოზე მოდის ორთა შუა რიცხვით 9 წლის მეფობა. მაშასადამე თრდატის მეფობა მოდის 373—382 წლებში.

ყველა ზემოაღნიშნულის მიხედვით შე ვფიქრობ, რომ „მოქ. ქართლ.“-ს ბერძნული დედანი შეიძლება დაწერილი იყოს 365—400 წლებში ან 380—400 წლებში.

ეხლა ვინ უნდა იყოს ავტორი ამ ღირსშესანიშნავ ნაწარმოებისა? ამის შესახებ ცნობა დაცულია თვით „მოქ. ქ.“-ს ქართულ ტექსტში, მხოლოდ იმ გვარად, რომ ეს ცნობა

პირდაპირ გაუგებრად სჩანდა. სახელდობრ, ქელ. ვარ. ვად-
მოგვეცემს: „შექმნეს სახე პატიოსნისა ჯ'ისა ვ'ა ასწავლა
მთავარდიაკონმან. სამ გუამად შექმნეს ხისა მის ტანისაგან
სამნი ჯ'რნი და აღმართნეს მცხეთას ვ'ა სწერია მცირესა მას
მოკლედ აღწერილსა მ'ს წიგნსა ქართლის მოქცევისსა გრი-
გოლი დიაკონისა მ'რ აღწერილსა“ (გვ. 714). უცნაურად
სჩანდა, რომ „მოქც. ქ.“, თავისთავად პატარა ნაწარმოები,
იხსენიებს გრიგოლ დიაკონის „მცირესა მას მოკლედ აღწე-
რილსა მ'ს წიგნსა ქართლის მოქცევისსა.“ მაგრამ თუ მივი-
ღებთ მხედველობაში, რომ, როგორც ირკვევა, „მოქც. ქარ.“
პირველად ბერძნულად იქმნა დაწერილი, მაშინ გასაგებია
გრიგოლ დიაკონის ტექსტში მოხსენება: „მცირე“ და „მოკ-
ლედ აღწერილი“ „მოქ. ქ.“ არის ეგვე ნაწარმოები, მხო-
ლოდ მისი ბერძნული დედანი.

ვინ უნდა ყოფილიყო ეს გრიგოლ დიაკონი? მე მიზან-
ნია საეჭვოდ ამ გრიგოლის ვინაობა დავუკავშიროთ იმპერა-
ტორ კოსტანტინეს მიერ მღვდლებთან ერთად გამოგზავნილ
დიაკონის პიროვნებას, რომლის შესახებ „მოქ. ქ.“ ამბობს
„შექმნეს სახე პატიოსნისა ჯ'ისა ვ'ა ასწავა მთავარდიაკონმან.“
ამ შემთხვევაში შესაძლებელია გრიგოლი ქართველიც არ
ყოფილიყო. მაგრამ საკითხის ასე დაყენება მეტად პრობლე-
მატიურად სჩანს. პირიქით ის გარემოება, რომ ავტორი იწ-
ყებს თავისს თხზულებას წარმართობის დროიდან, — აღექსანდ-
რე მაკედონელის ხანიდან, — აღექსანდრეს შესახებ ცნობებს
ის ბერძნული წყაროებით გაეცნობოდა, სახელდობრ, რო-
გორც გამორკვეულია, ფსევდოკალისტინის „აღექსანდრიანით“
რომელიც მე-5 საუკ. დამდგეს ქრ. შ. იქმნა შედგენილი, — ის
გარემოება კიდევ, რომ მას მიზნად აქვს დასახული სქემატი-
ურად დაგვისახოს სურათი ქართველების მოსვლისა მცხეთის
რაიონსა და შიდა-ქართლში, აქ სახელმწიფოებრივ ცხოვრე-
ბის მოწყობისა, რომ შემდეგ ის თუმცა სქემატიურად და მე-
ტად მცირე-სიტყვაობით, ხშირად მარტო მეფეების სახელების

ჩამოთვლით, მაგრამ ჰაინც საკმაოდ ცხალოდ ცდილობს გენეტიური ძაფი მოუნახოს ქართველების სახელმწიფოებრივ ცხოვრებას რამოდენიმე საუკუნის სიგრძეზე, მირიან მეფემდის—ყველაფერი ეს თითქმის დანამდვილებით უნდა გვიჩვენებდეს „მოქ. ქ.“-ს ავტორის ქართველობას. შესაძლებელია ისიც, რომ გეოგრაფ. ტერმინის ნასტავისის ახსნის ცდა გამოწვეული იყო ავტორის ლოკალური პატრიოტიზმით და მაშინ ჩვენ მივიღებდით, რომ გრიგოლ დიაკონი იყო არა მარტო ქართველი, არამედ კერძოდ შიდა-ქართლის განსაზღვრულ რაიონის მცხოვრები. აღსანიშნავია, რომ „მოქ. ქ.“-ს მოყავს კიდევ ერთი საკუთარი სახელის ინტერპრეტაციის ცდა: „მაშინ მოვიღეს... ჰონნი და ითხოვეს ბუნთურქთა ოლლისაგან ქყნაჲ ხარკითა და დასხდეს იგინი ზანავს და ეპყრათ იგი ოლ ხარკითა აქუნდა ჰრქვან მას ხერკი.“ (გვ. 708). აქ უკვე გეოგრაფიული ტერმინი განმარტებულია ქართული სიტყვის ხარკის საშუალებით. სიტყვა ხარკი სემიტური ძირის ან შესაძლებელია პრა-იაფეტურიც (ასურულში ხარუ, მრავლ. ხარიატე ნიშნავდა ქურქელს, ხოლო დაკავშირებით სხვა სიტყვასთან გარდასახადს, ხარკს), იხსენიება სახარების თარგმანში უკვე მე-9 საუკუნეში (ლუკ. 23₂).

ძნელი დასაშვებია, რომ ბერძნულ ტექსტში, გრიგოლ დიაკონს ქართული მნიშვნელობით განმარტებინოს გეოგრ. ტერმინი ხერკი. უფრო საგუესხმებელია, რომ ხერკი განმარტებული იყო ბერძნული სიტყვით χάρτζ, αχιδ, რაც ნიშნავს სარს და შემდეგ მესერიით და თხრილით გამაგრებულს ადგილს. მაშინ მთელი ეს ციტატა ქართული თარგმანით წაიკითხებოდა დაახლოვებით ამნაირად: ჰუნებმა ითხოვეს ბუნთურქთა უფლისაგან მიწა და დასხდნენ იგინი ზანავს და ეპყრათ იგი და (იმ ადგილს), რომელიც გამაგრებული ჰქონდათ მესრით, ჰრქვია ხერკი. ხერკი ტერმინი იცის ვახუშტიმ, როგორც სპანს, მატიანეს მიხედვით, რადგან მატიანესავეთ ის ამბობს ებრაელების აქ დასახლებაზე (გეოგრ., მ. ჯანაშ. გამ. 127, ქ. ც.-ბა

1, 25). ხერკის ის ეძახის მთელს საეკლესიო ანუ თენის კვანძს (გეოგრ., მ. ჯანაშვილი. გამოცემა, 128, 138, 142), არაგვის მარცხენა ნაპირას, ახლოს შესართავთან. აღსანიშნავია, რომ ხერკი როგორც ცალკე ოლქი აღნიშნული აქვს ანონიმ სომეხ გეოგრაფოსს (Géogr de Moïse de Cor., par Soukry, სომხ. ტ. 28), რომლის ცნობა, ჩემის აზრით, მე-4 საუკუნის ნახევრის წყაროდან არის ამოღებული. შესაძლებელია, რომ ეს სახელწოდება ყოფილიყო არა მარტო ოლქის სახელი, არამედ განსაზღვრული პუნქტის (სოფლის) სახელიც. ამ სახელის ნაშთი ვხვდებით იყოს შენახული სოფ. ხელკელაანთ-კარის სახით მცხეთის რაიონში. ჩვენთვის საინტერესოა, რომ ვინაიდან გრიგოლ დიაკონს განსაკუთრებით აინტერესებს ორი პუნქტის—ნასტავისის ქსნის ხეობაში და ხერკის არაგვის ხეობაში—სახელის ინტერპრეტაცია, ამიტომ ცხადია, რომ „მოქ. ქ.“-ს ავტორი ამ ორ პუნქტს შორის ან ახლოს მდებარე რაიონიდან უნდა ყოფილიყო წარმოშობილი.

აღსანიშნავია კიდევ შემდეგი გარემოება. ავტორი თავის თხრობის დროს სხარტულად გადმოგვცემს ცალკე მეფეების დროის დამახასიათებელ ფაქტიურ ცნობებს ვიდრე არსუკამდის, „რწ კასპი შეიპყრა და ორლის ციხე განაგო“ (გვ. 709). ამის შემდეგ კი იწყება სქემატიური ჩამოთვლა მეფეებისა ივერიის სახელმწიფო წყობილებების ნორმების მექრონიკეს მიერ უცნაური ვაგებით, სახელდობრ ეგრედ წოდებულ ორმეფობის მიხედვით. ეს მშრალი სია მეფეებისა მხოლოდ ერთს ადგილას შეიცავს ცნობას და ისიც ქარაამის და ბრატმანის დროს ურიების მოსვლის შესახებ მცხეთას. ეს ცნობა თავისი ტენდენციით ქრისტიანულ დროინდელ ხანის წარმოშობილი უნდა იყოს, როდესაც მცხეთაში არსებული ებრაულ სარწმუნოების მოსახლეობა თავისებური ყურადღების ღირსი ხდებოდა. მეფეების სიის ასეთი განსხვავება, ესე იგი უძველესი ნაწილის თუმცა მოკლე, მაგრამ მაინც საყურადღებო შინაარსიანობა შედარებით შემდეგდროინდელ მეფეთა სიასთან

შემთხვევით მოვლენაზე არ უნდა იყოს დაყარებული. ცხადია, აქ გრიგოლ დიაკონი დამოკიდებული იყო განსაზღვრულ წყაროსაგან, რომელსაც ის ალბად მისდევს კიდევ. ამ გარემოების მხედველობაში მიღებით საყურადღებოა ხდება კიდევ ისიც, რომ დასაწყისი, სახელდობრ ალექსანდრე მაკედონელის შემოსვლა ქართლში, ხელოვნურად მიკოწიწებულიად სჩანს მთელს ქრონიკასთან. ექვს გარეშეა, რომ ეს ნაწილი ლიტერატურულ—ბერძნულ ან ძველ ფაშლაურ წყაროდან არის დამოკიდებული და შესაძლებელია ფსევდოკალისტენის ალექსანდრიანთან იყოს დაკავშირებული (შეად. კ. კეკელიძე, ლეონტი მროველის ლიტერატურულ წყაროები, ტფ. უნივ. მოამბე № 3).

ამისდა მიხედვით ჩვენ შეგვიძლია „მოქც. ქართ.“-ს დაწყებითი ნაწილი გავყოთ სამ ნაწილად: 1. ალექსანდრე მაკედონელის შესახებ (Ошви. II, გვ. 708—709, 5 სტრიქ. სიტყვებამდის „საზღვარი დაუღვა მას ჰერეთი და ეგრის წყალი და სომხითი და მთაჲ ცროლისა და წარვიდა“. 2. ქართველების მოსვლა მცხეთას და შიდა ქართლს და პირველი მეფეები ვიდრე არსუკამდის (გვ. 708, სტრიქ. 6—25). 3. ორ მეფობის და შემდეგ დროინდელ მეფეთა სია მირიანამდის (გვ. 709 სტრიქ. 26—710 სტრიქ. 12). ეს სამი ნაწილი განსხვავდება ერთმანეთისაგან თვალსაჩინოდ თავისი საერთო მოცულობის მხრივ.

პირველი ნაწილი წარმოადგენს უცხო (ბერძნულ ან ფაშლაურ) წყაროდან აღებულ ცნობის ალექსანდრე მაკედონელის ლაშქრობის შესახებ დამოუკიდებელივ და მუშავების ცდას. ამ მხრივ განსაკუთრებით საყურადღებოა ავტორის ცდა გეოგრაფიულ ტერმინების ინტერპრეტაციისა (იხ. ზემოდ). მეორე ნაწილში მოყვანილია ცნობები ქართველების შიდა-ქართლს მოსვლიდან და სახელმწიფოებრივ ცხოვრების დაწყებიდან ვიდრე არსუკ მეფემდის. სახელი არსუკ „მოქ. ქ“-ში დამახინჯებულია. ეს ცხადად სჩანს მატრიანედან, რომელშიდაც

ამის მაგივრად იხმარება სახელი არშაკი (იხ. მარ. ვარ. 28, სადაც დამწერლობითი შეცდომის მიზეზით „არბაკი“-ა მოხსენებული), ხოლო ეს არშაკი მეფობდა დაახლოებით ანგარიშით 30—12 წ.წ. (ს. კაკაბაძე, ქართ. სახელმწიფოებრიობის გენეზისის საკითხთაგან). მეორე ნაწილი ამ გვარად მოყვანილი ყოფილა I საუკუნის პირველ ნახევრამდის ქრ. შემდეგ. მესამე ნაწილი კიდევ—არშაკის შემდეგ მირიანამდის და ქრისტიანობის დამკვიდრებამდის, წარმოადგენს მეფეების მშრალ ნუსხას. ეს სია შეიცავს მხოლოდ ერთს ფაქტიურ ცნობას—ებრაელების მოსვლის შესახებ მცხეთას ქარამ-ბრატმანის დროს. თუ პირველი ნაწილი (ცნობა ალექსანდრე მაკედონელის მოსვლის შესახებ) სტოვებს ლიტერატურული გზით ნასესხებ წყაროს შთაბეჭდილებას, მესამე ნაწილი ცხადად წარმოადგენს შემდეგ მიმატებულს მშრალს ნუსხას მეფეების სახელებისას და მხოლოდ შუა ანუ მეორე ნაწილი ქრონიკისა (აზოდან არშაკამდის) იქცევეს ყურადღებას თავისი შინაარსიანობით, რაც ცხად უნდა ყოფილიყო, რომ მექრონიკეს ამ ეპოქის შესახებ ხელთ ჰქონდა რომელიღაც ლიტერატურული წყარო ქართლის ისტორიის ამ უძველეს ეპოქის შესახებ.

რფგორი უნდა ყოფილიყო ეს ფრიად საყურადღებო წყარო, რომელიც ხელთ ჰქონია გრიგოლ დიაკონს? წყარო იყო წარმოშობით, რასაკვირველია, ქართული, რადგან როგორც გრიგოლ დიაკონის მიერ „მოქ. კ“-ში მოყვანილ მოკლე ექსცეპტიდან სჩანს, ამ წყაროში დაცული ყოფილა ფრიად საყურადღებო და რეალურ შესაძლებლობასთან ძლიერ ახლოს მყოფი ცნობა ქართველების მოსვლის შესახებ 18 სახლად მცხეთას და შიდა-ქართლს, აქ სახელმწიფოებრივ ცხოვრების მოწყობისა და ქვეყნის მოქალაქობრივად განვითარების შესახებ. საკითხია მხოლოდ, რა ენაზე უნდა ყოფილიყო ეს წყარო დაწერილი.

ამ საკითხის გასარკვევად საყურადღებოა მოწვევნილ ქარ-

თულ ტექსტში შენახული ერთი ფრიად საინტერესო გლოსა. სახელდობრ აზოს შესახებ იქ ნათქვამია: „დაჯდა (აზოა) ძუელ მცხეთას და თანა ჰყუნადეს კერპნი ღთად ვაცი და ვაიმ“ (გვ. 709). თავისს გამოკვლევაში *Богъ языч. Грузинъ* ნ. მარრი არკვევდა ამ ძველი სირიულ-არამეულ ღმერთების სახელების წარმოშობის მხარეს. ვაცი, მისის აზრით, არის ქართულ პალეოგრაფიულ ნიღაგზე (ხუცურში ც და ტ-ს არევის გამო) დამახინჯებული სახელი ძველი სირიულ ღმერთის ვატისა. ის უდრის პალმირულ წარწერებში მოხსენებულ ყათე-ს, რომელიც ბერძნულ ტრანსკრიპციით იხსენიებოდა, სხვათა შორის, აგრეთვე როგორც *ყათუ ანუ ყათე* (ნ. მარრი, დას. შრ., 22—23). ნ. მარრი ფიქრობდა, რომ ეს ღმერთი, ისე როგორც ვა, შეტანილი იყო წმ. ნინოს ცხოვრებაში და საზოგადოდ ქართულ წყაროებში ლიტერატურული გზით, რომ რეალურად ამ ღვთაებას, ისე როგორც ვა-ს, არასოდეს ქართველები არ იცნობდნენ და მათი სახელის შეტანა სირიულ წყაროებიდან საჭირო გახდა ნაგვიანვად წმ. ნინოს კუოტის ლიტერატურულად დამუშავების დროს, რაც, მისი მაშინდელი აზრით, უნდა მომხდარიყო არა უადრეს მე-8 საუკუნისა და ალბად მე-8—9 საუკუნეში, შეიძლება რამოდენადმე უფრო გვიანაც, რათა ამით ცოტათი მიინც შევსებულიყო ქართულ ისტორიულ შემეცნებაში არსებული ხარვეზი ძველი ქართული წარმართობის შესახებ (იქვე, გვ. 1). მეორე სახელი ვაიმ, ნ. მარრის აზრით, წარმოადგენს ებრაულ (და არამეულ) მრავლობითი რიცხვის დაბოლოებით „ამ“ ღმერთის გა-ს სახელს. ეს ღმერთი იხსენიება უფროს მეტად რთულ სახელებში ფინიკურ, კართაგენულ, ნაბატეურ-პალმირულ წარწერებში (იქვე 17—18). ლევიმ სხვათა შორის გამოთქვა ის მოსაზრებაც, რომ ღვთაება ვა უნდა ვადმოტანილი ყოფილიყო არამეულ რაიონიდან (იქვე).

რომ ღმერთს ვა-ს ძველი ქართველები იცნობდნენ და ის არ არის ხელოვნურად სირიულ ლიტერატურულ წყარო-

დან ნახესხები, ამას უჩვენებს ის გარემოება, რომ როგორც ეს აღნიშნა თვით ნ. მარმა, გაორჯერ არის ნახსენები დაბადების ქართულ ტექსტში მეფ. I, 7³⁴, როგორც ექვივილენტი ასტარტის კერპისა. ნ. მარმა მიიჩნევდა დაჯერებული იყო გასისე როგორც ვაკის ქართულ საისტორიო მწერლობის ნიჟადაგზე ხელოვნურად გადმოტანაში, რადგან „მოქცევაჲ ქალის“ გაგრძელებაში და სახელდობრ წმ. ნინოს წრცელ ცხოვრებაში გა მოყვანილია ებრაულ მრავლობითი რიცხვში, რაც ქართველებისთვის გაუგებარი ყოფილა და ამიტომ ღმერთის სახელიც უცხო მრავლობითი რიცხვით იყო ქართულში მიჩნეული.

აქ საჭიროა აღნიშნულ იქმნას, რომ რიცხვის დაბოლოება არ შეადგენს მართო ებრაულ ენის კუთვნილებას. ასეთივე დაბოლოება მრავლობ. რიცხვისა უნდა ყოფილიყო, როგორც თ. ნელდეკე აღნიშნავს (Семитич. яз. и народы в обработке Крымского, 36), არამეულშიც. თუმცა ჩვეულებრივ არამეულში, ისე როგორც არაბულში, მრავლ. რიცხვის დაბოლოება ის არის, მაგრამ თ. ნელდეკეს აზრით არამეულშიც მრავლობითი რიცხვი თავდაპირველად იმზე ბოლოვდებოდა. ებრაული და არამეული ძლიერ ახლოს იდგნენ ერთმანეთთან და რომ მცხეთაში ებრაულად წერდნენ, ამას ამტკიცებს მე-2 საუკ. ებრაული წარწერა, რომელიც ნაპოვია მცხეთაში და რომელიც საქ. მუზეუმშია დაცული. წარწერა დათარიღებულია ასურეთიდან გადმოსახლების მე-131 წელიწადად (Mus. Caucas., V, 193). „მოქც. ქართლისაჲ“ ებრაელების მოსვლას მცხეთაში უკავშირებს ქარამ—ბრატმანის მეფობას ანუ 1 საუკ. დასაწყისს ქრ. წმ. ხსენებული წარწერაც ამიტომ შესაძლებელია მე-2 საუკუნეს ეკუთვნოდეს.

ის გარემოება, რომ ქართულ ქრონიკის ტექსტში ღმერთი გა მოხსენებულია ებრაულ-არამეულ მრავლ. რიცხვის დაბოლოებით იმ, შეიძლება გამოყენებულ იქმნას ამ უძველეს წყაროს ამა თუ იმ ენაზე დამწერლობის საკითხის გამოსარ-

კვებად. ცნობილია, რომ რამდენიმე საუკუნის სიძველეში
წ. მთელს წინა-აზიაში საერთაშორისო კულტურულ ენად
ითვლებოდა არამეული ენა. ასურეთის იმპერიის მოსახლეო-
ბის თვალსაჩინო ნაწილი არამეულად ლაპარაკობდა. ებრა-
ელების სამეფოს დაცემის შემდეგ (586 წ. ქრ. წ.) დიწყო
პალესტინის არამეიზაცია, რასაც, გარეშე სხვა ფაქტორების
და პირობებისა, ხელი შეუწყო იმ გარემოებამ, რომ არამე-
ული, როგორც ცნობილია, არის ძველ ებრაულთან ძლიერ
ახლოს მდგარი კილო. სპარსეთის ახემენიდების დროს არა-
მეული ენა გავრცელებული იყო ირანის დასავლეთ მხარეებ-
ში, ხოლო ეფრატის დასავლეთით მდებარე ქვეყნებისთვის
ის ოფიციალურ ურთიერთობის ენას წარმოადგენდა (Семит.
яз. и народы, Т. Нельдеке в обработке А. Крымского,
107, pass.). არამეული ანბანი გამოყენებულ იქნა ფაქლათ-
რისთვის, რომელშიაც მოიპოვებოდა არამეული ენის მძლავ-
რი ნალექიც.

ამის შემდეგ ჩვენთვის ცხადი უნდა იყოს, თუ რატომ
იხმარება უძველეს ქართულ წყაროში ღმერთი გა-ს სახელი
ებრაულ-არამეული მრავლობითი რიცხვით. საფიქრებელია,
რომ თვით ეს პირვანდელი წყარო, შემცველი ქართული
უძველეს სახელმწიფოებრივ ცხოვრების მოკლე სქემატიურ
ნუსხისა, დაწერილი უნდა ყოფილიყო მაშინ მთელი წინა
აზიისთვის საერთაშორისოდ ცნობილ და იმავე დროს კულ-
ტურულ ურთიერთობის ენაზე—არამეულზე. გრიგოლ დია-
კონს ან უშუალოდ ამ წყაროდან ან კიდევ, რაც უფრო სა-
ფიქრებელია, სხვა წყაროს მეშუებით შერჩა სახელა გა ამ
უცხო მრავლობითი რიცხვის დაბოლოებით, რომელიც ქართ-
ველებისთვის გაუგებარი იყო. ამიტომაც გა-ს სახელმა მიიღო
შემდეგ დროინდელ ლიტერატურულ ქართულში ასეთი უცნა-
ური ფორმა, რამაც აფიქრებინა ნ. მარსს ქართულ წყა-
როებში მოხსენებულის ქართულ წარმართულ პანთეონის რეა-

ქართველთა მწიგნობართა კავშირი

ლურად არასოდეს არ არსებობა და მისი შწინებულობა გზით ხელოვნურად ქართულ ნიადაგზე გადმოტანა.

ამის შემდეგ საჭიროება არ მოითხოვს სახელი გაცი-ს ფორმა ნაცვლად გატისა აუცილებლივ დამწერლობითი შეც-ლომას მიეწეროს. შესაძლებელია გაცი იყო ქართულ ნია-დაგზე კანონიერ ფონეტიკური ცვლილებით გარდაქცეული ძველ-სემიტურ გატისაგან.

აღსანიშნავია, რომ ეს უძველესი ისტორიული წყარო წყდება არშაკის მეფობაზე, რომლის დროს იბერია უკვე ორი თაობის დროის სიგრძეზე რომის იმპერიის პოლი-ტიკურ ინტერესების ფარგლებს შიგნით იყო მოყოლილი. რომის იმპერიის აქტივობას კავკასიაში ერთგვარი გარდატეხა უნდა მოეხდინა ქართველების ცხოვრებაშიდაც, განსაკუთრე-ბით იმ დროს, როდესაც სპარსეთიც ნელნელა იწყებდა მზა-დებას ადგილობრივ კულტურულ საფუძველზე თავისი ინდივიდუალობის განვითარებისთვის (ფაჰლავრი ენა და ლიტერატურა). რომის იმპერია ევლინებოდა ქართველ ტო-მების მიწაწყალს ბერძნების სახით, რომელთა ენა და კულ-ტურა უფრო და უფრო მეტს კვალს ამჩნევდა წინა-აზიის და-სავლეთ ქვეყნებს და კერძოდ შავი ზღვის აღმოსავლეთ სა-ნაპიროზე მცხოვრებ ქართველ ტომებს. რომის იმპერიის განმტკიცება იბერიაში—ეს ერთგვარი გარდატეხას მოასწა-ვებდა ქართველ ტომების ცხოვრებაში არა მარტო პოლი-ტიკურად, არამედ კულტურულადაც. ქართველობის ცხოვ-რებაში თანდათან მეტი მნიშვნელობა ეძლეოდა ბერძნულ კულტურას და ბერძნულ ენასაც.

ამ გვარად ჩვენ ვღებულობთ, რომ პირველ საუკ. პირ-ველ ნახევარში ქრ. შ. ქართველებს ჰქონიათ ისტორიული ნაწარმოები, არამეულად დაწერილი, რომელიც მოგვითხ-რობდა ქართველთა მოხელას შიდაქართლში და შემდეგ აღ-ნიშნავდა, შესაძლებელია მოკლედ, ცალკე მეფეების დროს მომხდარ ღირსშესანიშნავ ფაქტებს ქვეყნის მოქალაქობრივ

ცხოვრების განვითარების თვალსაზრისით. პირველ საუკუნეში ქართველებს უკვე ჰქონდათ მოთხოვნილება საკუთარ ისტორიულ ლიტერატურისა თავისი წარსულის პერსპექტივის შესაქმნელად.

ასეთი უნდა ყოფილიყო გრიგოლ დიაკონის განკარგულებაში მყოფი უძველესი ქართული ისტორიულ-ლიტერატურული წყარო, რომელიც დაცულია „მოქ. ქ“-ს დასაწყისში, ასე ვთქვათ, მეორე ნაწილად (შემდეგ ალექსანდრე მაკედონელის შემოსევის შესახებ თბრობისა).

რაც შეეხება მესამე ნაწილს „მოქ. ქ“-ს დასაწყისისას, რის შესახებ ზემოდ იყო ნათქვამი და რომელიც წარმოადგენს მხოლოდ მეფეების სიას ვიდრე შირიანამდის, ეს ცნობებიც ალბად ამოწერილი უნდა იყოს, ნაწილობრივ მაინც, რომელიმე ისტორიულ ნაწარმოებიდან ანდა შედგენილი ხამფთო სამწიგნობროში დაცულ მასალების მიხედვით. მომავალში, რასაკვირველია; საჭირო იქნება ამ სიისაც დეტალურად განხილვა.

ამ გვარად გამოდის, რომ „მოქ. ქ“. წარმოადგენს ძველს ქართულს საისტორიო ნაწარმოებს დაწერილს მე-4 საუკ. უკანასკნელ მეოთხედში ბერძნულ ენაზე. ავტორს გრიგოლ დიაკონს ხელთ ჰქონია უძველესი ქართული მატრიანე, რომელიც დაწერილი უნდა ყოფილიყო არამეულად I საუკუნის პირველ ნახევარში. ქართული მწერლობითი შემოქმედების პირველ ნაბიჯებს, კერძოდ საისტორიო მწერლობის ახპარეზზედ, ამ გვარად ჩვენ მივყევართ უძველეს ხანამდის.

რასაკვირველია, საკითხია კიდევ სარგებლობდა თუ არა გრიგოლ დიაკონი ამ წყაროთი არამეულ ენაზე, უკეთუ ეს ნაწარმოები მართლაც ამ ენაზე იყო დაწერილი?

ის გარემოება, რომ გრიგოლ დიაკონი ბრძალ იმეორებს ღმერთი გა-ს სახელს ებრაულ-არამეულ მრავლობითი რიცხვით, ცხადად ამტკიცებს, რომ ის ამ წყაროს კითხულობდა ქართულად.

ამ საკითხის გარჩევა თვალსაჩინოდ დამოკიდებულია თვით საკლთრივ ქართული მწიგნობრობის პირველ საფეხურების საკითხთან. 1923 წ. ზაფხულში საქ. საისტ. და საეთნ. საზოგადოებაში შეწავიკითხე მოხსენება, სადაც მე შევეცადე ნინოწმინდის ერთს უძველესს და აქამდის გამოურკვეველ ასოებით წარმოდგენილ წარწერის გარჩევას. წარწერა სამსტრიქონიანია, რომლის ორი სტრიქონის წაკითხვის ცდა მე წამოვაყენე შემდეგნაირად: + ლო შ[ც] ოან| იუბ მთკ[ს]-ტ[?]- ბკ. ამ წარწერაში მეოთხე ასო, სტამბაში სათანადო ნიშნის უქონლობის გამო წარმოდგენილი როგორც ქარაგმიანი ც, არის არამეული ცადეს ექვივალენტი, ბოლო მეორე სტრიქონის პირველი ასო ო ამ ადგილას სემიტურ აინის მაგივრობას სწევს, თვით ტექსტი კი იკითხება შემდეგნაირად: ლთო შ[ეფ]წ[იე] [ი]ოან[ე] [ი]'ყ[უ]ბ მთ[ავარ] [ე]პ[ის]-კო[პოს]ს ტ (?) - ბ კ, ანუ სრული წაკითხვით: „ღმერთო შეეწიე იოანე იაკობ მთავარებისკობოსს“... წარწერა მასში მოხსენებულ ისტორიულ პირთა სახელების მიხედვით მიეკუთვნება ქართლში ქრისტიანობის დამკვიდრების პირველ ხანებს. იოანე არის პირველი მთავარებისკობოსი და იაკობ მისი შემდეგი მღვდელთმთავარი მცხეთაში. იოანე მოესწრო ნინოს სიკვდილს და რადგან ჩემის ანგარიზით ნინოს სიკვდილი მიეწერება 360 წ., ამიტომ წარწერა დაახლოვებით უნდა ეკუთვნოდეს 360 წლის ახლო ხანებს; უკეთ 360—370 წლებს. წარწერას მნიშვნელობა აქვს იმ მხრივ, რომ გვიხატავს ჩვენ ფაქტურ ანბანის ნიაღვრე განვითარებულ ქართულ ანბანის უძველეს სახეს მას შემდეგ, რაც ქართულმა ანბანმა პირი იბრუნა, ე. ი. მას შემდეგ რაც ქართულად იწყეს მარცხნიდან მარჯვნივ წერა ნაცვლად წინად, არამეულის და ფაქტურის მსგავსად, მარჯვნიდან მარცხნივ წერისა. ქართული ანბანის მიერ ამ პირის შებრუნებას ჰქონდა უდიდესი მნიშვნელობა, შეიძლება ითქვას, რომ ამ შებრუნების დროით თარიღდება ნამდვილად ქართულ მწიგნობრობის დასაწყისი, რადგან პირ-

შებრუნებული ასოები ამის შემდეგ თვალსაჩინოდ და შორდ-
ნენ როგორც არამეულს, ისე ფაშლაურს ანბანს და ქართულ-
მა ანბანმაც იწყო დამოუკიდებელი გზით სვლა. ეს ანბანი,
როგორც არამეულ-ფაშლაურ ნიადაგზე განვითარებული, ჯერ
იყო ასოების მხრივ ფრიად ნაკლებეანი მრავალრიცხოვან
ქართულ ბგერათა გამოსახატავად. ეს ნაკლი შევსებულ იქმნა
მე-4 საუკუნის დასაწყისში ჯაყან მიერ, მაგრამ ჩვენთვის ამ
ჟამად საინტერესოა, თუ როდის უნდა მომხდარიყო ეს დი-
დი გარდაქმნა ქართულ მწიგნობრობის საქმეში, როდესაც
არამეულ-ფაშლაურ ნიადაგზე განვითარებულ ასოებს მარცხნი-
დან მარჯვნივ წერაზე გადასვლის გამო პირის შებრუნების მი-
ზეზით მიეცათ ახალი, საკმაოდ დამოუკიდებელი სახე. ასეთი,
შეიძლება ითქვას, რევოლუციური გარდაქმნა შეიძლება
მომხდარიყო რაიმე ახალი ძლიერი ფაქტორის ზედგავლენით
და უნდა მიეწეროს რომის იმპერიის ბატონობის დამკვიდრე-
ბის ხანას იბერიაში, როდესაც ბერძნულ კულტურის გავლენის
გავრცელებასაც ამ ქვეყანაში ფართო ასპარეზი გაეხსნა.
ბერძნული ანბანი კი უკვე მე-4 საუკუნიდან ქრ. წ. მარც-
ხნიდან მარჯვნივ წერაზე იყო გადასული.

ანბანის ეს ძირითადი რეფორმაც იბერიაში, რომელმაც
საფუძველი ჩაუყარა ქართულ მწიგნობრობას, უნდა მომხდარ-
იყო ან პირველ საუკუნის მეორე ნახევარში ქრ. წ., ანდა,
რაც უფრო საფიქრებელია, პირველ საუკუნეში ქრ. შემდეგ.
ანბანის ამ გადამუშავებას უნდა მოყოლოდა ქართულ აზ-
როვნების ერთგვარი ამუშავებაც და ამიტომ შესაძლებელია,
რომ ზემოდ გარჩეული ძველი ქართული საისტორიო წყარო,
აზოდან არშაკამდის შეფუცების სქემის შემცველი, უკვე პირ-
ველ საუკუნეშივე და ეგებ ამ საუკუნის ნახევარში მოიპო-
ვებოდა ქართულადაც.

ამ გვარად „მოქ. კ“-ს ქრონიკის პირველი ნაწილის
ერთი მთავარი წყაროთაგანი გრიგოლ დიაკონის დროს, რო-
გორც საგულისხმებელია, უკვე ქართულად უნდა არსებულებოდა.

ეხლა იბადება საკითხი, თუ როდის იქმნა გადართული ნილი ქართულად თვით „მოქც. ქ.“

ამ საკითხის გარდასაწყვეტად, ეხლა როდესაც ჩვენ ვიცით მე-4 საუკ. ქართული წარწერა (ნინოწმინდისა) და ქართულ ასოების უკეტესი ნაწილის ამ დროინდელი მოხაზულობა, შესაძლებელია პალეოგრაფიულ ხასიათის ფაქტების მოშველებითაც. ამ მხრივ საინტერესოა ნინოს მიცვალების აღვილის სახელის ცვალებადობა შატბ. და ჭკელ. ვარიანტში. სახელდობრ შატბ. ეს სოფელი იწოდება ბოდინი (გვ. 717), ჭკელ. ბოდისი (იქვე). ასოები ნ და ს მე-4 საუკუნეში თავისი მოხაზულობით ძლიერ ჰგავდნენ ერთმანეთს, ასე რომ მათი არევა შატბ. და ჭკელ. ვარიანტში შესაძლებელია მე-4 საუკ. ქართული ასოების პალეოგრაფიული თვისებებით აიხსნას. იქვე კიდევ საკუთარი სახელი — შატბ. ქცელდაბა (გვ. 717), ხოლო ჭკელ. ქველდაბა. აქაც ვარიაცია ც || ვ შეიძლება აიხსნას ამ ორივე ასოს მე-4 საუკუნის ქართულში ახლო მსგავსებით, რის დადასტურებას ჰირდაპირ ჯერჯერობით ერთადერთ ამ დროინდელ ქართულ წარწერაში ვერ ვპოულობთ (ასო ვ იქ წარმოდგენილად არა სჩანს), მაგრამ მე-3 საუკ. ქრ. შ. ფავლაურში ჩვენ ვხედავთ ამ ორი ასოს შესატყვისის თითქმის სრულს მსგავსებას (ასოები ვაჲ და სა-მეხი).

ამ მოსაზრებების მიხედვით შესაძლებელია ვიფიქროთ, რომ „მოქც. ქართლ.“ გადათარგმნილ იქმნა ქართულად მეოთხე საუკუნეშივე, მაშასადამე ბერძნულად დაწერის უშალ-მაგრამ აქ აღიძრვის სხვა საკითხიც, სახელდობრ მართლაც ორ გზის იქმნა გადათარგმნილი „მოქც. ქ.“ ბერძნულიდან თუ არა. ორი ერთგვარ მოცულობის, მაგრამ სტილისტურ და ლექსიურ სხვადასხვაობის შკონ ტექსტის დადასტურება შეიძლება მიეწეროს, როგორც ვნახეთ, უცხო ენაზე ტექსტის დედნის არსებობას და შემდეგ მისი ქართულად თარგმნას. მაგრამ როდესაც ეს ფაქტი უკვე დადასტურებუ-

ლია, შეიძლება არც იყოს საჭირო ვიფიქროთ, რომ „მოქ. კ.“-ს ორივე ჩვენამდის მოღწეული ტექსტი აუცილებლივ თარგმანს წარმოადგენდეს. პირიქით საფიქრებელია, რომ ერთი მათგანი ყოფილიყო თვით ქართულადაც დედანი, ხოლო მეორე კი შესაძლებელია გადათარგმნილიყო ბერძნულიდან ქართულად. ამ მხრივ ყურადღებას იპყრობს ჭკელ. ვარიანტი, რომელსაც სტილის უფრო მოქნილობით და თხრობის სიმარჯვით შეუძლია დასტოვოს ორიგინალური ნაწარმოების შთაბეჭდილება. ავტორის სტილის და, შეიძლება ითქვას, ორიგინალობის დასახასიათებლად აღსანიშნავია, რომ ჭკელ. ვარ. ვრიდება ისეთს მაშინდელ ქართველისთვის გრეციზმს როგორც არის შატბ. ვარ.-ის ლათინური სიტყვა პალატი (პალატ-ბანაკი).

ყველა არის მიხედვით შესაძლებელია მიგველო, რომ 1) „მოქ. კ.“ შეიძლება დაწერილიყო ბერძნულად და ქართულად, ბერძნულის პრიორიტეტით, ისეთი ავტორის მიერ, რომელსაც კარგად ეხერხებოდა ბერძნულად აზროვნება და ამიტომ ბერძნულად წერაც — თუნდაც ქართულ ანბანის ამ დროს ნაკლებად იყავნებოდა გამო — უფრო ემარჯვებოდა. შეიძლება ამ უკანასკნელ გარემოებით აიხსნას წერის უფრო თავისუფალი მანერა შატბ. ვარ.-ში (აქ არ იგულისხმება, რასაკვირველია, ცნობა რიფსიმეს შესახებ და აგრეთვე ნინოს თუ ნანას ლოცვა, რომელიც, როგორც ვნახეთ, შემდეგი დროის ნართაულს წარმოადგენს). 2) თავდაპირველ ქართულ ტექსტის შემცველი უნდა იყოს ჭკელ. ვარიანტი, ხოლო ბერძნულიდან ქართული თარგმანის — შატბ. ვარიანტი. 3) ეს ავტორი ყოფილა გრიგოლ დიაკონი, რომლის ბერძნული ტექსტი მეოთხე საუკუნეშივე, ყოველს შემთხვევაში არა უგვიანეს მეხუთე საუკუნის დასაწყისისა (ანბანის რეფორმამდის), ქართულად ყოფილა გადათარგმნილი (შატბ. ვარიანტი).

„მოქ. კ.“-ს მეორე ნაწილი ანუ ქრონიკა შემდეგ მირიან მეფის სიკვდილისა მოყვანილია თხრობის წესით სტეფა-

ნოზ II-მდის, რასაც შემდეგ მიყვება მშრალი ნუსხა ერისთავების და კათალიკოზებისა—ქელ.-ში აშოტ და გურგენ ერისთავებამდის და ცოლოსან კათალიკოზებამდის, ხოლო შატბ.-ში, კათალიკოზების მზრივ, მე-10 საუკუნის არსენამდის.

უპირატესობა ორსავე ვარიანტს შორის აქაც ეკუთვნის ქელი შის ვარიანტს, რომელიც სტეფანოს II-ის შემდეგროინდელ ერისთავების ჩამოთვლისთანავე ათავებს თბრობას ცოლოსან კათალიკოზთა აღნუსხვით, ხოლო შატბ. კი ამას უმატებს კიდევ სიას მე-8—10 საუკ. კათალიკოზებისას. როგორც ზემოდ იყო ნაჩვენები (გვ. 47—49), ცოლოსან კათალიკოზთა სია უნდა იყოს კათალიკოზების ძირითად სიის პარალელური ნუსხა და უნდა წარმოგვიდგენდეს უფრო სიას იმ კათალიკოზებისას, რომელთა იურისდიქცია მე-6 საუკ. მეორე ნახევრიდან უმთავრესად სპარსეთის მფლობელობაში მყოფ ქართლზე ვრცელდებოდა. მთელი სია კათალიკოზებისა, ცოლოსან კათალიკოზთა თან მითვლით, რომელიც წარმოდგენილია შატბერდის ვარიანტში, გვაძლევს სურათს და ისიც არა-სრულს მცხეთის ტახტის შესაქეთა ვინაობის შესახებ მხოლოდ მე-7 საუკუნის ნახევრამდის, სტეფანოზ II-ის ერისთავებამდის, სადამდისაც არის მოყვანილი პოლიტიკური, ასე ვთქვათ, ნაწილი ქრონიკისა შატბ. ვარიანტის მიხედვით (იხ. ზემოდ 49). სტეფანოზ II-ის შესახებ თბრობას ქრონიკაში მისდევს, გარდა ცოლოსან კათალიკოზთა სიისა, რომელიც, როგორც ნათქვამი იყო, თბრობის კათალიკოზთა პარალელურ სიას უნდა წარმოადგენდეს, ქელ.-ში—სია ერისთავებისა გვარამ კურაპალატიდან დაწყებული ვიდრე ადარნერსეს შეილებამდის (Опис. II, 726—727), ხოლო შატბ.-ში წარმოდგენილია ესევე სია და მიმატებით კიდევ მე-8—10 საუკ. კათალიკოზების სახელები დაწყებული მამადან ვიდრე არსენამდის (იქვე, გვ. 727). ცხადია, რომ პირვანდელი ტექსტი ქრონიკისა თავდებოდა ქრონიკაში სტეფანოზ II ერისთავაზე, სახელდობრ ცნობაზე არაბების მიერ ბაღდადის აღების შესახებ

— და ჰამბავეი მოკდა ვ'დ ბაღდადი აფარენათა დაიპყრესო და ამისთვის ბერძენთა ქყნაჲ ჯორსა აპკიდეს და წარიღეს საბერძენთა“ (Опис. II, 726). ერისთავების და კათალიკოზების სია კი შემდეგდროინდელ ნართაულს უნდა წარმოადგენდეს, ერსთავებისა ორსავე ვარიანტში, ხოლო მე-8—10 საუკ. კათალიკოზებისა მხოლოდ შატბ. ვარიანტში.

ამ გვარად, „მოქცევაჲ ქართლისაჲ“-ს მეორე ნაწილი წარმოადგენს ნაწარმოებს, რომელიც შეიცავს ისტორიულ ამბავთა თბრობას დაწყებული მირიანის სიკვდილიდან ვიდრე სტეფანოზ II-მდის. თბრობა თავდება არაბების მიერ ბაღდადის დაპყრობით. ბაღდადი არაბებმა აიღეს 637 წ., ასე რომ ქრონიკა ამ გვარად მოყვანილია მე-7 საუკუნის თითქმის ნახევრამდის.

ქრონიკის ტექსტში აღსანიშნავია ორი სიტყვა, რომელიც, როგორც არაბების ეპოქასთან დაკავშირებული, დიდი ხანია ყურადღებას იპყრობს სწორედ ძველის დათარიღების თვალსაზრისით. პირველი სიტყვაა—კალა, მეორე—საკუთარი სახელი ბაღდადი.

„კალა“ აქ იხმარება განსაზღვრული მნიშვნელობით: „შინ მცხეთაჲ ათხელდებოდა და ტფილისი ეშენებოდა, არმაზნი შემკირდებოდეს და კალაჲ განდიდებოდა“ (შატბ. ვარ. Опис. II, 724). „უკო ციხისთავმან კალათ ტფილისისათჲ შეფესა ჰერაკლეს“ (იქვე). ეს კალა ჩვეულებრივ მიღებული იყო, როგორც ქართულში გადმოსული არაბული სიტყვა —ციხე. მაგრამ ამის წინააღმდეგი უნდა იყოს თითქოს ის ვარემოება, რომ კალა როგორც დაპირდაპირება არმაზისა, „მოქც. ქ.“-ში მოხსენებულია მე-8 საუკუნის თბრობაში. ცხადია, რომ აქ ჩვენ საქმე გვაქვს არა მარტო ტენიკურ ტერმინთან, არამედ იმავე დროს ისეთს სიტყვასთან, რომელიც ქრონიკის ავტორის დროს სპეციალურ და უკვე თაობათა სიგრძეზე გამტკიცებულ მნიშვნელობით არსებობდა (ტფილისი ეშენებოდა.... კალაჲ განდიდებოდა). ამიტომაც

ამ ტერმინის ფიქსაცია ტფილისის ნიდაგზე ტფილისის უნივერსიტეტის დიდიბის ხანას უნდა მიეწეროს; ე. ი. არაბებზე უწინდელ დროს. მართლაც აღსანიშნავია, რომ არაბული **ას** ქართულად გამოითქმოდა შესატყვისობის მიხედვით როგორც კალა. როსტომიანის მე-14 საუკ. ერთს მინაწერში, მაგ., (ი. აბულ. გამ., 141); მოხსენებულია: აქა ბაგრატ იენგი-ყალა წაულო მტერთა. ეს მინაწერი, ისე როგორც ეს ნაწილი როსტომიანი სა, ზემის აზრით, მიეკუთვნება მე-14 საუკუნის მეორე ნახევარს და შესაძლებელია ეკუთვნოდეს თვით როსტომიანის ამ ნაწილის ზაალის შობიდან ლუარსაბამდის) ავტორს, მე-14 საუკუნის მეორე ნახევრის პოეტს სერაპიონს სოგრატის-ძე საბაშვილს. ამ საკითხზე მე სხვაგან მეტნება ლაპარაკი, ამ ჯამად კი აღსანიშნავია, რომ თუმცა შედარებით ნაგვიანეე ტექსტში, მაგრამ მაინც არაბული **ას**-ს შესატყვისი ქართულად აქ მოგვეპოვება სრულიად კანონიერად — ყალა.

ამ მოსაზრებათა მიხედვით მე მგონია, რომ „მოქც. ქ.“-ში მოხსენებული სიტყვა „ყალა“ არ უნდა იყოს დამოკიდებული არაბულიდან, არამედ ის შეიძლება იყოს ნასესხები უძველეს დროში სემურ ენებიდან. სამწუხაროდ, სათანადო წიგნების უქონლობის გამო მე ვერ შევძელი ამ სიტყვის ფორმის შედარება, მაგალითად, არამეულ ფორმასთან. მაგრამ საინტერესოა, რომ ჯერ კიდევ ასურულში გვხვდება ეს სიტყვა ახლო ფორმით კალა, კალუ, რაც ნიშნავს ამოკეტვას, ამოზღუდვას (Assyr. Handwört., von Fr. Delitsch, Leipzig, 1896, S. 328) აღსანიშნავია ამასთანავე, რომ პირველი ბგერა აქ არის ქართულის კ-ს შესატყვისი და არა არაბული ც-სა. ეს საკითხი კიდევ საჭიროებს გაშუქებას შესაძლებლობის უკეთეს პირობებში, მაგრამ მაინც საკმაოდ ცხადი უნდა იყოს, რომ „მოქ. ქარ.“-ში მოხსენებული სიტყვა ყალა აუცილებლივ არ მოითხოვს თავისს მონათესავე სიტყვასთან არაბულში დაკავშირებას.

საქიროა ამასთანავე მოხსენებულ იქნას, რომ „კალა“ აუცილებლად არ საქიროებს ზემოხსენებულ სემურ ძირებთან დაკავშირებას. როგორც „მოქ. ქ.“-დან სჩანს, კალად იწოდებოდა ტფილისის მალლობი ნაწილი, სადაც ციხე იყო: ტექსტში, როგორც ვნახეთ, კალა დაპირდაპირებულია არმაზს, საკუთრივ ტფილისი კიდეც მცხეთას. რადგანაც არმაზს მალლობი ეკირა, ხოლო მცხეთა დაბლობზე იყო გაშენებული, ამიტომ „მოქ. ქ.“-შიც ტფილისის და კალას შესახებ ანალოგიური ვაგება უნდა ვგჭონდეს, კალა—მალლობ ადგილზე, ტფილისი კიდეც—დაბლობზე. ამასთან დაკავშირებით ინტერესს მოკლებული არ უნდა იყოს ის გარემოება, რომ უდურად ქალა ეხლაც ნიშნავს დიდს, სვანურშიდაც არის ამავე ძირის სიტყვა იმავე მნიშვნელობით შენახული, მხოლოდ ორმაგად ხმარებული—განგალ (=გალგალ), როგორც ქართული დიდ-დიდი, სომხური *մեծամեծ* (H. Marr, Археол. экспед. 1916 г. в Ван. 50). უდურში ქალა ნიშნავს იმავე დროს მალალსაც. სვანურში ამავე ძირიდან არის წარმოებული მალალი—ქვლთხი. ამიტომაც, დაკავშირებით იმ გარემოებასთან, რომ, როგორც ირკვევა (იხ. ამაზე ს. კაკაბ.—ქართ. სახელმწ. გენეზისის საკითხები), მცხეთის რაიონში ქართულის ჩამოყალიბებამდის გაბატონებული იყო ეხლანდელ სვანურის შესატყვისთან აბლოს მდგარი კილო, შეგვიძლია მივიღოთ, რომ სახელიც კალა უნდა იყოს ამავე კილოდან უძველეს დროში დარჩენილი სიტყვა, რომელიც ნიშნავდა პირდაპირ მალალს, სიმალღეს. ამ ძირის შესატყვისი სიტყვა ეხლაც დარჩენილია სვანურში (ორმაგი ხმარებით: განგალ=გალგალ) და უდურშიდაც.

საინტერესოა, რომ მეგრულად ტფილისს ეხლაც ეწოდება ქართი. ამ სიტყვაში თა შეიძლება იყოს მრავლობითი რიცხვის დაბოლოება, რომლის ექვივალენტი შენახული იყო პაიურში—*აჩ* (H. Marr, Грам. др.-армян. яз., 98). სტრაბონი ერთ და იმავე ხალხად სთვლიდა *χαλδαίαι* და

ჯდსაჲც. პირველი ფორმა უდრის სომხურს *խաղთუք*, რომელიც
 გი მრავლობ. რიცხვის დაბოლოებით, მეორე კიდევ წარმოად-
 გენილია მეგრულ-ქართულის შესატყვის კილოს მრავლობი-
 თი რიცხვის დაბოლოებით (კბ=ებ). შესაძლებელია ამისდა
 მიხედვით, რომ მეგრულში ეხლაც შენახული სახელწოდება
 ტფილისისა ქართი იყოს იგივე კალა, მაგრამ მრავლობითი
 დაბოლოებით.

ამ განმარტების მიხედვით სახელი კალა უკავშირდება
 უძველეს ხანას, ქართული ენის საბოლოოდ წამოყალიბების
 უწინარე დროს.

რაც შეეხება სახელს ბაღდადს, ეს სიტყვა არ არის არა-
 ბული, არამედ სპარსული და თუნდაც ამიტომაც არ შეიძ-
 ლება დაკავშირებულ იქმნას საზოგადოდ არაბების გამოსვლას-
 თან წინა-აზიაში. თუმცა ამ საკითხთან უშუალო კავშირი
 არა აქვს, მაგრამ მაინც ინტერესს მოკლებული არ არის ის
 ვარაუდებაც, რომ სასანიდების ერთი რეზიდენცია დაზღაგერ-
 დი ეხლა წოდება „ესკი-ბაღდად“ ანუ მცირე ბაღდადად (С. Ше-
 стахов, Лекц. по ист. Виз., Казань 1915 г., т. I, 335).

ეს საკითხი კიდევ საჭიროებს დამუშავებას, მაგრამ სა-
 ერთოდ მე შესაძლებლად მიმაჩნია ზემოდ მოხსენებულ მოსა-
 ზრებათა მიხედვითაც აღიარებულ იქმნას სახელის ბაღდადის
 არსებობა არაბების გამოსვლამდის ჯერ კიდევ სასანიანთ სპარ-
 სეთის ნიადაგზე. აღსანიშნავია ამასთანავე, რომ ქელიშის ვა-
 რიანტი, მეორე ნაწილში უსათუოდ უფრო ძველი რედაქციის
 შემცველი, თითქოს სრულიად უარყოფს სახელს ბაღდადს.
 მატბ. ვკითხულობთ: „და თვთ (ერეკლე კეისარი) წარვიდა
 ბაღდადს ბრძოლად ხუასრო მეფისა“. ჭკდ. ვარიანტში სახე-
 ლი ბაღდადი უკვე არ იხსენიება, ამის მაგივრად იქ ვკით-
 ხულობთ „ბაბილოვანს“. ჭკდ.: „და იგი წარვიდა ბაბი-
 ლოვანდ ბრძოლად ხუასრო მეფისა“. იქვე კიდევ ჭკდ.:
 „წარვიდა ჰერაკლე მეფე ბაბილოვანს და შეიპყრა ხუას-
 რო მეფე და შემოსრა ბაღდადი და ბაბილოანი“ (Опис.

II, 725). უკანასკნელს ციტატაში ბალდადი და ბაბილოანი გო-
თი და იგივე ადგილის სახელია და ასეთი უაღდგილო განმეო-
რება ცხადად ამტკიცებს, რომ სიტყვა ბალდადი აქ შემდეგ
ჩამატებული უნდა იყოს განმარტების სახით. ამნაირად ჯელ.
ვარიანტში, რომელიც „მოქ. ქ.“-ს უფრო ძველი რედაქციის
შემცველია, სახელი ბალდადი სრულიად არ იხსენიება. სასა-
ნიანთ დედაქალაქს ამ ტექსტში ბაბილოანი რქვია და ეს
გარემოება კიდევ იმის დაამტკიცებელი უნდა იყოს, რომ
სახელი ბალდადი „მოქ. ქ.“-ს პირველს ტექსტში შესაძლებე-
ლია სრულიადაც არ მოიპოვებოდა.

ზემოთ მოყვანილ მოსაზრებათა შემდეგ შეიძლება საჭი-
როდ არ ჩაითვალოს „მოქ. ქ.“-ს დაკლებმა მე-7 საუკ. ნა-
ხევარზე. ის გარემოება, რომ ავტორი თავისს თბრობას არა-
ბების მიერ ბალდადის დაპყრობაზე ათავენს, ვვაფიქრებინებს,
რომ ავტორი უნდა ცხოვრებულყო ბალდადის აღების წელი-
წადზე არც თუ ფრიად დაშორებულ დროს. წინააღმდეგ შემ-
თხვევაში ის ამის შემდეგაც თბრობას გააგრძელებდა. ამიტო-
მაც მე შესაძლებლად მიმაჩნია „მოქ. ქ.“-ს მეორე ნაწილის
შედგენა მე-7 საუკუნის ნახევარს მიეკუთვნოს.

ქრონიკა ზოგიერთ ფაქტს შეცდომით ათარიღებს. ასეთია,
მაგალითად, ქრონიკის ცნობა შუშანიკის წამების შესახებ
ბაკურ მეფის დროს მე-6 საუკუნეში (Опис. II, 723). მაგ-
რამ ასეთი შეცდომა რამოდენიმე თაობის უწინარე ფაქტე-
ბის აღნუსხვაში შესაძლებელია და ისტორიულ მეთოდოლო-
გიის მიერ შრავალჯერ არის აღნიშნული.

აღსანიშნავია ამასთანავე, რომ შატბ. ვარიანტი „მოქ.
ქართ.“-ს ამ ნაწილში შეიცავს კათალიკოზების სიის შბრავ
დანართ გლოსებს, როგორც ეს აღნიშნული იყო ზემოთაც
(გვ. 48). ისედაც ორივე ვარიანტის ტექსტის შედარება იძ-
ლევა საინტერესო დასკვნებს, მაგრამ სამწუხაროდ ამ სა-
კითხს მე აქ გვერდს ვუღვი ადგილის სიცოტავისა ვაშო.

ამ გვარად, „მოქ. ქართ“-ს მეორე ნაწილი დაწერილი

უნდა იყოს დაახლოვებით მე-7 საუკუნის ნახევარს, 650 წლ. ახლოს. ტექსტი უნდა თავდებოდეს არაბების მიერ ბაღდადის აღების და ბერძნების კავკასიიდან წასვლის ცნობაზე.

ამას მიუბა ორსავე ვარიანტში სია მე-7—8 საუკ. ერისთავებისა, მიმატებული, სიაში უკანასკნელად მოხსენებულ ერისთავის მიხედვით, მე-9 საუკ. დასაწყისს. შატბ. ვარიანტი ამას კიდევ უმატებს მე-8—10 საუკ. კათალიკოზების სიას, რომელიც რასაკვირველია მე-10 საუკ. არის შედგენილი.

ძველი ქართული მატიაწები.

ქართლის-ცხოვრების უძველესი ნაწილი, როგორც უკანახკნელ ეს ცნობილი იყო (С. Какабадзе, О древне-груз. летописцах, ივ. ჯავახიშვილი, ძველი ქართ. საისტ. მწერლ., წ. 1, პირვ. გამ. 1916 და მეორე გამ. 1921 წ.), შესდგება ორი მთავარი თხზულებისაგან: 1) ცხოვრება ქართველთა მეფეთა და პირველთაგანთა მამათა და ნათესავთა და 2) ცხოვრება ვახტანგ გორგასალისა. პირველი თხზულება მიეწერებოდა, მატიაწეშივე არსებულ ცნობილ მინაწერებისა ვაჟო, ლეონტი პროველს, მეორე კიღვე ჯუანშერს.

პროფ. პატკანოვის უარყოფითი კრიტიკის შემდეგ (О древне-груз. хрон., Жур. мян. нар. прос. 1883 г. № 12), რომელ აზრის მიხედვით ქართული მატიაწე შედგენილი უნდა ყოფილიყო არა უადრეს მე-11—12 საუკუნისა, მატიაწეები ვრცლად გაარჩია თ. ჟორდანიამ (ქრონიკ. I წინასიტყვ.). თ. ჟორდანიას აზრით მატიაწეები სდგებოდა დროგამოშვებით და ნაწილ-ნაწილ. ის ეძებს მატიაწეებში რამოდენიმე წყაროს: ნებროთიანს, — წყაროს, რომლის მიხედვით შედგენილია ისტორია აზოსი და ფარნავაზის მეფობა, შემდეგ ამას მისდევს ცხოვრება მირიანისა, ცხოვრება ვახტანგ გორგასალისა, რომელიც, მისის აზრით, შეიძლება თანამედროვეს მიერ იყოს დაწერილი და ცხოვრება ვახტანგ მეფიდან 200 წლის სიგრძეზე, ჯუანშერის მიერ შედგენილი.

თ. ჟორდანიას შემდეგ ნ. მარს აქვს მატიაწეების კრძოდ დათარიღების შესახებ თავისი აზრი გამოთქმული, თუმცა* ცალკე წერილის გამოუქვეყნებლივ. სახელდობრ ნ. მარ-

რი მატთანეს სთვლიდა თუ უფრო ადრე არა, მე-8 საუკ. დაწერილად (Кавк. вестн., 1902 г. № 3, 18).

მატიანეების შესახებ აქვს თავისი აზრი გამოთქმული მ. ჯანაშვილსაც (Карт. цхов., Сб. мат. опис. м. и п. Кавк., в. 35), რომელიც ძველის დათარიღების მხრივ, ისე როგორც ნ. მარრი, ფიქრობს, რომ მატთანე საბოლოოდ უნდა მე-8 საუკუნეში იყოს ჩამოყალიბებული. ამ სტრიქონების დამწერიც შეეხო შემატთანეებს ცალკე მონოგრაფიაში О древне-груз. летописях XI в. (Тифл. 1912 г.), სადაც იმ აზრს ადგა, რომ ლეონტი მროველი, ავტორი მეფეთა ცხოვრებისა, უნდა ყოფილიყო მე-XI საუკ. მეორე ნახევრის მწერალი, ხოლო ჯუანშერი კი, ავტორი ვახტანგ გორგასალის ცხოვრებისა და ამ ცხოვრების გაგრძელებისა, ლეონტი მროველზე ცოტა უფრო ადრე მცხოვრები, მაგრამ იმავე მე-XI საუკუნეში*).

უკანასკნელ, ვრცლად ამ საკითხს შეეხო ივ. ჯავახიშვილი (ძველ ქართ. საისტ. მწერლ., წ. I), რომელსაც ამის შესახებ ჯერ კიდევ 1910 წ. ჰქონდა წაკითხული ტფილისში საჯარო მოხსენება. ივ. ჯავახიშვილი საერთოდ იმ აზრს ადგა, რომ მატთანეები ჩამოყალიბებული უნდა იყოს მე-XI საუკ., კერძოდ ლეონტი მროველი არის მე-XI საუკ. პირველი ნახევრის ავტორი, ხოლო ჯუანშერი, ავტორი ვახტანგ გორგასალის ცხოვრებისა და მისი გაგრძელებისა—მე-XI საუკ. პირველ ნახევრის დასასრულს ანდა მეორე ნახევრის დამდგმ მცხოვრები.

„ქართლის ცხოვრების“ პირველი ნაწილი „მეფეთა ცბა“, ე. ი. მატთანე გორგასალის მეფობამდის, გარეგნულად ერთს ნაწარმოებს წარმოადგენს, რომელიც ლეონტი მროველს მიეწერება. ჩვენც ჯერჯერობით ამ დებულებიდან გამოვიდეთ. მაგრამ ნიშნავს თუ არა ეს, რომ მთელი თბზუ-

*) იხ. შენიშვნა წიგნის ბოლოს.

ლება ერთბაშად შედგენილი იყოს ერთი პირის მიერ, რომ მასში არ ღრის წინა დროის ლიტერატურული მუშაობის ნაღვენი ნაწილობრივ ან მთლიანად ცალკე თავებად შეტანილი. რასაკვირველია, არა. ჯერ კიდევ თ. ჟორდანიამ აღნიშნა (ქრონიკ., I, წინასიტყვ.), რომ მატიანეს უძველესი ნაწილი სხვადასხვა ლიტერატურულ წყაროების მიხედვით უნდა იყოს შედგენილი. კორნ. კეკელიძე ეხლახან ვრცლად და დასაბუთებულად შეეხო კერძოდ ლეონტი მროველის ლიტერატურულ წყაროებს (ამავე სათაურის წერილი, ტფ. უნივე. მოამბე № 3), ივ. ჯავახიშვილიც უფრო წინად ფიქრობდა, რომ კერძოდ ცნობა მამასახლისობის შესახებ ლეონტი მროველს რომელიღაც ძველ საუკეთესო ქართულ საისტორიო წყაროდან უნდა ჰქონდეს ამოღებულიო. ასევე ძველ ქართულ წარმართობის შესახებაც, ამბობს ის, ლეონტის რაღაც სანდო ცნობები უნდა ჰქონოდა ხელთაო (ქართ. საისტ. მწერ., მე-2 გამ., 180—181).

ჯერ კიდევ 1915 წ. საჯარო მოხსენებაში*) მე შემთხვევა მქონდა წამომეყენებინა მატიანის ერთ შემადგენელ ნაწილის — სახელდობრ ეთნარქების სქემის გაშუქების ცდა. მაშინ ზემ მიერ გამოთქმული აზრით ეს სქემა ეთნარქებისა მე-7 საუკ. მეორე ნახევარში უნდა ყოფილიყო შედგენილი. მაშინვე მე ყურადღება მქონდა მიქცეული მატიაანეების ძველ შემადგენელ ნაწილებზე და დაწყებული მქონდა კიდევც მათი გარკვევა, მაგრამ მუშაობის ხანგრძლივად შეჩერების მიზეზით მე მხოლოდ ეხლა ისევ ვუბრუნდები ამ წლის წინად დაწყებულ თემას გასარკვევად და გასაღრმავებლად.

ეგრედ წოდებული „შეფეთა ცხოვრება“, რომლის სრული სათაური იკითხვის აშნიარად: „ცხოვრება ქართველთა

*) შინაარსი ამ მოხსენებისა დაბეჭდილი იყო ვახ. „თემში“ № 214, 18 აპრ. 1915 წ.

მეფეთა და პირველთაგანთა მამათა და ნათესავთა“ (მარ. ვარიანტი), ე. ი. მატინე დასაწყისიდან ვიდრე სხვა თხზულებების—ვახტანგ გორგასლის ცხოვრების დაწყებამდე, შეიძლება გაყოფილ იქნას, თავის ნიშანდობლივ დამახასიათებელ ხაზების მიხედვით, აგრეთვე მოცულობის მხრივ, რის შესახებაც ქვემოთ იქნება ლაპარაკი, სამ ნაწილად. ტექსტი ამისთანავე, რასაკვირველია, აღებული უნდა იქნას ძველი მოცულობით ისე, როგორც ის წარმოდგენილია მარ. ვარიანტში. ეს სამი ნაწილი არის შემდეგი.

პირველი — ეს არის ეთნარქების და ეპონიმების სქემა, რომლის სათაური შეფარვით შენახული აქვს ლეონტი მროველსაც — „ცხოვრება ქართველთა მეფეთა და პირველთაგანთა მამათა და ნათესავთა“. ამ სათაურში უფრო ძველია, რასაკვირველია, მეორე ნაკვეთი („მამათა და ნათესავთა“) და არა პირველი („მეფეთა“), რის გამო ჩვენ შეგვიძლია ეთნარქების და ეპონიმების ძველი სათაური აღვადგინოთ ამ ნაირად: „ცხოვრება პირველთაგანთა მამათა და ნათესავთა“. რომ ეს მოსაზრება შართალი უნდა იყოს, ეს სჩანს შემდეგ გარემოებიდან. ნათესავი — ძველს ქართულში ნიშნავდა გუნდსაც. ამ აზრითაც იხმარება ეს სიტყვა სახარებაში, მაგ., იხ. მათე 27³⁷, სადაც სიტყვა ნათესავი უდრის სომხური ტექსტის ფაშაჟ. ამიტომ ეს სათაური ახალი ქართულით შეიძლება წაკითხულ იქნას ამნაირად: ისტორია ქართველთა მეფეებისა, პირველ მამათა და ტომებისა. ცხადია, რომ აქ სათაური არეულია და სიტყვა „ქართველთა მეფეთა“ შემდეგ უნდა იყოს ჩამატებული, წინააღმდეგ შემთხვევაში გაუგებარი იქნებოდა თავიდანვე სათაურის ასეთი არეული ფორმით შედგენა.

ამ გვარად პირველი ნაწილის სათაური არის „ცხოვრება პირველთაგანთა მამათა და ნათესავთა“. ეს ნაწილი შეიცავს ეპონიმების მთელს სქემას ვიდრე ხაზართა გამოსვლის შესახებ მოთხრობამდის (ქ. ც. — ბა ბროსეს გამ., I, 15—21, მარ.

ვარ., 1—8). ამ ნაწილს მისდევს თბრობა ხაზართა გამოსვლის და ამისი მიმყოლი შოვლენების შესახებ ვიდრე ალექსანდრე მაკედონელის შემოსვლამდის. ხაზართა გამოსვლის შესახებ თბრობა, როგორც ნაჩვენები იქნება, „მეფეთა ც-ბის“ ნაწილს უნდა შეადგენდეს.

მეორე ნაწილს პატიანესას დაცული აქვს სათაური — „თავი შემოსულა ალექსანდრესი“ (მარ. ვარ., 13) და შეიცავს თბრობას ფარნავაზის შესახებ (ბროს. გამ., I, 26—32, მარ. ვარ., 13—22).

მესამე ნაწილი კიდევ შეიცავს დანარჩენს ტექსტს საურმაგიდან დაწყებული ბოლომდის, ე. ი. „ვახტანგ გორგასლის ცხოვრების“ დაწყებამდის, ფაქტიურად მაშასადამე მირდატ მეფემდის ამისი ისტორიის თანმივლით (ბროს. გამ. I, 32—107, მარ. ვარ. 22—117). ტექსტს მხოლოდ უნდა გამოეკლოს წმ. ნინოს ცხოვრება (მარ. ვარ. 55—110), რომელიც, როგორც ცნობილია, შემდეგ დროინდელ ნართაულს წარმოადგენს, ხოლო ადერკის მეფობაში ამის გარდა კიდევ თბრობა უფლის კვართის მოტანისა და ანდრია მოციქულის ქადაგების შესახებ, რომელი თბრობანი (მარ. ვარ., 30) შემდეგ არის პატიანეში შეტანილი.

„მეფეთა ცხოვრების“ ცალკე ნაწილად შეიძლება ჩაითვალოს ზემოდ აღნიშნული თბრობა ხაზართა გამოსვლის შესახებ, რომელიც ტექსტის თანდათანობით განვითარებასთან უშუალოდ დაკავშირებულად არა სჩანს. მაგრამ, როგორც დავინახეთ, „მეფეთა ცხოვრებასთან“ უნდა იყოს დაკავშირებული.

პირველი ნაწილი — „ცხოვრება პირველთაგანთა მამათა და ნათესავთა“ — მეთოდოლოგიურად დამყარებულია ძველს ბრონოგრაფებზე, აქამდის მიღებული აზრით (ივ. ჯავახიშვილი, Государств. строй древн. Грузии и др. Арм., ქართ. ძვ. საისტ. მწერლობა I, კ. კეკელიძე ლ. პროველის ლიტ. წყარ. 10—11) ფსევდო-ეფერემის განძთა ქვაბზე ანდა მისდაგვარ თხზულებაზე და არსებითად წარმოადგენს ორიგინ-

ნალურ მეცნიერულ შემოქმედების ნაყოფს. ავტორს, როგორც სჩანს, ხელთ ჰქონდა ლიტერატურული წყარო ნებროთის შესახებაც.

მეორე ნაწილი — „თავი შემოსულა ალექსანდრესი“, დამყარებულია ლიტერატურულად თავის დასაწყისში ფსევდოკალისტენის „ალექსანდრიაზე“ (ქ. კეკელიძე, დასახელ. შრომა), საერთოდ კიდევ აგრეთვე წარმოადგენს თვალსაზიარებელ დამოუკიდებელ ნაწარმოებს, კერძოდ ფარნავაზის ცხოვრების აღწერილობაში ორიგინალურ შემოქმედების ნაყოფს, შეზავებულს, როგორც ეს ნ. მარტია უჭვენა (Богя языч. Грузии, 10), ირანულ მავალ-ზღაპრულ თბრობათა გლოსებით და ქართულ ხალხურ სიტყვიერების ნიმუშითაც (ქ. კეკელიძე, დასახ. შრომა, 4).

მესამე ნაწილი ვიდრე „ვახტანგ გორგასლის ცხოვრება“ — მღე — საკუთრივ „მეფეთა ცხოვრება“ — არის კარგად დამუშავებული ნაწარმოები, რომელშიდაც ებიური აზროვნება ავტორისა ეჯიბრება საკუთრივ ქართულ მატიანის დაწერის ცდას.

მესამე ნაწილში შედის თბრობა ხაზართა გამოსვლის შესახებ (ქ. ცხ. 1, 21—26, მარ. ვარ. 8—13), რომელიც შედგენილია თვით ავტორისავე მოხსენებით სპარსულ „მეფეთა ცხოვრების“ გამოყენებით. მეფეთა ცხოვრება აქ ნავულისხმევი არის, როგორც დავინახავთ, ფაქლათური ძველი ხუდაინამე, საიდანაც ქართველ ავტორს ამოღებული აქვს მისთვის საინტერესო ცნობები.

ასეთია მთელი დიდი თბზულებს — ეგრედ წოდებულ „მეფეთა ცხოვრების“ საერთო დანაწილება სამ ნაწილად ან, როგორც შეიძლება კიდევ მათ ვუწოდოთ, სამ ნაწარმოებად. პირობით ისინი გარჩევის დროს ამიერიდგან ცალკე ნაწარმოებად იქნებიან მოხსენებულნი. მათ განარჩევს ერთმანეთისაგან ტერმინოლოგია, ისტორიულ ხასიათის რეალები და, უკანასკნელ, შინაგანი ნიშანდობლივი თვისებანი. დავიწ-

ყოთ პირველი ნაწარმოების გარჩევიდან და თანდათან შევადარლოთ ერთმანეთს ყველა ზემოდ ხსენებული ნაწარმოები.

პაოსის წილის საზღვარი პირველ ნაწარმოებში („ცხოვრება... მამათა და ნათესავთა“) ასეა ნაჩვენები: „აღმოსავლით ზღუა გურგანისა, რომელსა აწ გილანის ზღუად სახელსდებენ, დასავლით ზღუა პონტოსა, რომელსა აწ შავ ზღუად სახელსდებენ, სამხრით მთა ორეთისა, რომელ არს ქურთთა ქუეყანასა პირისპირ მიდიისა, ჩრდილოთ მთა კავკასია, რომელსა სპარსნი იაღბუზს უწოდენ“ (ქ. ც-ბა I, 16, მარ. ვარ. 1).

აქ პირვანდელ ტექსტის საკუთარი სახელები განმარტებულიად სჩანს შემდეგდროინდელ ტერმინებთან შეფარდებით, მაგ., სახელწოდება შავი ზღვა ნაცვლად ბერძნულ პონტოსი. ბერძნები შავს ზღვას ეძახდნენ Πόντος. სახელწოდება შავი ზღვა გაჩნდა უკვე მას შემდეგ, რაც პაქანიკნი მოექცნენ ამ ზღვის ჩრდილოეთ სანაპიროს, მაშასადამე არა უადრეს მე-6 საუკ. ქრ. შემდეგ. შესაძლებელია ისიც, რომ ეს სახელწოდება არ იყოს პირდაპირ დაკავშირებული პაქანიკთა გადაჯგუფებასთან. ყოველს შემთხვევაში ერთი რამ ცხადია, სახელდობრ, რომ სახელწოდება შავი ზღვა არის სხვა ფორმაციისა, ვიდრე პონტი, და უფრო მერმინდელიც.

გარდა პონტოს ზღვის სახელწოდებისა, ამ ტირადაში კიდევ საინტერესოა გურგანის ზღვის სახელწოდება, რომლის შესატყვისად შემდეგ დროისთვის გილანის სახელი არის ნაჩვენები.

სახელწოდება პონტოს და გურგანის ზღვის აქ სჩანს როგორც პირვანდელი, შედარებით ამავე ზღვების შავად და გილანისად წოდებულებასთან.

ესევე პირვანდელი სახის ტერმინოლოგია წარმოდგენილია ამ პირველ ნაწილის სხვა ადგილებშიაც. „მისცა ქართლოსს და უჩინა საზღვარი აღმოსავლით ჰერეთი და მდინარე ბერდუჯისა, დასავლით ზღუა პონტოსი“ და სხ. (ქ. ც-ბა I, 16, მარ. ვარ., 2).

პირველ ნაწარმოებში («ცხორ. მამათა და ნათესავთა») ამ გვარად შავი ზღვის სახელად გვხვდება პონტო.

მეორე ნაწარმოებში (თავი ალექსანდრეს გამოსულა) უკვე პონტოს მაგივრად გვხვდება სხვა ტერმინი, სახელდობრ „ზღუა სპერისა“. „დაიპყრნა (აზომან) ყოველნი საზღვარნი ქართლისანი ბერდუჯის მდინართგან ვიდრე ზღუადმდე სპერისა“ (ქ. ც-ბა I, 28, მარ. ვარ. 15). ეს ახალი სახელწოდება, ცხადია, წარმოებულია იმ გვარადვე, როგორც გეოგრაფიული სახელი სპერი, ზღვის სახელიც ამ პროვინციის წოდებულობის მიხედვით უნდა იყოს წარმოებული და ორივე ის ერთნაირად დაკავშირებული ეთნიურ ტერმინთან სასპირი. ყოველს შემთხვევაში ცხადია, რომ აქ სხვა წარმოების ტერმინთან გვაქვს საქმე.

ეს ტერმინი „ზღუა სპერისა“ გვხვდება ადგილ-ადგილ პირველ ნაწარმოებშიც («ცხორ. მამათა და ნათეს.»): „და მის გამოეწოდა ყოველსა ქართლსა ქართლი ხუნანიტგან ვიდრე ზღუადმდე სპერისა“ (ქ. ც-ბა I, 19, მარ. ვარ. 5). „ტფილისითგან და არაგვითგან დასავლით ვიდრე ზღუადმდე სპერისა“, „ტასისკართგან ვიდრე ზღუადმდე სპერისა“ (იქვე 20 და 6—7). შესაძლებელია თუ არა ეს ადგილები, პონტოს მაგივრად სპერის ზღვის სახელწოდებით, სხვადროინდელს, თუნდაც მეორე ნაწარმოების ავტორის ინტერპოლაციას წარმოადგენდეს? ამ საკითხის გამოსარკვევად ჩვენ უნდა განვცხრილოთ სხვა, ანალოგიურ განმარტებათა შემცველი ადგილებიც.

საყურადღებოა, რომ იმავე პირველს ნაწილში მოიპოვება ახალი ინტერპოლაცია გურგანის ზღვის სხვა სახელწოდების სახით. „უმკვიდრო იყო ქუყყანა იგი კავკასიითგან ვიდრე მდინარედმდე დიდად, რომელი შესდის ზღუასა დარუბანდისასა. ამისთვის მოიყვანნა მრავალთა გპირთავან ორნი გპირნი ლეკან და კავკასი და მისცა ლეკანს ზღუითგან დარუბანდისათა ვიდრე მდინარედმდე ლომეკისა, ჩრდილოთ ვიდრე მდინარედმდე დიდად ხაზარეთისად და მისცა კავკასის ლო-

შეკის მდინართგან ვიდრე დასასრულადმდე კავკასია ვალით* (ქ. ც.-ბა I, 17., მარ. ვარ. 3).

აქ გურგანის ზღვა არც გილანის ზღვად არის დასახელებული, არამედ დარუბანდისად. ეს მით უფრო საინტერესოა, რომ ზემოდ მოყვანილ ტირადას თან მისდევს ტექსტში თბრობა ჰაოსის დაკვიდრების შესახებ: „და დაიპყრა (ჰაოს) ქუეყანა... აღმოსავალით ვიდრე ზღუადმდე გურგანისა“...

რომ ეს ადგილი საერთოდ შემდეგდროინდელ ინტერპოლაციას წარმოადგენს, ეს სჩანს შემდეგ გარემოებიდანაც. თარგამოსის შვილების შესახებ მათიანეში ვკითხულობთ: „ხოლო შვილთაგან თარგამოსისთა გამოჩნდეს კაცნი რვანი გმირნი ძლიერნი და სახელოვანნი, რომელთა სახელები ესე არს: პირველსა ერქუა ჰაოს, მეორესა ქართლოს, მესამესა ბარდოს, მეოთხესა მოვაკან, მესუთესა ლეკოს, მეექუსესა ჰეროს, მეშვიდესა კავკას, მერვესა ეგროს“. (ქ. ც.-ბა I, 16, მარ. ვარ. 2). შემდეგ ჩამოთვლილია ამ ეთნარქების ხვედრი სამფლობელო. ჰაოსი ღებულობს მამეულის ნახევარს, შემდეგ დასახელებულია ქართლოსის წილის საზღვრები. ამას მისდევს ბარდოსის, მოვაკანის, ჰეროსის და ეგროსის წილის საზღვრები. ეგროსის შემდეგ კი მოხსენებულია, გურგანის ზღვის დარუბანდისად წოდებით, ლეკოსის და კავკასის წილის საზღვრები. რიგი აქ ამგვარად დარღვეულია. ჩამოთვლის დროს ლეკოსი თავისს ადგილას გამოტოვებულია და აგრეთვე კავკასიც და შემდეგ ბოლოში კი ერთად იხსენიებიან. ეს გარემოება, ზემოდ მოყვანილ ცნობასთან გეოგრაფიულ ტერმინის შეცვლის შესახებ დაკავშირებით, უნდა გვიჩვენებდეს, რომ ცნობა ლეკოსის და კავკასის ხვედრ წილის საზღვრების შესახებ პირველ ნაწილში შემდეგ უნდა იყოს ჩამატებული.

საყურადღებოა ამ ნართაულ ტირადაში ტერმინი ლომეკი მდ. თერგისთვის. ლომეკად იხსენიება მდინარე თერგი ნაწარმოებში ხაზართა გამოსვლის შესახებ ორს ადგილას:

„და მისცა (ხაზართა მეფემ თავისს შვილს უობოსს) ქუეყანა კავკასის ნაწილი ლომეკის მდინარისა დასავალით დასავლეთადმდე მთისა და დაეშენა უობოს და მათნი ნათესავნი არიან ოვსნი“ (ქ. ც-ბა I, 22, მარ. ვარ. 9). „ხოლო მასვე ვზობასა მისცა მამის ძმისწულსა მისსა ხაზართა მეფემან ნაწილი ლეკანისა აღმოსავლით ზღვითგან დარუბანდისით მდინარედმდე ლომეკისა და მისცა ტყვე რანისა და მოვაკნისა და ეშენა მუნ“ (ქ. ც-ბა I, 22—23, მარ. ვარ. 9).

ჯუანშერის თხზულებაში („ცხოვრება ვახტანგ გოგასლისა“....) იხსენიება „ქართლისა არაგვი და ოვსეთისა არაგვი“ (ქ. ც-ბა I, 116, მარ. ვარ. 129), სადაც ოვსეთის არაგვად ზემოდ ხსენებული ლომეკი იგულისხმება. ეს გარემოება, ექვს გარეშეა, განარჩევს გეოგრაფიულ ტერმინოლოგიის მხრივ ზემოდ ხსენებულს ისტორიულ თბრობას (ხაზართა გამოსვლას) ჯუანშერის თხზულებიდან. უნდა ითქვას ამასთანავე, რომ ამ (მესამე) ნაწარმოების ავტორი იმავე თავში ხაზართა გამოსვლის შესახებ დარიალს უწოდებს არაგვის კარს (ქ. ც-ბა I, 22, მარ. ვარ. 9) და ვინაიღგან დარიალი თერგზედ არის, ამიტომ შესაძლებელია ამ დროს ქართველებში უკვე არსებობდა მდ. თერგისთვის ტერმინი „ოვსეთისა არაგვი“. მაგრამ „ხაზართა გამოსვლის“ ავტორის მიერ ლომეკის სახელის ხმარებას აქვს მაინც, განსაკუთრებით სხვადასხვა ავტორთა თხზულებების ერთმანერთისაგან გარჩევის თვალსაზრისით, თავისი მნიშვნელობა.

ზემოდმოხსენებულ ტირადაში, ხაზართა მეფის მიერ თავის მამის ძმისწულისთვის ხვედრი წილის მიცემის შესახებ, მოხსენებულია რანი და მოვაკანი („მისცა ტყვე რანისა და მოვაკნისა“). რანი აქ უდრის ბარდოსის წილს. რანი, — სპარსული ფორმის სახელი მდინარე მტკვრის სამხრეთით მდებარე ქვეყნისთვის, ჩვეულებრივი მოვლენაა მესამე ნაწარმოებში როგორც ბარდოსის ხვედრ ტერიტორიის სახელწოდება. „მეფობდა ესრეთ მირიან მცხეთითგან ქართლს, სომხითს,

რანს, ჰერეთს, მოვაკანს და ეგრისს“ (ქ. ც-ბა I, 61, კიდევე იქვე 39, 60, 62, 64, 101, 106, 108).

საყურადღებოა I და II ნაწილის მესამესაგან განსარჩევად ერთი გარემოება. პირველ ნაწილში ვკითხულობთ: „ოძრახოსს მისცა (მცხეთოსმა) ტასისკარითგან ვიდრე ზღუადმდე სპერისა.... ხოლო ჯავახოსს მისცა ფანავრითგან ვიდრე თავადმდე მტკურისა და ამან ჯავახოს აღაშენა ორნი ციხე-ქალაქნი წუნდა და ქალაქი არტანისა, რომელსა მაშინ ერქვა ქაჯთა ქალაქი, ხოლო აწ ჰქვიათ ჰური“ (ქ. ც-ბა I, 20, მარ. ვარ. 7). ესევე აღგილი განმეორებულია მოთხრობაში ფარნავაზის შესახებ: „და მიეგება (ფარნავაზ აზონს) ნაქალაქევესა თანა არტანისსა, რომელსა ერქვა მაშინ ქაჯთა ქალაქი რომელ არს ჰური და ეწყუნეს მუნ“ (ქ. ც-ბა I, 31, მარ. ვარ. 31).

სრულებით განსხვავებით არის მოთხრობილი ქაჯთა ქალაქის დაარსება და თვით სახელიც მისი მესამე ნაწარმოების დასაწყისს. „ხოლო აღერკისითგან ესე მეფენი იყვნეს მორჩილებასა შინა სომეხთა მეფისასა, უმეტეს არმაზელნი მეფენი შეეწოდეს სომეხთა ყოველთა მტერთა ზედა. მაშინ მეფე იქმნა სომხითს დიდი იგი მეფე იარვანდ და დაივიწყა მან კეთილი ქართველთა, ემძღავრა ფარსმანს არმაზელსა და მიულო საზღუარი ქართლისა ქალაქი წუნდა და არტანი მტკურამდე და დასხნა წუნდას შინა კაცნი მკეცნი ნათესავნი დევთანი და უწოდა სახელად ქაჯატუნი, რომელი ითარგმნების დევთ სახლი“ (ქ. ცხ. I, 48, მარ. ვარ. 32). მეორე ნაწარმოებში ქაჯთ ქალაქი განსხვავებულია წუნდასაგან და დაკავშირებული ჰურთან, აქ (მესამეში) კიდევე ეს სახელწოდება წარმოდგენილია სომხური ფორმით (ქაჯტუნ) როგორც წუნდას შესატყვისი.

პირველს ნაწარმოებში მდ. იორი წოდებულია მცირე ალაზნად. „და მოვაკანს მისცა (თარგამოსმა) მტკურისა ჩრდილო მცირისა ალაზნისა შესართავითგან ვიდრე ზღუადმდე (ქ. ც-ბა I, 17, მარ. ვარ. 2)....ხოლო ჰეროს მისცა ქუეყანა

მტკურისა ჩრდილო მცირისა ალაზნის შესართავიდან წმინდა ტყუბადმდე, რომელსა აწ ჰქუიან გულგულა და ამან ჰეროს ალაშენა პირველად ქალაქი შესაკრებელთა შორის ორთავე ალაზნათასა და უწოდა სახელი თვისი ჰერეთი“ (იქვე). მესამე ნაწილში კი გვხვდება სახელი იორი: ხოლო ესე ყოველნი ჩრდილონი განსრულ იყუნეს მტკუარსა და მისრულ იყუნეს კანბეჩოვანს და დაებანაკათ იორსა ზედა“ (ქ. ც-ბა I, 49, მარ. ვარ. 32—33).

ეს ცალკე ნაწარმოებნი განსხვავდებიან ერთმანეთისაგან ტექნიკურ, ასე ვსთქვათ, ტერმინოლოგიის თვალსაზრისითაც. მეორე ნაწარმოებში, მაგალითად, იარაღად მშვილდ-ისრის გარდა იხსენიება ოროლი და ჩუგლუგი: „ხოლო ფარნავაზ აღმოიღო ჩუგლუგი და გამოარღვია კარი ქუბისა მის“ (ქ. ც-ბა I, 29). მესამე ნაწარმოებში, მართალია, ჩუგლუგი იხსენიება — „ალიზახნეს ორთავე (აღერკ და არშაკმა) და იწყეს ორთავე გურემად ოროლითა... და გაუტყდათ ოროლები, აღმოიღეს ჩუგლუგები და იწყეს ბრძოლა ჩუგლუგებითა“ (იქვე, 38), — მაგრამ ჩუგლუგის გარდა იხსენიება ხმალიც, რომელიც პირველმა და მეორე ნაწარმოებმა სრულიად არ იცის. „იწყეს ბრძოლად კრმლითა“ (იქვე, 53), „აღმოიხადა კრმალი“ (იქვე, 55).

გარდა ამისა ხსენებულ ნაწარმოებებს შორის არის სხვა განსხვავებაც ლექსიური, სტილისტური და, უკანასკნელ, შინაგან თვისებების და ანაგების მიხედვით, რაც განაშორებს მათ ერთმანეთისაგან, მაგრამ ამ განსხვავებათა წარმოჩენა უფრო ადვილი იქნება ცალკე ნაწარმოებთა სათითაოდ განხილვის დროს.

პირველი ნაწარმოების — „ცხორება პირველთაგანთა მამათა და ნათესავთა“ განხილვისას და უპირველეს ყოვლისა ტექსტის აღსადგენად მხედველობაში მისაღებია ის გარემოება, რომ ეს ნაწარმოები, როგორც ზემოდ ვნახეთ (გვ. 99—101), შეიცავს შემდეგდროინდელ ინტერპოლაციებს. გარდა უკვე

ჩამოთვლილ ადგილებსა, მოწვეულ ტექსტში უნდა შედგენილი იყოს შემდეგი ინტერპოლაციები, რომელიც თავისი ხასიათით პირვანდელ ტექსტის კუთვნილებას არ უნდა შეადგენდეს და შეიძლება შემდეგდროინდელ ნართაულს წარმოადგენდეს. ჩემის აზრით, ამ გვარი ინტერპოლაციის შედეგი უნდა იყოს გეოგრაფიულ სახელების განმარტებანი. „ზღუა პონტოსა, რომელსა აწ შავ ზღუად სახელსდებენ;“ „ჩრდილოთ საზღვარი ლადო-მთა, რომელსა აწ ჭჭუან ღიზი;“ „ვიდრე ტყე ტბადმდე, რომელსა აწ ჭჭუან გუღგუა;“ „ჰერეთი (ქალაქი) და აწ მას ადგილს ჭჭუან ზორანთა“ (ქ. ცხ. I, 16—17).

საყურადღებოა შემდეგი ადგილი პირველ ნაწარმოებში: „ეგროსს მისცა (თარგამოსმა) ქუეყანა ზღუის ყურისა და უჩინა საზღვარი აღმოსავლით მთა მცირე, რომელსა აქ ჭჭუან ღიზი“ (ქ. ცხ. I, 17, მარ. ვარ. 3). „მთა მცირე“—აქ შეიძლება იყოს გადამახინჯებული მთა ცროლი, რომელიც „მთაა ცროლისაა“-ს სახით იხსენიება „მოქც. ქართლ.“-ში (Опис. рук. общ. грам. II, 709), ლიხი კიდევ—შემდეგდროინდელი ინტერპოლაცია.

სხვა დროის განმარტების შედეგად უნდა მივიჩნიოთ აგრეთვე შემდეგი ადგილი: „მის გამო ეწოდა ყოველსა ქართლსა ქართლი ზუნანთგან ვადრე ზღუადმდე სჰერას. შემდგომად ამისსა ამანვე ქართლოს ალაშენა ციხე ორბისა, რომელსა აწ ჭჭუანს სამშეიდდე და კუალად ალაშენა მტკურის-ციხე, რომელსა აწ ჭჭუანს ზუნანი“ (ქ. ცხ. I, 19, მარ. ვარ. 6). სპერის ზღვის მოხსენება ამ ციტატაში ცხად ყოფს, ზემოდ თქმულის მიხედვით (გვ. 100—101), ამ ადგილის შემდეგდროინდელ ნართაულობას, დანარჩენი ადგილები მოყვანილ ციტატაში წარმოადგენენ გეოგრ. ტერმინების განმარტებას და, როგორც ასეთი, აგრეთვე ინტერპოლაციის შედეგი უნდა იყვნენ.

„ამან გაჩიოს ალაშენა ქალაქი გაჩიანი, რომელსაცა მამინ ერქვა სანადირო ქალაქი. ხოლო კუხოს მისცა ბოსტან-ქალაქი, რომელსა აწ ჭჭუანს რესთაფი“ (ქ. ცხ. I, 19, მარ.

ვარ. 6). უკანასკნელი 4 სიტყვა აგრეთვე ნართაულ წარმოადგენდეს.

როგორც აქ ჩამოთვლილ, ისე ზემოდ (გვ. 99—101) ნაჩვენებ ნართაულ ადგილების გამოკლებით ჩვენ მივიღებთ „მამათა და ნათესავთა ცხოვრების“ პირვანდელ სახის დაახლოვებითი ტექსტს, რომელიც აქ ადგილის ეკონომიისთვის ვერ მოგვეყავს.

ეხლა ჩვენ უნდა განვიხილოთ, თუ რას წარმოადგენს ეს „პირველთაგანთა მამათა და ნათესავთა ცხოვრება“ და როდის უნდა იყოს ის შედგენილი. „მამათა ცხოვრება“ წარმოადგენს ორიგინალურს ნაწარმოებს, რომელშიაც მოთავსებულია კავკასიის ეთნარქების და ქართულ ებონიმების სქემა და, ავტორის მიერ დასახული მიზნით, შეიცავს ქართველი ხალხის წარმოშობისა და უძველეს ისტორიის გაგების ცდას. მეთოდოლოგიურად ეს ნაწარმოები დამოკიდებულია ბერძნულ ბრონოგრაფებიდან, საიდანაც უნდა იყოს აღებული ცნობა ჰაიების და ქართველების იაფეტისაგან წარმომავლობის შესახებ. კავკასიის ხალხების იაფეტისაგან წარმომავლობის შესახებ ცნობა ჰქონდა ჯერ კიდევ მე-3 საუკ. პირველ ნახევარში ქრ. შ. მცხოვრებ ბერძნულ ქრონიკის ავტორს, პორტის ეპისკოპოსს იპოლიტეს, რომელმაც დასწერა „წარმომავლობის წიგნი“. ამ წიგნის მხოლოდ ლათინურმა თარგმანმა მოაღწია ჩვენამდის. ამ ტექსტში, სხვათა შორის, ვკითხულობთ: „ეს ტომები იაფეთი გავრცელებული არიან მიდიიდან ოკეანეს დასავლეთამდის და უწევენ ჩრდილოეთამდის.“ შემდეგ ჩამოთვლილია სახელები, რომელთა სახელები უკეთეს ვარიანტების მიხედვით საბოლოოდ იკითხვის როგორც ეს აქვე მოყვანილი იქნება. Et hae gentes Jafeth a Media usque vesperum oceani diffusae sunt adtendentes usque ad borram: Medi, Albani, Gargani (=Hyrcani), Arrei (=Arii), Armenii, Amazones, Choli, Corzini (=Chorzeni), Benaginae, Cappadoces, Paflagones, Mariandyni, Tibarenses, Cha-

lybes, Mossynoeci, Colchi, Melanchlaeni, Sarmatae, Sauro-
matae, Meotes, Scythae, Tauri, Thraces, Bastarnae... (Mo-
num. Germ. hist. IX, 78. ციტატა მოყავს ვ. ლატიშევს
Изв. II, 445). აქ ჩამოთვლილ სახელებს შორის ყურადღებას
იქცევს: Armenii, Corzini (=Chorzeni) და Colchi. ამ სა-
ხელთაგან მეორე დაცულია პირდაპირ ბერძნული ფორმით,
ის ცხადად უდრის სტრაბონის *Χορνηνών*-ს, რომელი სახე-
ლიც, ადგილიდან წარმომავლობის მაჩვენებლის გამოკლებით,
არის, ჩემის აზრით, მატარებელი ქართველების სახელწოდები-
სა მეგრულ-ქანური ახმოვანებით: *Χορνη* = ქორთუ = ქართველი
(იხ. ამის შესახებ ს. კაკაბ. — ქართულ სახელმწიფოებრიობის
გენეზისის საკითხები). მესამე სახელი — კოლხებისა, ისე რო-
გორც პირველი, განმარტებას არ თხოულობს. საყურადღებოა,
რომ ეპისკოპოსი იპოლიტე კოლხებს ქართველებისაგან ცალ-
კე იხსენიებს და ამის შემდეგ გასაგები ხდება, თუ რატომ
„მამათა და ნათესავთა ცხოვრებაში“ ეგრისის ეპონიმი ცალ-
კედ, ქართლოსის ძმად და, მაშასადამე შეიძლება ითქვას,
მის თანასწორად არის დასახელებული. ეს გარემოება, და-
კავშირებით იმ ფაქტთან, რომ ქართველ მემკვიდრეებს ეთნარ-
ქების და ეპონიმების სახელები ბერძნული დაბოლოებით ას-
მოყავს (თარგამოს, ჰაოს, ქართლოს და სხ.), საკმაოდ ცხა-
დად უნდა გვიჩვენებდეს ქართველ ავტორის დამოკიდებულე-
ბას მეთოდოლოგიურად ბერძნულ წყაროზე, შესაძლებელია,
სწორედ იპოლიტეს თხზულებაზე. უნდა ითქვას, რომ იპო-
ლიტეს „წარმომავლობის წიგნს“ ჰქონდა დიდი მეთოდო-
ლოგიური მნიშვნელობა როგორც ბერძნულ-ბიზანტიურს,
ისე დას. ევროპის ისტორიულ ლიტერატურაში და ამიტომ
ადვილი გასაგებია, რომ ამავე ნაწარმოებს ჰქონოდა ხელ-
მძღვანელობითი მნიშვნელობა ქართველ მემკვიდრეებსთვის ძველს
დროშივე.

გარდა ამ მეთოდოლოგიურ მომენტისა „მამათა და ნა-
თესავთა ცხოვრებაში“ ძლიერ საინტერესოა თვით სქემა ეთ-

ნარჩების და ეპონიმებისა იმდენად, რამდენადაც მასში გამო-
სკვევის განსაზღვრული ისტორიულ პერსპექტივის ქარგა. ამ
გარემოებას, ჩემის აზრით, უნდა ჰქონდეს ძლიერ დიდი მნი-
შვნელობა კერძოდ თვით ამ ნაწარმოების დასათარიღებლად,
რადგანაც ექვს ვარეშეა, რომ ეთნარქების სქემას უღვევს სა-
ფუძვლად განსაზღვრული ისტორიული სარჩული, რომელიც
თხოულობს განმარტებას და გარკვევას.

„მამ. და ნათ. ც-ბაში“ ქართლოსის წილი ნაჩვენებია
შემდეგ საზღვრებში: „აღმოსავლით ჰერეთი და მდინარე
ბერდუჯისა, დასავლით ზღუა პონტოსი, სამხრით მთა რო-
მელი მიჰყვების ბერდუჯის მდინარის თავს და მთა რომელი
მიჰყვების დასავლით კერძო, რომლის წყალი გარდმოდის
ჩრდილოთ კერძო და მიერთვის მტკუარსა, რომელი მიჰყვე-
ბის მთა შორის კლარჯეთსა და ტაოს ვიდრე ზღვამდის და
ჩრდილოთ საზღვარი დადო-მთა (ქ. ც-ბა I, 16).“ ქართლოსის
წილის აღმოსავლეთ საზღვრის გამოსარკვევად მნიშვნელობა
აქვს ჰეროსის წილის აღწერილობას. ჰეროსის წილი იყო
(ქ. ც-ბა I, 17) „ქუყყანა მტკურისა ჩრდილო, მცირისა ალა-
ზნის შესართავიდგან ვიდრე ტყებამდმდე (რომელსა აწ ჰქუ-
იან გულგულა) და ამან ჰეროს ალაშენა პირველად ქალაქი
შესაკრებელთა შორის ორთავე ალაზანთასა და უწოდა სახე-
ლი თვისი ჰერეთი და მის გამო ჰქუიან ჰერეთი (და აწ მის
ადგილს ჰქუიან ხორანთა).“ ამ აღწერილობიდან ცხადად სჩანს,
რომ ქართლოსის წილის საზღვარი აფტორის წარმოდგენით
გადიოდა დაახლოვებით კახეთის ქედის ხაზზე ცივის მწვერ-
ვალამდის, ხოლო აქედან აღმოსავლეთისკენ გადაქრით თე-
ლაგ-გულგულას ხაზზე (გულგულა ეხლა მდებარეობს თელა-
ვიდან ჩრდ.-აღმ. ნკლმ.-ზე). საყურადღებოა, რომ 506 წლ.
ახლო ხანის ქართველ ეპისკოპოსთა სია (ს. კაკაბ., ქართ.
სახელმწ. გენ. საკითხ.) ამ ხაზის ვარეშე გვიჩვენებს ორს
საეპისკოპოსოს—ჰერემისას და ბერთის ანუ ჩელეთისას. ეს
გარემოება კი იმის მაჩვენებელი უნდა იყოს, რომ ეთნარქების

სქემა თავისი გეოგრაფიული, ასე ვთქვათ, გენეზისით წინა-
უსწრებს შეექვსე საუკუნეს და მეხუთე საუკუნის დასასრულ-
საც. აღსანიშნავია, რომ ვახტანგ გორგასალის ცხოვრებაში
შენახულ ცნობის მიხედვით ქვერემის და ჩელიეთის საეპისკო-
პოსო კათედრები ვახტანგის მიერ არის დაარსებული. ამისდა
მიხედვით შეიძლება ითქვას, რომ ეთნარქების სქემა თავისი
გეოგრაფიული გენეზისით არ შეიძლება მეხუთე საუკუნის
დასასრულის შემდეგდროინდელ ხანას მიეკუთვნოს.

დასავლეთი საზღვარი ქართლოსის წილისა, სქემის მი-
ხედვით, უწევს შავ ზღვამდის. სომხურ უსახელო გეოგრა-
ფიაში (ვენეციის გამოცემა სუკრისა) დაცულ იბერიის და
კოლხიდის აღწერილობით, რომელიც მე-4 საუკ. ნახევრის
უნდა იყოს (ს. კაკაბ., ქართ. სახელმწ. გენეზ. საკ.), შავი
ზღვის აღმოსავლეთი სანაპირო კოლხიდას მიეკუთვნება. კოლ-
ხიდაში არის ტრაპიზონი და ოლქები ქანეთი, ლაზების ქვე-
ყანა, საკუთრივ ეგრისი და მარგვისი. ეგრისი, როგორც
სჩანს, მდ. ფაზისამდის უწევდა. მარგვისი იქნებოდა ეგრისის
როგორც აღმოსავლეთით, ისე სამხრეთითაც, როგორც ამის
მოცულობა მოხსენებული აქვს ფარნაოზის ცხოვრების ანუ
მატიანეს მეორე ნაწარმოების აღმწერელსაც. უფრო სამხრე-
თით მდებარეობდა ლაზების ქვეყანა და შემდეგ ქანეთი (და-
წვრილებით იქვე). ცხადია, რომ უსახელო გეოგრაფიამ ჯერ
არ იცის იბერიის საზღვრები შავი ზღვის სანაპირომდის. ეს
გარემოება კი თვალსაჩინოდ განაშორებს ეთნარქების სქემას
გეოგრაფიაში დაცულ იბერიისა და კოლხიდის აღწერილო-
ბისგან. ვინაიდან მე-4 საუკ. ნახევარში იბერია ჯერ კიდევ
შავ ზღვას არ უწევდა, მეორე მხრივ ეთნარქების სქემის
შედგენის დროს სქემის გეოგრაფიული რუკა 3—4
თაობის წინად მაინც ჩამოყალიბებული უნდა ყოფილიყო, —
უფრო მოკლე ხანში ძნელი გასაგები იქნებოდა გენეზისის
ლიტერატურულად ჩამოყალიბება, — ამიტომ საფიქრებელია,
რომ ამისდა მიხედვით ეთნარქების სქემის შედგენა შეიძლე-

ბა მიეკუთვნოს დაახლოვებით მეხუთე საუკუნის შერეულ ნახევარს.

„მამ. და ნათ. ცხ.-ბის“ დასათარიღებლად მნიშვნელობა აქვს ჰეროსის, მოვაკანის და ბარდოსის წილის გოგრაფიულ მოცულობას. ჰეროსის წილი ქართლოსის წილის აღმოსავლეთით ფრიად შეზღუდული იყო, რადგან მის აღმოსავლეთით „მცირისა აღაზნისა შესართავითგან ვიდრე ზღუადმდე“ (ქ. ც.-ბა I, 17) მდებარეობდა მოვაკანის წილი, რომელიც „მტკვრის ჩრდილო“-ს წარმოადგენდა. ჰეროსის წილის აღმ. საზღვარი, ამ გვარად, იგულისხმება იორის შესართავიდგან გადაჭრით ჩრდ.-აღმოსავლეთით კავკასიონის შტოსაკენ. მის აღმოსავლეთით და მტკვრის ჩრდილოეთით კასპიის ზღვამდის მოვაკანის წილი იგულისხმებოდა. მტკვრის სამხრეთით, „ბერდუჯის მდინართგან ვიდრე სადა შეკრბებიან მტკუარი და რაკსი“, მდებარეობდა ბარდოსის წილი. ფრიად საინტერესოა, რომ „მამ. და ნათ. ცხ.-ბის“ ავტორი ჰყოფს ერთმანეთისაგან ჰეროსის, მოვაკანის და ბარდოსის წილ ქვეყნებს. ცხადია, ჩვენ აქ გვაქვს საქმე განსაზღვრულ პოლიტიკურ მდგომარეობის განსაზღვრებასთან და სახელდობრ ისეთს ხანაში, როდესაც აღბანია გაყოფილი იყო სამ პოლიტიკურ ერთეულად.

სტრაბონის დროს აღბანელებს ეჭირათ ტერიტორია იბერიასა და კასპიის ზღვას შორის, აღმოსავლეთით ემზრობოდნენ ზღვას, დასავლეთით იბერიას, ჩრდილოეთით აღბანია დაცულია კავკასიის მთებით, სამხრეთით ის ესამზღვრება სომხეთს. ეს უკანასკნელი ნაწილი აღბანიისა ადგილ-ადგილ დაბლობს წარმოადგენს, ადგილ კიდევ მთიანია, განსაკუთრების კამბისენე (Καμπισσηνη—კამბეჩოვანი), სადაც ერთმანერთს ეყრებიან სომხეთის, იბერიის და აღბანიის საზღვრები. მტკვარი, რომელიც აღბანიაზე მომდინარეობს და აგრეთვე სხვა მისი შენაკადი მდინარეები აძლიერებენ ამ ქვეყნის ღირსებას“ Geogr. XI., 41. Матем. I, 141).

სხვა ადგილს კიდევ სტრაბონი აღნიშნავს სომხეთის

კუთვნილებად საკასენს (*Σαχασηνή*—შიკაშენი), რომელიც „საზღვრავს ალბანიას და მდ. მტკვარს.“ სომხეთისავე საკუთრებას ამ დროს შეადგენდა გოგარენე ანუ გუგარქი. შიკაშენი ეს უტის ერთ-ერთი პროვინცია იყო (სომხ. გეოგრ., სუკრის გამ., 33). აქედან ცხადია, რომ სომხეთის პოლიტიკური საზღვარი იბერიის სამხრეთ-აღმოსავლეთისკენ სტრაბონის დროს მდ. მტკვარზე გადიოდა ანდა მას უახლოვდებოდა. ამისდა მიხედვით ალბანიას სტრაბონის ხანაში შეადგენდა დაახლოვებით ქართველი მემბტიანის ჰერეთი და მოვაკანი. პოლიტიკურად ეს ქვეყანა სტრაბონის დროს გაერთიანებული იყო: „მათი მეფეებიც აღსანიშნავი არიან. ეხლა ყველაზე მეფობს ერთი, წინად კი თითო ტომს, რომელსაც თავისი ენა ჰქონდა, ყავდა თავისი მეფეც, ენა კი მათ აქვთ 26, ასე რომ ერთმანეთს ვერც თუ ადვილად ზედებიან.“ (Geogr. XI, 4. Map. I, 143).

შემდეგ ხანებში ალბანელების პოლიტიკური მდგომარეობა შეიცვალა.

სომხ. უსახ. გეოგრაფია, რომელიც ამ ნაწილში ჩემის აზრით, მე-4 საუკ. დასასრულს არის შედგენილი და პაპი აღექსანდრიელის აღწერილობის ექსცეპტს უნდა წარმოადგენდეს (ს. კაკ., ქართ. სახელ. გენ. საკითხ.), ალბანიას გვიხატავს მტკვარის სამხრეთითაც. საკუთრივ ალბანია მდებარეობს „მდ. მტკვარსა და კავკასიონს შუა“ (გეოგრ., სუკრის გამ., 29). ცხადია, აქ იგულისხმება ქართული ჰერეთი. ალბანიის ერთი ოლქთაგანი იყო კამბეჩოანი (*Καμπεχάνης*) „მტკვარის ახლოს.“ „ამის სამხრეთით იყო ციხე ვარაზმანავენი სავაქრო ადგილქალაქით *Κολαქασ*“ (იქვე). ქალაქი კულრაით წარმოდგენილია ფრიად დამახინჯებული სახელით, რაც ადვილი გასაგებია სახელის ჯერ ბერძნულად გადატანით და შემდეგ ბერძნულიდან სომხურად გადმოღებით. კულრაით შეიძლება იყოს დამახინჯებული ხორათ=ხორანთა, რომელიც მოხსენებული აქვს „მამ. დანათ. ცხ-ბის“ ამწერელს ჰერეთის მთავარქალაქად „შესაკრებელთა შორის ორთავე ალაზანთასა.“

ჭერეთის აღმოსავლეთით ეთნარქების სქემის ავტორი ათავსებს მოვაკანს. პაპი აღექსანდრიელი, ანონიმ სომხურ გეოგრაფოსის მიხედვით, ჩამოთვლის აღმოსავლეთ სარმატიის ხალხებს კავკასიის ქედის ორ შტოდ გაყოფის შემდეგ, რომელთაგან ერთი, იმავე სომხ. გეოგრაფიის ცნობით, შირვანისკენ მიმართული იყო. აქ იგულისხმება კავკასიონის ის ორი შტო, რომელთა შორის ამ ემალ დაღესტანი არის მოთავსებული. ამ ორი შტოს მიმართულებით ანონიმს, პაპის მიხედვით, ჩამოთვლილი აქვს შემდეგი ხალხები: თავასპარქ, ჰეკმატაკქ, იემახქ, ფასხქ, ფუსხქ, ფუქანაკქ, ბაგანქ. ამ ქვეყანაში იყო დარუბანდი (გეოგრ., სუჯრის გამ., 27), აქ ჩამოთვლილ ტომების სახელებს შორის უკანასკნელი — ბაგანქ (*Баганд*) უნდა იყოს, მრავლ. რიცხ. დაბოლოების ქ-ს გამოკლებით და ქართული თავსართის მო-ს მიმატებით (როგორც, მაგ., მო-ხევე) და შიგნით კიდევ თანხმოვანთა კანონიერი შეცვლით, იგივე ქართული მო-ვაკან-ი. როგორც სჩანს, ძველი ქართველებისთვის ვაკან-ს, მოვაკანს ჰქონდა საზოგადო მნიშვნელობა ჭერეთის აღმოსავლეთით მდებარე ქვეყნების აღსანიშნავად.

აღსანიშნავია ამასთანავე, რომ ანონიმი ალბანიის სთელის მტკვრის სამხრეთითაც, სადაც მდებარეობდა უტი და არცახი. უტი შეიცავდა 7 ოლქს, რომელნიც „ებლა ალბანელების დამოკიდებულებაში არიანო“ — დასძენს ანონიმი (გეოგრ., 33). ამ 7 ოლქთაგან საკუთრივ უტის ოლქში მდებარეობდა ქალაქი პარტავი (=ბარდა). უტის აღმოსავლეთით მდებარეობდა არცახი თავისი 12 ოლქით. არცახი აგრეთვე ალბანელების ხელში იყო (გეოგრ., 33). ანონიმის უტი და არცახი უდგება ქართველ ავტორის მიერ მოხსენებულს ბარდოსის წილს, რომელიც უწევდა „ბერდუჯის მდინარითგან ვიდრე სადა შეკრებიან მტკუარი და რაკსი“ (ქ. ცხ. I, 17). საყურადღებოა, რომ თუმცა ანონიმი უტის და არცახს ალბანელების სამფლობელოდ იხსენიებს, მაგრამ მათ, როგორც

ალბანელების მიერ სომხებისაგან ახალ წაღებული, მაინც განარჩევს საკუთარ ალბანიისაგან. მართლაც, ფაუსტის ვადმოცემით, არშაკ მეფის დროს (346—349 წ.) სომხეთს ვადაუდგა როგორც გუგარქი, ისე სხვათა შორის არცახიც. გუგარქს და არცახს შორის მდებარეობდა უტი, რომლის ერთი ოლქის გარდაბანის მთავარი აგრეთვე გადადგომილთა შორის არის მოხსენებული (*Φαλαγγιαί Πλλ. Ἰσταν. ἱσ. IV, § 50, ტფილ. გამ., გვ. 242*). რადგანაც, ჩემის აზრით, ანონიმში დაცული აღწერილობა ამ რაიონისაც უნდა მიეკუთვნოს თავისი გენეზისით მე-4 საუკ. დასასრულს, ე. ი. პაპი ალექსანდრიელის დროს, ამიტომ გასაგებია, თუ ანონიმი რატომ იხსენიებს უტის და არცახს ალბანიისაგან განკერძოებით და სომხების მიერ თითქოს ახალ დაკარგულად. ყოველს შემთხვევაში ცხადია, რომ ანონიმში დაცული გეოგრ. დანაწილება იბერიის აღმოსავლეთით მდებარე ქვეყნებისა დაახლოვებით უდგება ქართველ ავტორის ეთნარქების სქემის გეოგრაფიულ გენეზისს—ჰეროსის, მოვაკანის და ბარდოსის წილს.

აღსანიშნავია ამასთანავე, რომ სირიელ მწერლის ზაქარია რიტორის მოწმობით ნნწ წ. არრანი (=ალბანია) წარმოადგენს უკვე ერთს სახელმწიფოს, რომელსაც თავისი მთავარი ჰყავს. „გარდა აღწერილ ქვეყნებისა, ამბობს ის, ჩრდილოეთ მხარეში კიდევ ნ მორწმუნე ხალხია. მათ ჰყავთ 24 ეპისკოპოსი და მათი კათალიკოსი ცხოვრობს დვინში, სპარსეთის სომხეთის სატახტო ქალაქში. მათი პირველ კათალიკოსის სახელია გრიგოლი, რომელიც იყო კაცი მართალი და ღირსშესანიშნავი. შემდეგ—გურზან, ქვეყანა სომხეთში, ამისი ენა გავს ბერძნულს. მათ ჰყავთ ქრისტიანე მთავარი, რომელიც სპარსეთის მეფეს ემორჩილება. შემდეგ არრანი—ქვეყანა სომხეთში, თავისი ენით. ხალხი მორწმუნეა და მონათლული, მაგრამ არიან წარმართნიც. მათაც ჰყავთ მთავარი, რომელიც სპარსეთის მეფეს ემორჩილება. შემდეგ—ქვეყანა სისაკან, თავისი ენით, ხალხი მორწმუნეა, მაგრამ არიან წარ-

მართნიც. ქვეყანა ბაზუნ თავისი ენით. ეს ემხრობა ზღვისა და გაქიმულია კასპიის კარამდის, [რომელიც არის] ჰუნების ქვეყანაში. ამ კარების გადაღმა ცხოვრობენ ბოლგარები“ (Н. Адонц, Арм. в эп. Юстин., 219).

ამ ცნობიდან ცხადად სჩანს, რომ მე-ნ საუკ. ნახევარში აღბანი იკვე იგულისხმებოდა როგორც ერთი სახელმწიფო ერთეული. ცხადია, მაშასადამე, რომ ეთნარქების სქემა თავისი აღმოსავლეთ კავკასიის ხალხების გეოგრ. გენეზისითაც უნდა წინაუსწრებდეს მე-ნ საუკუნის ეპოქას. აქაც, ამ გვარად, ჩვენ მივდივართ ეთნარქების სქემის შედგენის თარიღის მხრივ მეხუთე საუკუნემდის, უკეთ ვთქვათ, ზემოდ უკვე ნაჩვენებ მოსაზრებათა მიხედვით—მეხუთე საუკუნის მეორე ნახევრის ეპოქამდის.

საყურადღებოა „მამ. და ნათ. ც-ბაში“ ეგროსის წილის განსაზღვრა. „ეგროსს მისცა (თარგამოსმა) ქვეყანა ზღუისა და უჩინა საზღუარი, აღმოსავლით მთა მცირე (შეიძლება ეს სახელი იყოს იგივე „მოქ. ქართ.“-ს ცრთლი); რომელსა აწჳქუიან ლიხი. დასავლით ზღუა და მდინარე მცირისა ხაზარეთისა, სადა ქწარსწუთების წვერი კავკასიისა“ (ქ. ც-ბა, I, 17). ქართლოსის წილის განსაზღვრიდან კი სჩანს, რომ შემატიანე ეგროსის წილს სამხრეთით უნდა გულისხმობდეს ლაღოს მთის ვასწვრივ ვიდრე ზღვამდის, მაშასადამე შემდეგდროინდელ გურიის თანმივლით და შესაძლებელია თვით მდ. ჳოროხის შესართავის მიდგამამდის. როგორც ზემოთ ვნახეთ, პაპი ალექსანდრიელი მე-4 საუკ. დასასრულს კოლხიდას სთვლის, ანონიმის მიხედვით, ბევრად უფრო სამხრეთით ტრაპიზონის რაიონამდის, მაგრამ აქ კოლხიდა, ცხადია, იგულისხმება როგორც გეოგრაფიული ტერმინი. მე-ნ საუკ. შუაში კოლხიდის ტერიტორიის უმეტეს ნაწილში, როგორც ცნობილია, უკვე ჩამოყალიბებულად სჩანს ლაზიკის სამეფო, რომელიც 456 წლიდან ვარკვეულ ფარგლებში იხსენიება. ლაზების სახელმწიფოების ქართული ექვივალენტი ჰაგიოგრაფიულ ლი-

ტერატურაში იყო მეგრელი და აფხაზი (კ. კეკელიძე, კიმენი, 93—94, კიდეც Xp. B. II, 188—189). ამ სახელთაგან მეგრელი, როგორც ლაზის ექვივალენტი, უფრო ძველი უნდა იყოს, ტერმინის აფხაზის ამ მნიშვნელობით წარმოჩენა კი შეიძლება მიეწეროს აფხაზეთის სამეფოს საისტორიო ასპარეზზედ გამოსვლის შემდეგდროინდელ ხანას.

ლაზიკის სახელმწიფო მე-6 საუკ., პროკოპი კესარიელის მიხედვით, უწევდა თითქმის მდ. ჭოროხის შესართავის რაიონამდის. ციხე პეტრა ლაზიკის საზღვარზე იღვა. მე-6 საუკუნეშიც ლაზიკის საზღვარი დაახლოვებით ამ რაიონამდის უწევდა. იმპერატორის ლეო დიდის დროს (457—474). სახელდობრ პრისკის სიტყვით 461 წ. (B. Латыш., Изв. I, 840—842), ლაზების მეფე გუბაზე კოსტანტინოპოლში მივიდა და აქ იმპერატორთან მოლაპარაკების დროს, ერთ ჰაგიოგრაფიულ ნაწარმოების ქართულ თარგმანის მიხედვით, „დადევს საზღვრად ციხე ხუფათი“. (X. B. II, 188). ხუფათი მოხსენებულია სერაპ. ზარზმელის ცხოვრებაში (მ. ჯანაშვი. გამ., 42) — „ქუეყანისაგან ბერძენთა[ჲ]სა, აღგილისაგან ხუფათ წოდებულისა“. ხუფათი შესაძლებელია იყოს შემდეგდროინდელი ხოფა და მაშინ მივიღებთ, რომ 451 წ. გუბაზესა და იმპერატორს შორის მოლაპარაკება მეფის სასარგებლოდ გათავებულია ლაზიკის საზღვრის ოდნავ სამხრეთისკენ წაწევით.

ზემოდ მოხსენებულის მიხედვით შეიძლება გამოტანილ იქმნას დასკვნა, რომ მე-6 საუკუნეში პოლიტიკური მდგომარეობა და ახლო წარსული ლაზიკის სახელმწიფოს ტერიტორიისა იძლევა ამ შემთხვევაშიდაც ეთნარქების სქემის გეოგრაფიულ გენეზისის გამამართლებელ სურათს. უნდა აღინიშნოს ამასთანავე, რომ პაპი ალექსანდრიელი მე-4 საუკ. დასასრულს, ანონიმის მიხედვით, კოლხიდაში სთელის 4 პროვინციას — ეგრისს, მარჯვისს, ლაზების ქვეყანას და ქანეთს. ამისდამიხედვით, როგორც ეს სჩანს ეგრისის მოხსენებით,

კოლხიდის ჩრდ.-დასავლეთ საზღვარს ის იწყებს ყოველს შემთხვევაში უფრო სამხრეთით, ვიდრე ეთნარქების სქემის ავტორი. ეს რომ ასეა, სჩანს იმ გარემოებიდან, რომ პაპპი ალექს., ანონიმით, სებასტოპოლს (დიოსკურიას) ათავსებს აფხაზების ქვეყანაში და აფხაზების ქვეყანასა და ეგრისს შუა საზღვარს სთვლის უფრო სამხრეთით მდ. დრაკონზე (ვეშაპზე) (გეოგრ., სუკრის ვამ., სომხ. ტ. 25—26). თუნდაც რომ ეს მდინარე კოდორი იყოს, მაინც აქ ტერიტორიის მოცულობის მხრივ ცხადად ვხედავთ განსხვავებას, რადგანაც ეთნარქების სქემის ავტორის მიხედვით ეგროსის წილი უწევდა მცირე ხაზარეთის მდინარემდე, „სადა წარსწუთების წვერი კავკასიისა“. ვარდა ამისა პაპს ანონიმის მიხედვით ჩამოთვლილი აქვს კოლხიდის ქალაქები: სრგანეუმი, კოტა (ქოთა), როდიოპოლის, ათინა, რიზე, მაგრამ მათ შორის არ სჩანს ეგრისი, რომელიც ეთნარქების სქემის მიხედვით დაკავშირებულია ეგროსის სახელთან: „ამან ეგროს ალაშენა ქალაქი და უწოდა სახელი თვისი, აწ მას აღვილსა ჰქუიან ბეღია“. ეს ეგრისი, ამისდა მიხედვით, უძველესი ქალაქთაგანი უნდა იყოს კოლხიდის ტერიტორიაზე.

ქალაქ ეგრისის ნანგრევებს, როგორც ზუგდ. მუზეუმის დირექტორმა აკ. ქანტურობამ გადმოაცა, ხალხის გადმოცემა ეხლაც უჩვენებს ზუგდიდის დასავლეთით 5—6 კილომეტრზე სოფ. შამგანასთან მდ. ენგურის მარცხენა ნაპირას. ენგურის მეორე ნაპირას ეგრისის ნაქალაქარიდან დასავლეთით 8 კილომეტრზე, იმავე პირის ცნობით, არის დარჩენილი ადგილის სახელი ბეღიანი. ამ ორი ცნობის ერთმანეთთან შეფარდება, ენგურის კალაპოტის დიდ ცვალებადობის მხედველობაში მიღებით, ცხად ყოფს, რომ „მამ, და ნათ. ცხოვრების“ ეგრისი (იგივე ბეღია) ჩრდილოეთით კი არ ა—ისტორიულ ბეღიას ადგილას, არამედ უფრო სამხრეთით მდ. ენგურის რაიონში უნდა იყოს ნაგულისხმევი. ამასთან შეფარდებით საყურადღებოა თვით ენგურის სახელი ინგურ, მეგრულისთვის ჩვეუ-

ლებრივი ნაზალიზაციით მიღებულ ზედმეტ ნ-ს განაკლებით — იგრ, იგივე მაშასადამე ეგრ-ის ანუ ეგრისის მდინარე. ის გარემოება, რომ სქემის ავტორს ეგრისის ჩრდილოეთი საზღვარი, ზღვისავე მიმართული, კავკასიონის წვერაძის აქვს წარმოდგენილი, გარდა ამისა უძველეს ქალაქად ეგრისი მიაჩნია და სხვა ქალაქებს არ იხაენიების—აქ განსაკუთრებით მნიშვნელოვანია შიგნით ხმელეთზე მდებარე ქალაქების მოუხსენებლობა, ხოლო ფაზისის და დიოსკურიის უყურადღებოდ დატოვება შესაძლებელია აიხსნასამ ქალაქების ფაქტურად და ყოველ შემთხვევაში ეკონომიურად, ბერძნების ხელში ყოფნით—ყველაფერი ეს უნდა ადასტურებდეს ეგრისის ეპონიმიზაციას ძლიერ ძველს დროში. საინტერესოა, რომ კლავდიუს პტოლემეუსის დროს მე-2 ს. ქრ. შ. კოლხიდა შეიცავდა ტერიტორიას დაწყებული აზიის საზღვრიდან ვიდრე ფაზისის შესართავის კუთხემდის. უფრო წინად სტრაბონის დროსაც კოლხიდა დაახლოვებით ამავე ფარგლებში იგულისხმებოდა. შეიძლება ითქვას, რომ სტრაბონს და განსაკუთრებით პტოლემეუსის კოლხიდა დაახლოვებით იმავე საზღვრებში აქვს წარმოდგენილი, როგორც „მამ. და ნათ. ცხოვრების“ ავტორს ეგროსის წილი. ყოველს შემთხვევაში ფრიალ საყურადღებოა ის გარემოება, რომ „მამათა და ნათესავთა ცხოვრების“ ავტორი სრულიად არ იცნობს აფხაზებს, არც სთვლის საჭიროდ მათთვის ტერიტორიის მიჩენას და არც ცდილობს გამოკრას თავისუფალი კუთხე, სადაც მათი ბინადრობის გულისხმობა შესაძლებელი იქნებოდა, მაშინ როდესაც არრიანის, მაგ., დროს, მე-2 ს. ქრ. შ. „აფსილოები“ და „ამასკები“ ცხოვრობდნენ ლაზებსა და სანიგებს შორის ანუ დაახლოვებით ელანდელ ენგურის აუზში, მაგრამ სოხუმის სამხრეთით. მე მგონია, რომ ერთნარქების სქემის ავტორის მიერ ეგროსის წილის ასე ფართოდ განსაზღვრა შემთხვევით არ უნდა აიხსნებოდეს. შესაძლებელია, მას უკვე საქმე ჰქონდა კოლხიდის (ეგრისის) ეპონიმიზაციის ფაქტთან მასზე თვალსაჩინოდ უწი-

ნარეს. ქალ. ეგრისის მოხსენება სხვა ქალაქების სახელებს მივიწყებით აგრეთვე ძალიან ძველი გლოსის შემცველი უნდა იყოს. მე ვფიქრობ ამისდა მიხედვით, რომ ეგრისის ეპონიმიზაცია შესაძლებელია შემუშავებული იყოს პირველ—მეორე საუკუნეში ქრ. შემდეგ და სათანადო ფაქტიური ცნობა შემდეგ გამოყენებული იქმნა „მამათა და ნათესაეთა ცხოვრების“ ავტორის მიერ.

ზემოდ ხსენებულის მიხედვით შეიძლება მიღებულ იქმნას, რომ ეთნარქების სქემა, მასში დაცულ გეოგრაფიულ გენეზისის თვალსაზრისით, შეიძლება მიეკუთვნოს მე-ნ საუკუნის მეორე ნახევარს, ზოგიერთი ნაწილი კი დევე—კერძოდ ეგრისის ეპონიმიზაცია თავისი წარმოშობით კიდევ უფრო ძველი უნდა იყოს, სახელდობრ პირველ—მე-2 საუკუნის დროისა.

რომ მართლაც „მამ. და ნათ. ც-ბა“ ძლიერ ძველი ნაწარმოებია, ეს მტკიცდება მასში დაცულ ძლიერ ძველი გლოსებით. გარდა ზემოდ მოხსენებულ ცნობისა ეგრისის ქალაქის დაარსების შესახებ ეგროსის მიერ, ძლიერ საინტერესოა ჩელეთის უძველეს სახელის მოხსენება. „კუხოს შეეწია (კახოსს) შენებასა ჩელეთისასა, რომელსა ბერ ერქვა პირველ შენებულსა კახეთისასა“ (ქ. ც-ბა I, 30). ბერ—ეს არის ამ ადგილის უძველესი სახელი, რომლის შესატყვისს წარმოადგენს ეხლანდელ ხუნძურში ბად—დანის ან ხმალის პირი, იმავე ხუნძურში ბედ—თოხი. ხუნძურის შესატყვისი ძველ ენიდან ნასესხები უნდა იყოს ქართული ბარა და მეგრულში სევანური აზმოვანებით შენახული ბერგი—თოხი. ამის შესაფერისი უნდა ყოფილიყო ძველს ქართულში ჩუღთა (ეზეკ. 34₃₄)—ფართო მახვილი. ჩელთი ქართულში ნასესხები უნდა ყოფილიყო სევანურის შესატყვისი ძველი კილოდან (ფობურ-მესხურიდან). სევანურში ეხლაც არის დარჩენილი სიტყვა ჩრათ, წოართაჲ, რომელსაც ნ. მარტი აარგზნის орудие для тесания дерева (Изв. влеч. из св.-рус. слов., 33). აფხაზურში არის სიტყვა აზატგა—ფარცბი (Бартоломей, абх. букварь, 126), რომელი

სიტყვაც აფხაზურში მესხური ფენიდან უნდა იყოს შეტანილი. ამისდა მიხედვით შეგვიძლია მივილოთ, რომ ბერ არის სახელწოდება ადგილისა, რომლის ახსნა უნდა ვეძებოთ ეხლანდელ ხუნძურის ძველს შესატყვისს ან ახლო მონათესავე კილოში, ჩედეთა—კიდევ ამ ტერმინის ქართული თარგმანი—იმ დროს წარმოშობილი, როდესაც ქართული ენის შემაღგენლობაში ჯერ კიდევ ბლომად იყო ეხლანდელ სკანურის შესატყვისს ან ახლო მონათესავე კილოს ელემენტები. ის გარემოება, რომ შემატყვისს კარგად ახსოვს ჩელეთის ძველი სახელი, ცხადად მოწმობს, რომ „მამ. და ნათ. ც-ბის“ ავტორი ცხოვრობდა კახეთის ამ კუთხის გაქართულების დაწყებიდან არც თუ ძლიერ დაშორებულს დროს. ეს გაქართულება კი შეიძლება დაწყებულიყო ყვარელთა დაპყრობის და გაქრისტიანების შემდეგ, როგორც ფაქტს „მოქ. ქ.“ მე-4 საუკ. დასასრულს უკავშირებს (იხ. ზემოდ გვ. 80).

აგრეთვე ღიდი ყურადღების ღირსია „მამ. და ნათ. ც-ბაში“ დაცული ძლიერ ძველი გლოსა არმაზის წინანდელ სახელის შესახებ. ქართლოსმა არმაზის მთაზე, ვკითხულობთ ტექსტში, „იშენა სახელი და უწოდა მთასა მას სახელი თავისა თვისა ქართლი და ვიდრე აღმართებამდე მუნ ზედა კერპი არმაზისი ერქუა მთასა მას ქართლი“.

როგორც ეხლა გამორკვეულია (ს. კაკაბ., ქართ. სახელმწიფოებრიობის გენეზ. საკითხები), ქართლი ეს არის არმაზის ძველი სახელი, არსებული პომპეიუსის დროსაც, რომელიც დაკავშირებულია სვანურის შესატყვისს ფოხურ კილოს არსებობასთან არაგვის შესართავში 1 საუკ. ქრ. წ.

ენის მხრივ „მამ. და ნათ. ც-ბის“ ტექსტი წარმოგვიდგენს შედარებით უძველეს ქართულ საეკლესიო ცხოვრების ნიადაგზე წარმოშობილ ტექსტებთან ერთგვარ თავისებურობას, რაც გამოიხატება სტილის სიმარტივეში. თავისებურობა ტექსტისა შედარებით, მაგ., სომხურიდან გადათარგმნილ სახარების უძველეს ტექსტთან უფრო ცხადად სჩანს, თუ მი-

ქართული
ენების ინსტიტუტი

ვიღებთ მხედველობაში, რომ „მამ. და ნათ. ც-მაში“ მითითებული რიცხვი იხმარება მხოლოდ ნა დაბოლოებით, მაშინ როდესაც სომხურთან დაკავშირებულ სახარების ტექსტი ხშირად ხმარობს მეორე დაბოლოებასაც — ებ, რომელიც მეგრულს ვფ-ს ეშვსატყვისა ბა.

საყურადღებოა კიდევ „მამ. და ნათ. ც-მაში“, შედარებით საეკლესიო ცხოვრების ნიადაგზე წარმოშობილ ტექსტებთან, ტერმინის „ქუეყანის“ ხმარება საშუალო და ახალი ქართულისთვისაც ჩვეულებრივი მნიშვნელობით: „ქუეყანა არარატისა,“ ვკითხულობთ „მამ. და ნათ ცხოვრების“ ტექსტში; „განუყუ თარგამოს ქუეყანა და ნათესავი თვისი;“ „მეგროსს მისცა ქუეყანა მტკურისა ჩრდილო;“ „მეგროსს მისცა ქუეყანა ზღვს ყურისა;“ „მისცა ქუეყანა ქართლოსს;“ „ქუეყანა არაგვიდგან ვიდრე ტასისკარადმდე“ (ქ. ცხ. I, 16—19); ზოგიერთ შემთხვევაში, როგორც, მაგ., — „მთა ორეთისა, რომელ არს ქურთთა ქუეყანასა“ — ბოელი განმარტება შესაძლებელია იყოს შემდეგდროინდელ ინტერპოლაციის შედეგი. ზემოდ მოყვანილ მაგალითებშიც „ქუეყანა“ შესაძლებელია გაგებულ იქმნას როგორც საზოგადოდ მიწის შესატყვისი. მაგრამ მაინც მხედველობაში მისაღებია ის გარემოება, რომ სახარების ტექსტში, როგორც სომხურიდან ნათარგმნში (მე-ნ საუკ.), ისე აგრეთვე ბერძნულიდან შეთანხმებულში (მეექვსე საუკ. პირვ. ნახ.) მხარეს შესატყვისად იხმარება სიტყვა სოფელი, ადგილი და კერძო, ხოლო ეხლანდელი სოფელის მნიშვნელობით კი — ყველგან სიტყვა დაბა*). აქედან სჩანს, რომ მე-ნ

*) აი ასეთი ადგილები მცნებას „ქუეყანის“ აღნიშნით:

სომხურიდან გადათარგმნილი ტექსტი (ადამ. სახ.): ბერძნულთან მე-ნ—ნ საუკ. შეთანხმებული ტექსტი (მარხ. სახ.):

მათე 4₁₆: და რნი სხდეს სოფლებსა და აჩრდილთა და რნი სხდეს სოფელთა და აჩრდილთა

მათე 15₂₁: და მოვიდა ადგილთა და მოვიდა ადგილთა ტურსისა ტურსისა

საუკუნეში საეკლ. ნიადაგზე წარმოშობილ ზეპსტებში ც
ქვეყნის აღსანიშნავად მარტო ტერმინი სოფელი არ იხმარე-
ბოდა. აღსანიშნავია ამასთანავე, როგორც ზემოდ ნაჩვენები
იყო (გვ. 54), რომ უკვე მე-7 საუკ., სერაპიონ ზარზმელის
ცხოვრების და ტრაქტატის — „განყოფისათვის ქართლისა და
სომხეთისა“ მიხედვით, ტერმინი სოფელი იხმარებოდა სახა-
რების დაბის მნიშვნელობით. სიანს, ტერმინის სოფლის დე-

მარკ. 5₁₀: და არა მიაფლინნეს და არა განახნეს ივინი კარეშს
ივინი კარეშე სოფელსა სოფელსა.

ლუკა 1₄₅: და რ'ღი დამკოვდ- ე'ღთა ზ'ა კარეშო მკედრთა მი-
რებოვდ იუენეს კარეშო სთა და ე'ღთა მათ შითთ კერ-
მთსა და ე'ღსა მას ძოთა ქოვრასტანისთა
შითთ კერძოსა ქოვრია-
სტანისას

ლუკა 15₁₃: და წარვიდა შორსა idem
სოფელსა

ლუკა 15₁₄: და იყო სიემიდი ძლიე- და იყო სიემიდი ძლიერი სო-
რი მას სოფელსა ფელსა მას

ლუკა 15₁₅: და სოფელსა ერთსა და მივიდა და შეოვდებ ერთსა
მივიდა და შევეო ერთსა მოქალაქესა მის სოფელისას
მოქალაქეთაგანსა

საშუალო და ახალი ქართულის „სოფლის“ მნიშვნელობით ორსავე
რედაქციის სახარებაში იხმარება დაბა. მაგალითად:

მათე 21₂: მივედით დაბასა იმას წარვედით დაბასა მაგას

მარკ. 11₂: მივედით დაბასა მას წარვედით დაბასა მას

ლუკა 19₃₀ წარვედით დაბასა წარვედით წე დაბასა

ლუკა 24₁₃: და აჰა ორი მათგან- და აჰა ორნი მათგანნი მივიდო-
ნი მივიდოდეს მასვე დეს მასვე დღესა შინა დაბასა
დღესა შინა დაბასა ერთსა

ი'ნე 11₃₀: არღა მოსროვლი- რ' არღა მოსროვლიყო ი'ვ და-
ყო ი'ვ დაბასა მას ა'დ ბად ა'დ მოვნდა იყო ადგილსა
იყო მოვნევე ადგილსა მას.

გრადაცია, ყოველს შემთხვევაში მესხების ტერიტორიაზე (სერაპიონ ზარზმელის ცხოვრება სამცხეშია დაწერილი, ტრაქტატის ავტორი—არსენი კათალიკოზი კიდევ მესხი იყო), უძველეს ხანაშივე დაწყებულია. რაც შეეხება ტერმინს ქვეყანას, ფრიად საყურადღებოა, რომ ეს ტერმინი მხარეს მნიშვნელობით იხმარება შუშანიკის ცხოვრებაში: „და ვითარ მოიწია იგი (ვარსკენი) საზღვართა ქართლისათა ქუეყანასა მას ჰერეთისასა,“ „მოხუცებული არაეინ არს მათ ქუეყანათა“ (შუშ. ცხ-ბა, ს. გორგაძის გამ., 2 და 17). საინტერესოა, რომ იგივე ავტორი ქვეყანას ხმარობს მიწის მნიშვნელობითაც: „ვითარცა ესმა ესე ნეტარსა შუშანიკს, დავარდა იგი ქუეყანასა ზედა“ (გვ. 2). თუ მივიღებთ მხედველობაში, რომ შუშანიკის ცხოვრება მე-5 საუკ. მეორე ნახევრის ნაწარმოებია და ვარსკენის მოკვლაზე უფრო ადრე უნდა იყოს დაწერილი, მაშასადამე 482 წელზე ადრე, — 472 წ. (შუშანიკის სიკვდილის წელი) და 482 წელს, გამოდის, რომ უკვე მე-5 საუკუნეში ქართულ მწერლობაში, ყოველს შემთხვევაში განსაზღვრულ კილოს ნიადაგზე, უკვე იხმარებოდა ტერმინი ქვეყანა-მხარეს მნიშვნელობით. ყურადღების ღირსად უნდა ჩაითვალოს, ამ საკითხთან დაკავშირებით, კერძოდ ტერმინის ზენა-სოფლის (შიდა-ქართლის მნიშვნელობით) დეგრადაციის აღნიშვნა. აბიბოს ნეკრესელის ცხოვრებაში, რომელიც ჩემის აზრით (იხ. ზემოდ 50) დაწერილი უნდა იყოს მე-7 საუკუნის დასასრულს, ზენა-სოფელი ჯერ კიდევ იხმარება შიდა-ქართლის მნიშვნელობით (საქ. სამ., 213—216), მაგრამ კახას ცხოვრებაში (მე-9 საუკ. ტექსტში) ზენა-სოფელი იხმარება სხვა მნიშვნელობით: „იყო ვინმე (კაცი) ქუეყანასა ქართლისასა სანახებსა ზენასოფლისასა“ (საქ. სამ., 364). პარალელისთვის საყურადღებოა ერთი ადგილი არჩილის ცხოვრებიდან (მეათე საუკ.) „ქუეყანასა სამეგრელოსასა სანახებსა ჯყონდისასა (იქვე, გვ. 328).“ ამ ადგილებიდან ცხადია ტერმინის ზენა-სოფლის დეგრადაცია მე-9 საუკუნისთვის, როდესაც ის

გამხდარა მხოლოდ ერთი რაიონის და შესაძლებელია პუნქტის სახელად. ინტერესს მოკლებული არ არის ის გარემოებაც, რომ ამიბოას ნეკრესელის ცხოვრებაში სოფელი იხმარება ქვეყნის მნიშვნელობით (იქვე, გვ. 214), მაგრამ აგრეთვე დაკნინებულ მნიშვნელობითაც. „ზენასოფლად, სოფელსა, რომელსა ჰრქუიან რეკი“ (გვ. 215). ხოლო ყველაფერი ეს შედარებით ზემოდ მოყვანილ ფაქტებთან უნდა ნიშნავდეს, რომ „სოფელი“ ძველ დროიდანვე არ წარმოადგენდა ერთად ერთს გამომსახველს ტერმინს ქვეყნის ანუ მხარისას, რომ დეგრადაცია მისი დაიწყო ძლიერ აღრე და გარდა ამისა დამოუკიდებელივ მისგან ამავე მნიშვნელობით ძველი დროიდანვე არსებობდა ტერმინი ქვეყანა.

როგორც ზემოდ ვნახეთ, შუშანიკის ცხოვრება ადასტურებს ტერმინის ქვეყანის ხმარებას მხარეს მნიშვნელობით მე-ნ საუკ. მეორე ნახევარში. ასეთივე მნიშვნელობით სიტყვა ქვეყანა იხმარება „მამ. და ნათ. ცხოვრებაშიც.“ აღსანიშნავია ამასთანავე, რომ შუშანიკის ცხოვრებაში, წინააღმდეგ სახარების უძველეს რედაქციებისა, მრავლობითი რიცხვი იხმარება მხოლოდ ნა დაბოლოებით, რაც უახლოებს მას, კილოს და კუთხის ნიადაგზე წარმომავლობის მხრივ, „მამ. და ნათ. ცხოვრებას“.

რადგანაც შუშანიკის ცხოვრება დაწერილი უნდა იყოს აღმ. ქართლის რაიონში, შესაძლებელია შუშანიკის ცხოვრების და პატიმრად ყოფნის ადგილების ახლოს—ცურტავ-ოპზეთის რაიონში, ამიტომ ამისდა მიხედვით შეგვიძლია ვიფიქროთ, რომ „მამ. და ნათ. ცხოვრება“ უნდა დაწერილი იყოს ქართლის აღმოსავლეთ რაიონში, შესაძლებელია მცხეთის ახლომახლო ანდა თვით მცხეთაში.

სხვათრივ ტექსტი არ იწვევს არავითარს გაუგებრობას. „მამ. და ნათ. ც-ბის ავტორი“ იცნობს ხაზარებს: ეგროსის წილის დასავლეთი საზღვარი იყო „მდინარე მცირისა ხაზარეთისა“, მაგრამ ხაზარებს იხსენიებს მე-ნ საუკუნეში პრისკი და გარდა

ქართული
ნაციონალური
ბიბლიოთეკა

ამისა ხაზარები მოხსენებული ყავს მოსე ხორენცელსაც (II, 65) თბრობაში, რომელიც შინაარსით მე-1 საუკუნის დასასრულს ქრ. შ. ეხება, მოსე ამასთანავე ასახელებს თავისს წყაროს, საიდანაც მას ცნობა ხაზარების გამოსვლის შესახებ სომხეთის წინააღმდეგ აულია, სახელდობრ ბარდესანს, ცნობილ გნოსტიკს, რომელიც ცხოვრობდა მე-2 საუკ. დასასრულს და მე-3 ს. დასაწყისს (Арм. геогр. VII в., изд. К. Патаканова, შენიშენა 37 გვერდზე). ხაზარებს იხსენიებს ანონიმი სომეხი გეოგრაფოსიც, რომელიც პაპპი ალექსანდრიელით სარგებლობდა (იქვე და სუკრის გამ. 26).

საყურადღებოა კიდევ „მამ. და ნათ. ც-ბაში“ გურგანის ზღვის სახელწოდება ახალი სპარსული ფორმით گورگان. ძველი სპარსული ფორმა ამ სახელისა იყო Vrkana, აქედან ბერძნული Ὑρκανία (Hübschmann, Persische Studien, 144). მაგრამ აღსანიშნავია, რომ თუმცა „გურგანი“ ახალ სპარსულ ფორმად სჩანს, საინტერესოა, რომ ასეთივე ფორმით (Gurgan) სირიულად ის იხსენიება ჯერ კიდევ 430 წელს (ZDMG. 43, 414. ციტატა მოყავს ჰაუბშმანს, დასახ. შრ. 162).

ყველა ზემოდ მოხსენებულის მიხედვით ჩვენ შეგვიძლია გამოვიტანოთ დასკვნა, რომ „ცხოვრება მამათა და ნათესავთა“ დაწერილი უნდა იყოს მე-5 საუკუნის ნახევარსა ან მეორე ნახევარში ქართლის აღმოსავლეთ რაიონში, შესაძლებელია მცხეთაში.

ამის შემდეგ ცხადია, რომ „მამათა და ნათ. ცხოვრება“ მეთოდოლოგიური თვალსაზრისით გენეტიურად ვერ დაუკავშირდება ასურულ თხზულების „განძთა ქებაის“ ერთ-ერთ რედაქციის ქართულ თარგმანს, რომელიც ქართულად ცნობილია სათაურით: „თქმული წმიდისა მამისა ჩუენისა ეფრემისი, — თარგმანი დაბადებისათჳს ცისა და ქუეყანისა და ადამისთჳს, ვითარ მისცულაჲს გუამი მისი და დაჰარბეს გოლგოთას და ცუალებაჲ ნათესავთაჲ“ (მარ. ვარ. გვ. 786—846). ეს ნაწარმოები თუმცა ეფრემ ასურს მიეწერება, მაგრამ ნამ-

დელიბდ მხოლოდ მე-ნ საუკუნეში უნდა იყოს შედგენილი (ივ. ჯავახიშ., ძვ. ქართ. საისტ. მწერ., I გამ., 120). ქართული თარგმანი, რასაკვირველია, კიდევ უფრო გვიანდელია, თუმცა შესაძლებელია, წინააღმდეგ კორნ. კეკელიძის აზრისა (ლ. პროვ. ლიტერ. წყაროები 21), — და ამის საბუთს იძლევა ტექსტის როგორც ენა, ისე სტილი, — ქართული თარგმანი თვალსაჩინოდ წინააღმდეგობას მე-11 საუკუნეს. ამ საკითხზე მე შეიძლება შემთხვევა მომეცეს სხვაგან გავჩერდე, ამ ემად კი საჭიროა აღინიშნოს, რომ არსებითად, იმ პარალელების მიხედვით, რომელთა მოყვანას ცდილობდნენ ივ. ჯავახიშვილი და კ. კეკელიძე (დასახ. შრომები), სრულიადაც არ სჩანს რაიმე კავშირი ხსენებულ აპოკრიფსა და „მამ. და ნათ. ცხოვრებას“ შორის. ძლიერ დაშორებული და ისიც საერთო მოხაზულობის შეხვედრა ზოგიერთ მეთოდოლოგიურ ხასიათის მომენტებისა, მაგ., გამგებლობის წესის დამკვიდრება ღვთისაგან აღამითგანვე, ისე როგორც გამგებლობა შაოსისა თავისს ძმებზე, აღამის დამარხვა „თავსა მთისასა,“ როგორც ქართლოსის დასაფლავება „თავსა ზედა მთისასა,“ ცნობა ნებროთ გამირის ბატონობის შესახებ ქვეყანაზე — ყველაფერი ეს მხოლოდ უნდა გვიჩვენებდეს ერთ-ნაირ მეთოდოლოგიურ მიმართულებას, რომელიც ახასიათებდა ქრისტიანულ შეგნებას და კულტურის ნიადაგზე განვითარებულ ისტორიულ შემეცნებას განსაზღვრულ საფეხურზე და რომელმაც გავლენა იქონია „მამ. და ნათ. ცხოვრების“ ჩამოყალიბებაზე. კერძოდ თბრობაში ნებროთის შესახებ შეუძლებელია დავინახოთ მოსე ხორენელის გავლენა, როგორც ამას მატიანის ამ ადგილის მიმართ ფიქრობს კორნ. კეკელიძე (დასახ. შრომა, 11—13) თუნდაც იმიტომ, რომ მოსე ხორენელი ნებროთს უწოდებს ბელს, ხოლო ცნობა ბელის შესახებ მოსეს ამოღებული აქვს, როგორც თითონ ამბობს, მარ-აბას კატინის თხზულებიდან. მარ-აბასი — სირიელი მწერალი, თავისი ცხოვრების დროით დაახლოვებით მიეკუთვნება მე-3

საუკ. ქრ. შ. მარ-აბას კატინას, თავის მხრივ, ბერძნული წყარო (შოსე ხორენ. ისტორია I, 9).

ყველა ამ მოსაზრებების მიხედვით—თუნდაც სპეციალურ ლიტერატურის განხილვამდის, რის საშუალება მე ტფილისში არ მქონდა, ცხადი უნდა იყოს, რომ „მამ. და ნათ. ცხოვრება“ ნებროთის თბრობაში ყოველს შემთხვევაში შოსე ხორენელისაგან არ შეიძლება იყოს დამოკიდებული—ამას ამტკიცებს, სხვა არა იყოს რა, სახელების ნებროთის და ბელის სხვადასხვაობა,—არამედ ამ შემთხვევაში ჩვენ უნდა გვქონდეს ქართველ ავტორის დამოკიდებულება ერთ-ერთ ძველ ხრონოგრაფიულ წყაროსაგან. თუ მივიღებთ მხედველობაში, რომ, როგორც ზემოდ იყო ნაჩვენები (გვ. 120), ჰაოსის, ქართლოსის და ეგროსის ეპონიმიზაციაში „მამ. და ნათ. ც-ბა“ დამოკიდებული უნდა იყოს გარკვეულ ბერძნულ წყაროსაგან—ეპისკოპოს იპოლიტეს თხზულებიდან (მე-3 ს. ქრ. შ.), გარდა ამისა საერთოდ ვიჭონიებთ სახეში ქართველ ავტორის ბერძნულ ტენდენციას, რაც გამოიხატება ეთნარქების და ეპონიმების ბერძნულ დაბოლოებაში (ჰაოს, ქართლოს და სხ.), მაშინ შეიძლება ვიფიქროთ, რომ ნებროთის შესახებ თბრობაშიდაც „მამ. და ნათ. ც-ბა“ დამოკიდებული უნდა იყოს ერთ-ერთ ძველ ბერძნულ ხრონოგრაფიულ წყაროსაგან.

მეორე ნაწარმოები—ფარნავაზის ცხოვრება—იწყება სათაურით: „თავი შემოსული აღექსანდრესი“ (მარ. ვარ. 13, ბროს. ვამ. I, 26) და უნდა თავდებოდეს სიტყვებით: „იყო განსვენება და სიხარული ყოველსა ქართლსა ზედა მეფობისათვის ფარნავაზისა და იტყოდეს ამას ყოველნი: ვჰმადლობთ სუესა ჩუენსა რამეთუ მრგუეცა ჩუენ მეფე ნათესავთაგან მამათა ჩუენთასა... და ესე ყოველი აღასრულა ფარნავაზ სიბრძნითა და სიქადულითა და სიმკნითა და სიმდიდრითა“ (ქ. ცხ. I, 32, მარ. 22). ამ ადგილს, რომელიც შესაძლებელია ხალხურ სიტყვაობასთან იყოს დაკავშირებული, მისდევს შემდეგი ხელოვნურად მიკოწიწებული ტექსტი. „ესუა ძე და უწოდა სახელი

საურმაგ და ესე ფარნავაზ იყო პირველი მეფე ქართლსა შინა ქართლოსის ნათესავთაგანი. ამან განავრცო ენა ქართული და არღარა იზრახებოდა სხუა ენა ქართლსა შინა თვნიერ ქართულისა. ამანვე შექმნა მწიგნობრობა ქართული და მოკუდა ფარნავაზ და დათლეს იგი წინაშე კერპისა არმაზისა* (ქ. ცხ. I, 82. მარ. 22). აღსანიშნავია, რომ თვით ცხოვრებაში ფარნავაზი პირველ მეფედ არ იხსენიება, „მაშინ ფარნავაზ უშიშ იქმნა ყოველთა მტერთა თუისთაგან და მეფე იქმნა ყოველსა ქართლსა და ეგურსა ზედა“ (გვ. 31, მარ. 20). გლოსსა „განავრცო ენა ქართული და არღარა იზრახებოდა სხუა ენა ქართლსა შინა“ დაკავშირებულია ფარნავაზის ცხოვრების წინ მოხსენებულ ცნობასთან ქართლში 6 ენის გავრცელების შესახებ (ქ. ცხ. I, 26, მარ. ვარ. 13), რაც დამოკიდებულია „ხაზარების გამოვლის“ ავტორის მიერ შექმნილ რთულ კონცეპციისაგან ხაზარების და სპარსელების როლის შესახებ ქართველთა უძველეს ისტორიაში.

ხსენებული ნაწარმოები, დაწყებული სათაურიდან („თავი შემოსულა აღექსანდრესი“) და გათავებული ზემოდ მოყვანილი სიტყვებით, წარმოადგენს ერთს მთლიან თბრობას. ტექსტი, რასაკვირველია, უნდა აღებულ იქმნას მარ. ვარიანტის მოცულობით იმ პატარა ნართაულ ადგილის გამოკლებით, რომელიც ახასიათებს ბროსეს გამოცემას, გვ. 27 მე-7 სტრიქ. ქვემოდან—„იხილა რაჲ ესე ნათესავნი ... მსხდომარენი მდინარესა ზედა მტკურისასა მიხუევით“.

„ფარნავაზის ცხოვრების“ დასათარიღებლად, ჩემის აზრით, დიდი მნიშვნელობა აქვს ეგრისის გეოგრაფიულად განმარტებას, რომელიც იქ მოიპოვება. ავტორი სახელდობრ გადმოგვცემს, რომ ფარნავაზმა საერისთოების შექმნის დროს „მისცა ქუჯის ეგრისის წყალსა და რიონს შუა ზღუდიდგან მთამდე, რომელსა შინა არს ეგრისი და სვანეთი და დაამტკიცა იგი ერისთავად მუნ და მან ქუჯიმ ალაშენა ციხე-გოჯი“; დანარჩენ ვრისთავთაგან „ერთი გაგზავნა მარგვს ერის-

თავად და მისცა მცირით მთითგან რომელ არს ლინი ვიდრე ზღუადმდე რიონს ზემოთ და ამანვე ფარნავაზ აღუშენა ორნი ციხენი შორაპანი და დიშა“ (ქ. ცხ. I, 31, მარ. 20).

ქუჯი აქ არის, ექვს გარეშეა, ეპონიმი ციხე-გოჯისა. ციხე-გოჯი მგერულად ჯერ კიდევ მე-10—11 საუკუნეში გამოითქმევოდა როგორც ჯიხან(=ციხე)ქვიჯა (ქ. ცხა, I, 174). გოჯი, ქვემო-იმერულ კილოში ეხლაც მოხუცის მნიშვნელობით ხმარებული, სემასიოლოგიური ცვლილებით წარმოდგენილია სიტყვით გონჯი (უშნო, ულაზათო, საბას ლექსიკონით — კორცდარღვეული, მაშასადამე მოხუცი) და ამიტომ თავისი ძველი მნიშვნელობით შესაძლებელია დაუკავშირდეს ბერძენების Ἀρχαίοπαις (ე. ი. ძველი ქალაქი. ამის შესახებ იხ. ს. კაკაბ., ქართ. სახელმწ. გენეზ. საკითხ.).

საკუთრივ ეგრისი ავტორს განსაზღვრული აქვს რიონსა და ეგრისის წყალს შორის მდებარე ტერიტორიით. ეგრისის წყალის ჩრდილოეთით ავტორი გულისხმობს სხვა ტომებს, როგორც საფიქრებელია, აფხაზურ ჯგუფისას. არჩიანით აფსილები და აბასკები ("Αφισαι, Ἀβασκoi) ცხოვრობენ მე-2 საუკ. ქრ. შ. ლაზებსა და სანიგებს შორის. სანიგების სამხრეთით მდ. ფაზისისკენ ცხოვრობდნენ აბასკები, შემდეგ აფსილები. აფსილებს, ალბად ფაზისიდან მიყობოდნენ ლაზები. ამ ცნობის მიხედვით ჩვენ შეგვიძლია დავასკვნათ, რომ აბხაზთა ტომების საბოლოოდ დამკვიდრება ეგრისის წყლის ჩრდილოეთით შეიძლება მომხდარიყო შემდეგ მე-2 საუკუნისა.

განსაკუთრებით საინტერესოა ფარნავაზის ცხოვრებაში მარგვისის განსაზღვრა ლიხის მთასა და რიონს შუა ზღვამდის. როგორც სჩანს მატიანის შესამე ნაწარმოების — „მეფე“ ცხოვრების“ ერთი ადგილიდან, მარგვისი ითვლებოდა ნაწილად ეგრისის — ამ სიტყვის ფართო მნიშვნელობით — ტერიტორიისა. „მაშინ აღდგეს ერისთავნი დასავლეთისანი ბუთნი (ამზასჷ მეთის დროს მე-2 საუკ. ქრ. შ.) — ორნი ერისთავნი ეგრისისანი (იგულისხმება საკუთრივ ეგრისის და მარგვისისა),

ერთი ოძრხისა, ერთი კლარჯეთისა, ერთი წუნდისა (ქ. ცხ., მარ. 42). „გარდამოვლეს ვზა თაკვერისა (ოსებმა) და მივიდეს ერისთავთა თანა მეგრისათა“ (ქ. ცხ., მარ. 41; ბროსეს გამოცემაში იკითხება: მეგრელისათა, გვ. 56). მარგვისი საერთოდ უნდა ყოფილიყო მარგალების უკანასკნელი ეტაპი მათი სამხრეთიდან მიმავლობისას ისტორიულ სამეგრელოში მოთავსებამდის.

ამის მიხედვით ჩვენ შეგვიძლია ვივულისებოთ, რომ ფარნავაზის ცხოვრებაში ეგრისის ორ ნაწილად მოხსენება (საკუთ. ეგრისი და მარგვისი) უნდა წარმოადგენდეს იმ დროის ამოძაბილს, როდესაც რიონის მარცხენა ნაპირის მიმდებამ ტერიტორიის ქართულ ენაზე გადასვლის საქმე ჯერ კიდევ დამთავრებული არ იყო. ყოველს შემთხვევაში მარგვისის ტერმინის ისეთს ფარგლებში ლოკალიზაციის შესაძლებლობა, როგორც ეს ფარნავაზის ცხოვრების შემდგენელს აქვს მოხსენებული, უნდა უსწრებდეს პროკოპი კესარიელის მიერ შენახულ ცნობას მდ. რიონის სამხრეთით მდებარე ქვეყნის ვიდრე ქოროხის შესართავის მიდგამდის უკაცურობის შესახებ. პროკოპი კესარიელი სახელდობრ ამბობს (De bello Pers. II, 29, ჰავრის გამ. გვ. 292), რომ ფაზისის სამხრეთით მდებარე ლაზიკა დაწყებული ამ მდინარიდან ლაზიკის საზღვრებამდის ერთ კარგი დღის სავალს შეადგენდა და ეს ქვეყანა სრულიად უკაცური არისო. რიონის სამხრეთით მდებარე ტერიტორიის მე-ნ საუკ. ნახევარში ამ უკაცურობას მოყვა შემდეგ ქართულად მოლაპარაკე მოსახლეობის შექრა ებლანდელ გურიის და ქობულეთის სივრცეზე, რამაც შეცვალა იდგილობრივი გეოგრაფიული ნომენკლატურაც. ამის შემდეგ რიონის სამხრეთით მდებარე მხარე არ იწოდება მარგვისად, არამედ გურიად. ამისდა მიხედვით ფარნავაზის ცხოვრების term. post quem non შეიძლება დადებულიყო მეექვსე საუკუნის დასაწყისი ან მეხუთე საუკუნის დასასრული.

ინტერესს არ არის მოკლებული ისიც, რომ ფარნავაზის

ცხოვრების დამწერი ასახელებს მარგვისში პუნქტს—ორსავე ციხეს, შორაპანსა და დიმნას. შორაპანს, როგორც მნიშვნელოვან სიმაგრეს, იცნობს ჯერ კიდევ სტრაბონიც, მას იხსენიებს აგრეთვე, სხვებს გარდა, პროკოპი კესარიელი. დიმნას მდებარეობა არა სჩანს, მაგრამ ექვს გარეშეა ეს არის ძლიერ ძველი გეოგრაფიული სახელი, რომელიც შემდეგს დროებში არ იხსენიება. შესაძლებელია, ის იყოს პაპი ალექსანდრიელის, ანონიმის მიხედვით, და პროკოპის 'Ρομπρασις (ვარდის ქალაქი, ვარდციხე). ებლანდელს სვანურში ვარდის შესატყვისი სიტყვა არის და-ილ სადაც იღ არის კნინობითი დაბოლოება. ამ შემთხვევაში დამანა (და-გან, და-ბან) შეიძლება მართლაც ნიშნავდეს, სვანურის მონათესავე ძველი კილოს სიტყვის ქართულ-სომხურ ვან, ბან-თან შესატყვისობის მხრივ დაკავშირებით და კანონიერი ფანეტიკური მ||ბ ცვლილებით,—სავარდეს. მაშინ სწორი და უფრო ძველი წაკითხვა ამ სახელისა გვექნებოდა—დამნა.

ამასთან დაკავშირებით და ამ სიტყვის წარმოების გასაგებად შეიძლება მოვიგონოთ ქართული სიტყვა ქალამანი, სადაც ქალ არის ხუნძახურის გალი და ჰაიურის ქაილ—ნაბიჯის შესატყვისი, სესხების გზით შემოტანილი ქართულში. ამანი კიდევ არის შესატყვისი ჰაიურის ა-მან და სირიულის მან, რაც ნიშნავს ქურქელს (შეად. Н. Марр., Непоч. ист. ист. Кавк. мира, Изв. Ак. Н. 1917, 323). ქალამანი მაშასადამე უდრის სემასიურად საფეხოს, სწორედ ისე როგორც დამანი, დამნა, დიმნა, ამ განმარტების მიხედვით, იქნებოდა თავისი მნიშვნელობით—სავარდე, აქედან ქართული ვარდ-ციხე (სიტყვა ვარდი ქართულს ნასესხები აქვს).

საყურადღებოა, რომ აწმყო სვანურში (ლაშხურ კილოში) მოიპოვება სიტყვა დინა კვემ, ყვითელი ყვავილის სახელი (არ. ონიანი, Сбор. сван. назв. дер. и раст. 9, შეადარე იქვე დინა კვარცხ), სადაც დინა ძალიან მოგვაგონებს ზემოდ მოხსენებულს დამანი, დამნა, დამნა-ს.

ინტერესს მოკლებული არ უნდა იყოს კიდევ მოვიგონოთ ისტორიული ცნობილი სახელი გიორგის, დიდის თამარის მამის, ძმისწულის დემეტრე ბატონიშვილისა—დემნა. ეს სახელი აქამდის განუმარტებელი იყო. მაგრამ ეხლა შესაძლებელია ვიფიქროთ, რომ როგორც თამარის შვილი გიორგი ატარებდა აფხაზურს სახელს ლაშის, რომელი სიტყვაც ნიშნავდა თამარის მემატრიანის სიტყვით (ქ. ცხ. I, 298) და ეხლაც ნიშნავს აფხაზურად ბრწყინვალეს, სწორედ ესევე შესაძლებელია დემნა ნიშნავდა ძველ სვანურად და შესაძლებელია აფხაზურადაც (აფხაზურში მესხურ ფენის არსებობის გამო) სავარდეს, ვარდს.

ამ ნაირად გამოდის, რომ ფარნავაზის ცხოვრების ავტორი ვარდციხეს იცნობს ჯერ კიდევ სვანურის შესატყვის კილოს სახელით. ამ ფაქტს აქვს, რასაკვირველია, დიდი მნიშვნელობა. პროკოპი კესარიელისაგან ჩვენ ვიცით, რომ ქუთაისი მე-ნ საუკ. ნახევარში უკვე ქართულ სახელს ატარებდა — Κουταϊσιν = ქუთათისი. შესაძლებელია ამისდა მიხედვით ვიფიქროთ, რომ ვარდციხეც ამ დროს უკვე ქართული სახელის მატარებელი იქნებოდა. ეს გარემოება კი ჩვენ გვიჩვენებს, რომ ფარნავაზის ცხოვრება მე-ნ საუკუნის ნახევარზე თვალსაჩინოდ უფრო ადრე უნდა იყოს დაწერილი.

ყველაფერ ზემოდა მოხსენებულის მიხედვით მე მგონია, რომ ფარნავაზის ცხოვრება, შედგენილი „მამათა და ნათესავთა ცხოვრების“ შემდეგ, შესაძლებელია დაკავშირებულ იქმნას მე-ნ საუკუნის მეორე ნახევარსა, უკეთ დასასრულთან, დაახლოვებით მაშასადამე 480—500 წლების ხანასთან.

საყურადღებოა ფარნავაზის ცხოვრებაში ზოგიერთი ძველი გეოგრაფიულ სახელწოდების ხმარება. ასეთია ზემოდა მოხსენებული დიმნა, ასეთივეა ჰური (ქაჯთა ქალაქი რომელ არს ჰური), რომელიც სხვა დროს არსად არ იხსენიება. აღსანიშნავია, რომ ავტორი იცნობს ტფილისს, მაგრამ როგორც უმნიშვნელო პუნქტს. იველიტოდეს ირემნი ღრიღალთა შინა

ტფილისისათა“ (ქ. ცხ. 24). „მერვე დაადგინა სპასიერება და მისცა ტფილისითგან და არაგვითგან ვიდრე ტასისკარადმდე და ფარავნადმდე რომელ არს შიდა-ქართლი“ (გვ. 31). უკანასკნელი სიტყვები—რომელ არს შიდაქართლი.—შესაძლებელია წარმოადგენდეს შემდეგ დროის ნართაულს, თუმცა ისიც უნდა ითქვას, რომ ჩვენ ჯერ კიდევ საშუალება არა გვაქვს სისწორით განვსაზღვროთ ტერმინის შიდაქართლის დამოკიდებულება ტერმინთან ზენა-სოფელი, რომელიც უფრო ძველი უნდა იყოს და თავისი წარმოშობით ქართველების მიერ შიდა-ქართლის პირვანდელ კოლონიზაციასთან დაკავშირებულად სჩანს. კერძოდ ტფილისის შესახებ აღსანიშნავია, რომ ავტორი მასში სრულებით არ აცხოვრებს მეფეს. ფარნავაზმა, ამბობს ის—„თუენი გაზაფხულისანი და სთულისა არისანი დაყუნის მცხეთას სამეფოსა და თუენი ზამთრისანი დაყუნის გაჩიანთა, ხოლო თუენი ზაფხულისანი წუნდას“ (ქ. ცხ. I, გვ. 32, მარ. 21—22).

აღსანიშნავია, რომ ლიხის მთას „ფარნ. ცხოვრების“ ავტორიც უწოდებს მცირე მთას, როგორც ამას „მამ. და ნათ. ც-ბაში“ ვხედავთ. მარგვისის ერისთავს, „ცხოვრების“ მიხედვით, მიეცა ტერიტორია „მცირით მთითგან რომელ არს ლიხი, ვიდრე ზღუადმდე რიონს ზემოთ“ (ქ. ცხ. I, 31; მარ. ვარ. 20).

წყაროების მხრივ ავტორი დამოკიდებულია მოთხრობაში ალექსანდრეს შემოსვლის შესახებ ფსევდო-კალისტენის ალექსანდრიანისაგან (ქ. კეკელიძე, ლ. მროველის ლიტერ. წყაროები), რომელსაც ის, როგორც სჩანს, ბერძნულ ენაზე იცნობდა. „ესე ალექსანდრე გამოჩნდა ქუეყანასა საბერძნეთისასა...—იწყებს ავტორი თავისს ნაწარმოებს, ვითარცა წერილ არს ამბავი მისი წიგნსა ბერძენთასა.“ გამოთქმა „წიგნსა ბერძენთასა“ უფრო იმის მაჩვენებელი უნდა იყოს, რომ ქართველი ავტორი ამ ნაწარმოებით ბერძნულად სარგებლობდა.

მეორე წყაროს „ფარნ. ცხოვრების“ ავტორისთვის წარ-

მოადგენ და „მოქ. ქ.“, რომლიდან მას ცალკე ადგილები სიტყვა-სიტყვით მოყავს.)

მოქც. ქართლ.

და უკუიარაღ ალექსანდრეს და ცნა რ იებთსელთა ნათესაფა იეუნეს ულსა კორციელსა ჭამდეს და სამარე მათი არა იყო მკუდარსა შეშკამდეს (გვ. 709).

ფარნავ. ც-ბა:

და ზოფნა უოველნი ქართველნი უბოროტეს უოველთა ნათესაფთა სჭუდითა რამეთუ ცოლქმრობისა და სიძუისათვის არა უზნდათ ნათესაობა, უოველსა სულსა ჭამდეს, მკუდარსა შესჭამდეს (გვ. 26, მარ., გვ. 14).

და დასწნა კანნი შერუეენი... და ჭჭკიან ადგილსა მას ნასტაკი-სი (გვ. 708).

და თვთ დადგა ქანსა ზედა ადგილსა რომელსა ჭჭუიან ნასტაკი-სი (გვ. 27, მარ., 14).

ამან აღმართა კერში დიდა ცხვსა ზა და დასდგა სახელი მისი არმაზი (გვ. 709).

ამანვე ფარნავაზ შექმნა კერში დიდა სახელსა ზედა თვსსა, ესევე არს არმაზი (გვ. 32, მარ., 21).

ამ ლიტერატურულ წყაროებზე დაყრდნობით ავტორი, როგორც სჩანს, ცდილობდა ხალხური ეპოსის ნიმუშების გამოყენებასაც, რაშიდაც მას ხელს უწყობდა ფარნავაზის დიდი ისტორიული სახელი. ფარნავაზი ისტორიულად მე-4—5 საუკუნეში ითვლებოდა ქართლის სამეფო დინასტიის დამაარსებლად. ფაუსტი ქართლის სამეფო დინასტიას მე-4 საუკ. ფარნავაზიანთა გვარეულობას უწოდებს (ისტორია V, § 25). ეს გარემოება გვიჩვენებს, თუ როგორ მოხდა ფარნავაზის, როგორც სამეფო დინასტიის დამაარსებლის, ლიტერატურულად, ასე ვთქვათ, გამართლება. „მოქც. ქარ.“, ალექსანდრიანზე დამყარებით თბრობას ალექსანდრე მაკედონელის ხანიდან იწყებს და ამ ეპოქას აზოის უკავშირებს, აზოის შემდეგ იხსენიება ფარნავაზი, რომელიც „მოქ. ქ.“-ს მიხედვით იყო მხო-

ლოდ მოადგილე აზოსი. „ფარნავაზის ცხოვრების“ ავტორი კი ფარნავაზს, როგორც მისთვის ცნობილ დინასტიის დამაარსებელს, სთვლის მეფობის დამაარსებლად და, როგორც ხალხური ვმირი, გამოყავს ის მაკედონელების წინააღმდეგ მებრძოლად. აქ მოხდა, ასე ვთქვათ, შეზავება უკვე არსებულ ლიტერატურულ („მოქ. ქ.“) და ხალხურ გადმოცემის მასალებისა. რეალურად, რასაკვირველია, ქართლის სამეფო დინასტიის დამაარსებელი ფარნავაზი არ შეიძლება ყოფილიყო ალექსანდრე მაკედონელის თუნდაც უმცროსი თანამედროვე, უკეთეს შემთხვევაში ამ ფარნავაზად შეიძლება იგულისხმებოდეს I საუკუნის პირველ ნახევარში ქრ. შ. მცხოვრები ფარნავაზი, რომელიც ფარსმანავაზის სახელით იხსენიება „მოქ. ქ.“-ში ფაქსმანთან (ქველთან) ერთად (ს. კაკაბ., ქართ. სახელმწ. გენეზ. საკითხ). ფარნავაზი, როგორც დინასტიის დამაარსებელი, ხალხურ ეპოსში კარგად იქნებოდა ცნობილი და ამ ხალხურ ეპოსის ერთი მშვენიერი ნიმუშთაგანი შენახულია „ფარნავაზის ცხოვრებაში“, სახელდობრ ფარნავაზის სიზმარი — „იხილა სიზმარი ფარნავაზ, რეცა იყო იგი სახლსა შინა უკაცურსა და ეგულვებოდა განსლვა და ვერ განვიდა. მაშინ გამოვიდა სარკმელსა მისსა შუქი მზისა და მოერტყა წელთა მისთა და განიზიდნა და განიყუნა სარკმელსა მას და ვითარ განვიდა ველად, იხილა მზე ქუემდებარედ, მიჰყო კელი მისი, მოკოცა ცვარი პირისა მისისა და იცხო პირსა მისსა“, (ქ. ცხ. I, 29, მარ. 17). სიზმარს მისდევს თბრობა ფარნავაზის ნადირობად წასვლის და განძეულობის ნახვის შესახებ. აქას მიყობა ეპიზოდი ქუჯის შესახებ, რომელიც უნდა წარმოადგენდეს ბელოვნურ ანაგებს, ციხე-გოჯის ეპონიმიზაციის ნიადაგზე წარმოშობილს. ასეთი ბელოვნურ ანაგებად სჩანს ცნობაც ქართლის ერისთავების დანიშვნის შესახებ.

საყურადღებოა ზოგიერთი ლექსიური ფაქტები „ფარნავაზის ც-ბაში.“ მაგ., ავტორი ხმარობს ცხენის მავივრად სიტყვას საკედარი — „წარმოვიდეს სამნივე იგი საკედრებითა

და ქურქლებითა,“ ქ. ცხ. I, 29; ვინაიდან სა-კედ-არის წარმომდგარი სვანიზმით გაპოზიერებულ ქართულ კილოს ნი-ადაგზე (ძირი კდ სვანურში ეხლაც აწარმოებს ზმნას მსვლე-ლობის მნიშვნელობით, Н. Март, Извлек. из. св.-рус. язык., 35), ამიტომ ამ გარემოებას შეიძლება მიეცეს მნიშ-ვნელობა ავტორის,—კუთხის და კილოს თვალსაზრისით, წარ-წარმომავლობის გასარკვევად. ამასთან დაკავშირებით საინ-ტერესო უნდა იყოს ის გარემოებაც, რომ ც-ბაში გვხვდება, თუმცა იშვიათად, მეორე მრავლობითი რიცხვის (—ებ) და-ბოლოვება, რომელიც მეგრულში ეხლაც შენახულ—ეფს-ეშესატყვისებოდა და რომელიც შეიძლება ვიფიქროთ, რომ ქართულში მეგრულიდან არის გადმოსული, ან და მათი საერთო წინაპარ ფენიდან წარმომავალი. მაშინ როდესაც „მამ. და ნათ. ც-ბა“, როგორც ვნახეთ, შეიძლება წარმომავ-ლობის მხრივ დაუკავშირდეს ძველი ქართლის აღმოსავლეთ განაპირა კუთხეებს, კერძოდ მცხეთის რაიონს, ფარნავაზის ც-ბის ავტორის წარმომავლობა უფრო ქართლის დასავლეთ ნაწილებიდან სჩანს, შესაძლებელია სამცხესა და მისი მიმდგამ რაიონებიდან.

საყურადღებოა, რომ ფარნავაზის ც-ბაში იარაღად მო-ხსენებულია ისარს გარდა ჩუგლუგი. ნადირობაზე წასულმა ფარნავაზმა „აღმოიღო ჩუგლუგი და გამოარღვია კარი ქვა-ბისა მის“ (ქ. ცხ. I, 29). ჩუგლუგი იხსენიება „მეფეთა „ცხო-ვრებაჲიც“ (ქ. ცხ. I, 38) მაგრამ მხოლოდ ერთს ნაწილში და, როგორც სჩანს, ძლიერ ძველი დროის ტერმინი უნდა იყოს.

ავტორის დამოკიდებულებას ბერძნულ კულტურულ სამ-ყაროსთან, გარდა მის ხელში მყოფ ბერძნულსავე ენაზე ფსევდო-კალისტენის ალექსანდრიანისა, ამტკიცებს კიდევ თხრობის ერთი ადგილი. „და მისცა (ალექსანდრემ იაზონს) ასი ათასი კაცი ქუეყანით რომით, რომელსა ჰქვიან ფრო-ტათოს. ესე ფროტათოსელნი იყუნეს კაცნი ძლიერნი და

ქართული
ნაციონალური
ბიბლიოთეკა

მკენი, ეკირთებოდეს ქუეყანასა რომისასა და მოიყუანნა ქართ-
ლად" (ქ. ცხ. I, 27). თუ ფროტათოსელი აქ უღრის სიტყ-
ყვას *παρθαταν* (ზმნიდან *παρθαταν*) — წინ მდგომელს, პირველ
რიგში მდგარს, მაშინ ჩვენ მივიღებთ ამ ბერძნული სიტყვის
თავისებური ლიტერატურულ განმარტებას, სამხედრო წყო-
ბილების ტერმინის ეთნიურ ნიადაგზე გადატანით.

ავტორის ბერძნულისკენ მიდრეკილ მსოფლმხედველობის
დასახასიათებლად საინტერესოა კიდევ ბიზანტიის ეპონიმის
ბიზინტოსის როლი. ალექსანდრე მაკედონელმა, ავტორის
სიტყვით, „ბიზინტოსს მისცა საბერძნეთი და ქართლი და
უჩინა კერძო ჩ. დილოსა“ (ქ. ცხ. I, 28). ამ გვარად ქარ-
თლი, ავტორის შემეცნებით, უძველეს დროიდანვე საბერძ-
ნეთთან არის დაკავშირებული.

არა ნაკლებ საყურადღებოა ავტორის ცნობა, რომ
„ფარნავაზს სპარსულად არმაზ ერქუა“ (ქ. ცხ. I, 32). აქ
ავტორი ალბად ეყრდნობა „მოქ. ქ.“-ს ცნობას, რომ ფარ-
ნავაზმა „აღმართა კერპი დიდი ცხვსა ზა და დასდვა სახელი
მისი არმაზი“ (Опис. II, 709). „ფარნავაზი“ წარმოებული
უნდა იყოს ძველი სპარსულ ფორმიდან *farna[h]uvanta*, რაც
ნიშნავს ბედნიერს და უნდა წარმოადგენდეს აპურამაზდის
ერთ-ერთ ეპიტეტს. შესაძლებელია ისიც, რომ ფარნავაზის
ც-ბის აღმწერელმა „მოქ. ქ.“-ს ზემოდ მოყვანილ ადგილის
არა სწორი გაგებით სახელი ფარნავაზი აღნიშნა როგორც
არმაზის შესატყვისი. მართლაც „მოქ. ქ.“ ხსენებული ადგი-
ლი შეიძლება ისეც გაგებული იქმნას, რომ ფარნავაზმა მარ-
ტოოდენ დასდვა კერპის სახელი არმაზი და ამ შემთხვევაში
ჩვენ მივიღებდით ფარნავაზის ც-ბის ავტორის მიერ ამ სახე-
ლის დაკავშირებას არმაზთან „მოქ. ქ.“-ს სათანადო ადგი-
ლის არა სწორი გაგების მიზეზით.

დასკვნა: „ფარნავაზის ცხოვრება“ (თავი შემოსულა
ალექსანდრესი, მარ. ვარ. 13—22) წარმოადგენს ძველს
ნაწარმოებს, დაწერილს, როგორც საგულისხმებელია, შემ-

დღე ან პარალელურად „პამათა და ნათესავთა ცხოვრებისა“ მე-ნ საუკუნის მეორე ნახევარში, ყოველს შემთხვევაში არა უგვიანეს 500 წლის ახლო ხანებისა. ეს ნაწარმოები წარმოადგენს ლიტერატურ წყაროებზე დაყრდნობით (ბერძნული ალექსანდრიანი, „მოქც. ქ.“) და ხალხურ ეპოსის ნიმუშთა გამოყენებით ცალკე ლიტერატურულ ნაწარმოებს, რომელშიდაც არის ავტორის ხელოვნურ ისტორიულ-მეცნიერულ ანაგების ცდაც (ცინე-გოჯის და ბიზანტიის ეპონიმიზაცია, საერისთაოების სქემა და სხ.).

მესამე ნაწარმოები, რომელსაც შეიძლება მივაკუთვნოთ „ქართ. ც-ბის“ დასაწყისში მოთავსებულ სათაურის მთავარი ნაწილი — „ცხოვრება ქართველთა მეფეთა“, იწყება ფარნავაზის შემდეგ და თავდება ჯუანშერის თხზულების „ცხოვრება ვახტანგ გორგასლისა...“ დაწყებამდის. ფარნავაზის სიკვდილის შემდეგ ტექსტი, როგორც მოხსენებული იყო (ზემოდ, გვ. 127), მოგვითბრობს ფარნავაზის მიერ ქართული ენის განვრცობის შესახებ. „ამან განაფრცო ენა ქართული და არღარა იზრახებოდა სხუა ენა ქართლსა შინა თვნიერ ქართულისა. ამანვე შექმნა მწიგნობრობა ქართული“ (ქ. ცხ. 1, 32). ეს ადვილი უკავშირდება ხაზართა გამოსვლის თბრობაში მოთავსებულ ცნობას ქართული ენის სომხურის შემდეგ შექმნისა და აგრეთვე ქართლში შემდეგ ექვსი ენის არსებობის შესახებ. შესაძლებელია ამიტომ მივიღოთ, რომ ხაზართა გამოსვლის თბრობაც „მეფეთა ცხოვრების“ ავტორის შედგენილი უნდა იყოს, მით უმეტეს რომ არსებითად, როგორც უმთავრესად სპარსეთის მეფეთა შესახებ ამბის გადმომცემი, ის მართლაც წარმოადგენს თითქოს შესავალს ქართველთა მეფეთა ცხოვრებისას.

ამ გვარად „მეფ. ც-ბა“ წარმოადგენს ნაწარმოებს, რომე-

ლიც იწყება ხაზართა გამოსვლის შესახებ თბრობით (ქ. ცხ. I, 21—26, მარ. ვარ. 8—13). მას ემატება „ფარნავაზის ცხოვრება“ — ცალკე ნაწარმოები, მთლიანად ჩართული და ამას მიყოფა თბრობა ფარნავაზის შემდგომ მეფეთა შესახებ. შემატინე აღწერს ფარნავაზის მომდევნო მეფეების ცხოვრებას და ათავეებს ფარნავაზიანთა სახლის მეფეების ისტორიას ასფაგურ მეფეზე (ქ. ცხ. I, 53, მარ. ვარ. 44). „ესე ასფაგურ იყო უკანასკნელი მეფე ფარნავაზიანთა ნათესავისა.... განამრავლეს (საურმაგ და სომებთა მეფემ კოსარომ) შესულა სპარსეთად და ტყუენვა სპარსეთისა. ხოლო დაესრულნეს მეფენი ქართლისანი ფარნავაზიანი“ (გვ. 57, მარ. 43—44). ამას მისდევს თბრობა მირიანის და წმ. ნინოს შესახებ, რომელსაც მარ. ვარიანტში სათაურად აქვს: „თავი მეოთხე ქართლს შესულა სპარსთა და მეფობა მირიანისი“. თავისთავად სათაური „თავი მეოთხე“ მეტად საყურადღებოა და უნდა გვიჩვენებდეს, რომ მირიანის ცხოვრების ავტორის სიტყვით მირიანამდის მატინე სამ თავს წარმოადგენდა. ამავე ავტორის უნდა იყოს ამ „მეოთხე თავის“ დასაწყისი, სახელდობრ თბრობა სპარსთა შემოსვლის შესახებ (მარ. ვარ. 44—48), ვიდრე მირიანის ცხოვრების დაწყებამდის. ხოლო დაწყებული სათაურიდან „ხოლო აწ ვაკსენოთ ცხოვრება მირიანისი, ძისა ქასრე არღაშირისა“... (მარ. ვარ. 48), რომელსაც მიყოფა „მოქცევა მირიან მეფისა და მისთანა ყოვლისა ქართლისა წმიდისა და ნეტარისა დედისა ჩუენისა ნინო მოციქულისა“ (მარ. ვარ. 55) და სხვა თბრობანი წმ. ნინოს სრული ცხოვრებიდან (მარ. ვარ. 55—110), უნდა იწყებოდეს ნართაული ტექსტი, რომლის შესახებ ქვემოთ იქნება ლაპარაკი. რაც შეეხება თბრობას მირიანის სიკვდილიდან (მარ. ვარ. 110) ვიდრე ვახტანგ გორგასლის ცხოვრების დასაწყისამდე (მარ. ვარ. 116), აქ წარმოადგენილი უნდა იყოს ესევე „მეფეთა ცხოვრების“ გაგრძელება.

ამ გვარად „მეფეთა ცხოვრება“ წარმოადგენს, ნართაული

ადგილების გამოკლებით, ერთს მთლიან ნაწარმოებს დაწვე-
ბული ხაზართა გამოსვლიდან ვიდრე ვახტანგ გორგასალის
დასაწყისამდე.

რას წარმოადგენს ეხლა ეს „მეფეთა ცხოვრება“, დაწყე-
ბული ხაზართა გამოსვლიდან ვიდრე ვახტანგ გორგასალის
„ცხოვრების“ დაწყებამდის, რასაკვირველია ფარნავაზის, მი-
რიანის და წმ. ნინოს ცხოვრების გამოკლებით?

თავისი ანაგებით „მეფეთა ცხოვრება“ არის თუმცა ის-
ტორიულ საფუძველზე დამყარებული, მაგრამ სადევგმირო
ეპიურ ხაზებით იმდენად მძლავრად შეზავებული ნაწარმოები,
რომ ის უფრო ხელოვნურ ეპიურ თხზულების შთაბეჭდი-
ლებას სტოვებს, ვიდრე ისტორიულ მატრიანისას. ეს ეპიური—
და ისიც ლიტერატურულ სენსით გადატანილი—თვისება ცხა-
დად ეტყობა კერძოდ ამ ნაწარმოების, ასე ვთქვათ, შესა-
ვალს, სახელდობრ თბრობას ხაზართა გამოსვლის შესახებ,
სადაც ცნობები სპარსთა მეფის შესახებ შეტანილია ლიტე-
რატურულ წყაროს მიხედვით, რომელსაც ავტორი „სპარსთა
ცხოვრებას“ ეძახის. „ესე ვითარი წერილ არს ცხოვრებასა
სპარსთასა“ (ქ. ცხ. I, 23); „ვითარცა“ წერილ არს წიგნთა
სპარსთა ცხოვრებისასა, არა ყოველი მართალი, არამედ უმ-
რავლესი ტყუილი“ (ქ. ცხ. I, 24). უკანასკნელი დახასია-
თება ავტორის მიერ მის ხელთ მყოფ ერთ მთავარ წყაროსი
საყურადღებოა იმ მხრივ, რომ ცხადად ამტკიცებს ავტორის
ცდას რეალურ ისტორიულ ნიადაგზე დადგომისას. მაგრამ
მისი დამოკიდებულება სპარსულ ძველ ეპიურ ნაწარმოებისა-
გან—არა მარტო ფაქტიური, არამედ მეთოდოლოგიურიც—
ავტორს არ აძლევდა დასახულ მიზნის სათანადოდ განხორ-
ციელების საშუალებას, რის გამოც „მეფეთა ცხოვრებამ“
მიიღო ნახევრად მატრიანესებური და ნახევრად ეპიური ხასია-
თი. ამისი ერთი მთავარი მიზეზი, გარდა აღნიშნულ მეთო-
დოლოგიურ მომენტისა, უნდა ყოფილიყო ავტორის ხელში
მყოფ ქართულ ისტორიულ წყაროების სიმცირე, რის ანაზ-

ლაურებას ავტორი ცდილობდა უკვე ჩამოყალიბებულ ქართულ სახელმწიფოებრიობის ქარგაზე ისტორიულ ვადმოცემების და ეპიურ ფაქტების ლიტერატურულად წარმოჩენით და განვითარებით. მართლაც, ავტორს ქართველი ხალხის ისტორია ამ უძველეს ხანაში მუდმივად წარმოდგენილი აქვს, „მამ. და ნათ. ცხოვრებაში“ და ფარნავაზის ცხოვრებაში წარმოდგენილ გეოგრაფიულ გენეზისის მიხედვით, ქართლოსის და ეგროსის წილის საზღვრებში. ისტორიულ პერსპექტივის უქონლობა ამ შემთხვევაში უნდა აიხსნებოდეს არა მარტო მეთოდოლოგიურ მომენტებით და იმ განსაზღვრული მიზნით, რომელიც როგორც „მეფ. ცხ-ბის“ თვით ამ სათაურიდან სჩანს, დასახული ჰქონდა ავტორს, არამედ მის ხელში მყოფ ქართულ საისტორიო წყაროების სიმარტივით და სპეციფიკური ხასიათით. ამ ქართულ წყაროთაგან უმთავრესი, თუნდაც რომ არა ერთად ერთი, უნდა ყოფილიყო „მოქ. ქართლისაჲ“, რომელთან ავტორის დამოკიდებულება ფრიად საყურადღებოა და საინტერესო საკითხებსაც სძრავს.

ეჭვს გარეშეა, რომ „მეფეთა ცხოვრების“ ავტორი თავისი ნაწარმოების უძველეს ნაწილში იცნობს „მოქც. ქართლ.“, თუმცა ხშირად მის ცნობებს თვალსაჩინოდ სცვლის საკუთარ ისტორიულ პერსპექტივასთან შეფარდებით. ასე, მაგ., „მოქც. ქ.“-ს ცნობა აზოახს მიერ 18 სახლის მოყვანის შესახებ მცხეთაში ავტორს გადაკეთებული აქვს თურქთა 28 სახლის მოსვლად ქართლს. „მოქც. ქ.“-ში კიდევ გვითხულობთ: „მაშინ მოვიდეს ნათესაენი... ჰონნი და ითხოვეს ბუნთურქთა უფლისაგან ქუეყანაჲ ხარკითა და დასხდეს იგინი ზანავს და ებყრათ იგი რომელ ხარკითა აქუნდა ჰრქუიან მას ხერკი“ (გვ. 708). „მეფეთა ცხოვრება“ კი ვადმოგვეცემს: (ნაბუქოდონოსორ მეფისაგან) „ოტებულნი ჰურიანი მოვიდეს ქართლს, მოითხოვეს მცხეთელ მამასახლისისაგან ქუეყანა ხარკითა. ზოლო მცხეთელმან მამასახლისმან მისცა და დასხნა არაგუსა ზედა, წყაროსა, რომელსა ჰქუიან ზანავი და რომელი ქუეყანა აქუნდა

ქართული
ენების
სწავლის
ინსტიტუტი

მათ ხარკითა აწ ჰქუიან ხერკ ხარკისა მისთვის“ (ქ. 25, მარ. ვარ. 12). ცხადია, აქ ავტორს ჰუნნი გადაუკეთებია ჰურიებად, მაგრამ მისი დამოკიდებულება „მოქც. ქარ“-საგან მაინც სწანს.

უნდა ითქვას, რომ მეფეების სიის მხრივაც თარნავაზის შემდეგ ავტორი საერთოდ მისდევს „მოქც. ქარ.“-ს, მხოლოდ მირიანს ის უკავშირებს სპარსეთის სამეფო სახლს. ამასთანავე ავტორი ხანდახან, რაც უფრო საინტერესოა, სიტყვა სიტყვით იმეორებს „მოქც. ქ“-ს ცნობებს და ამით ააშკარავენ თავისს მისგან დამოკიდებულებას. მაგალითები:

მეფეთა ცხოვრება

მოქ. ქართლ.

საურმაგ. „შექმნა ორნი კერში აინანა და დანა(ნა) და ამართა გზასა ზედა მცხეთასისა“ (მარ. 23).

ამან აღმაართა კერში აახანა გზასა ზა (გვ. 709).

მირიან.

მირიან. თარნაჯობ, (რომელმან) „აღმაართა კერში ზადენ მთასა ზა და აღაშენა ციხე“ (გვ. 709) არს[ოკ]. [წუნდას] ქაღაქსა ზდუენი მოაქმნა (გვ. 709, წუნდას მაგიერად ფრწხიღებში აღდკენილად დაბეჭდილია „ღამან“, რაც შეგდომა უნდა იყოს).

თარნაჯობ. „ამან აღაშენა ციხე ზადენი და შექმნა კერში სხელით ზადენ და ამართა ზადენს“ (მარ. 24)

[არტაგ] (დედ.: არიკ).

არშაკ. „მოამტკიცნა ზდუენი ჟაუახეთს ქაღაქსა წუნდას“ (მარ. 25 — 26)

ბრატმან. რღსა ზე მცხეთას ქაღაქი დაქწო (გვ. 709).

არტაგ.

ბარტომ. ამან უმატა ზდუენთა მცხეთისათა (მარ. 26)

მირიან. არსუჯ. როკ.

მირიან. არშაკ. აღერკი. აღერკის ძენი ბარტომ და ქართამ. „ურაინი მოვიდეს მცხეთას და დასხდეს (მარ. 31).

ქარამ და ბრატმან „ჭურაინი მოვიდეს მცხეთას და დასხდეს“ (709).

ყველაფერი ეს ცხად ჰყოფს „მეფეთა ცხოვრების“

ავტორის დამოკიდებულებას „მოქც. ქართლ.“-სა და მოკიდებულება საზოგადოდ ცნობილია ლიტერატურაში, მაგრამ უნდა აღინიშნოს, რომ ის არსებობს მხოლოდ განსაზღვრულ ადგილამდის. სახელდობრ, პირიანის შემდგომ მეფეთა ცხოვრების აღწერილობაში შემატინე უკვე ამ გვარ დამოკიდებულებას არ აშკარავენს. ეს სჩანს შემდეგ ცნობებიდან, რომელიც ჩვენ მოგვცავს პარალელურად:

„მოქ. ქართლ.“-ს ქრონიკა. ბაკურის შემდეგ დაჟდა შეუედ ძმა მისი თრდატ და მთავარეზისკობისი იუო ნერსე სომეხთა კათალიკოზისა დიაკონი იობ და შეუემ რუასთვისა რუა გამოიდო და კვლესიასა საფუძველი დადო და მისზევე ნეკრესს კახეთისას კვლესია ადიშენა განსრულე. ბით“.

„შემდგომად მისა დადო ვარაზბაკურ შეუედ“. სმარსთ შეუის მარზანნი „შემოვიდეს სიფნიკთა და იგი კიადარდ უკუჟდა... მოვიდა ქრამ ხუარბორზარდ სმარსთა შეუისა ზიტაისში ტფილისად ქაღაქდ ციხედ და ქაღაქი მისსა ხარკსა შედგა და სომხითი და სიფნიკთი და უუასხურაგანი“. აზნურთ წმ. კიორგის კვლესია აშენეს მცხეთას.

ქ. ცხ-ბა. ბაქარის შემდეგ დაჟდა შეუედ ძე მისი მირდატ „აღაშენა კვლესიანი თუხარისსა ციხესა შინა .. და ჳმატა შენება ერუშეთისა და წუნდისა კვლესიათა“. „მოკუდა იაკობ, ეპისკოპოზი და დაჟდა იობ სომეხდა ნერსე კათალიკოზისა დიაკონი“ (მარ. ვარ. 112—113).

ვარაზბაკურ ძე მირდატისი. „იუო ეუე ურწმუნო და მოძულე სჯულისა“. სმარსთა შეუემ გამოგზავნა ერისთავი დიდი ჭარით სომეხებზე და ქართველებზე ხარკის დასადებად. „უკუჟდა კვესა კახეთისასა და აღაშენა ციხე კიადარს. აღაშენა ერისთავმან სმარსთამან ტფილისი კართა შორას ციხედ მცხეთისა“. ვარაზბაკურმა იკისრა ხარკი. კლარჯეთი გადავიდა ბერძნების მხარეს, ბერძნებმა დაიპყრეს თუხარისი.

ბაკურ ძე თრდატისი. ააშენა
ბოლნისის ეკლესია [შატბ.:
და განახლა არმაზი—იგუ-
ფისხევა ცახე]. მთავარ-
ეპისკოპოსად იყო ელია.

ვარაზბაქარის სიმამრად
მოკვდა ეპისკოპოსი იობ და და-
ედა ელია. ააშენა რუსთავის ეკ-
ლესია, ააშენა ნეკრესი.

ფარსმან [შატბ.: დისწუ-
ლი თრდატისი და მთავარ-
ეპისკოპოსი იყო სვმეონ]

ფარსმან ვარაზბაქარის ძე „მო-
კვდა ელია ეპისკოპოსი და და-
სუეს სვმონ“. ააშენა ბოლნისის
ეკლესია.

მირდატ [შატბ.: წაიუვანა
ბიტაშხმან ვარაშ ბაღდადს
და იქ მოკვდა].

ფარსმანის ძმა მირდატ. სმარს-
თა ერისთავმა უბარაბ წაიუვანა
ბაღდადს და იქ მოკვდა.

როგორც ამ პარალელებიდან სჩანს, „მეფეთა ცხოვრების“
ავტორი არა თუ არაა დამოკიდებული მირიანის შემდეგ
დროინდელ მატეანის აღწერილობაში „მოქც. ქარ.“-საგან,
არამედ არც იცნობს მას. წინააღმდეგ შემთხვევაში ჩვენთვის
გაუგებარი იქნებოდა არა თუ ფაქტების, არამედ თვით მე-
ფეების გენეალოგიის ასეთი არევა „მეფეთა ცხოვრებაში.“
რატომ მოხდა ეს? ეხლა, როდესაც ჩვენ ვიცით, რომ „მოქც.
ქართლ.“ პირველად თავდებოდა მირიანის სიკვდილზე, ყვე-
ლაფერი გასაგები ხდება. ავტორი სარგებლობდა „მოქც.
ქართლ.“-ს იმ ტექსტით, რომელიც მის დროს არსებობდა,
ე. ი. მირიანის სიკვდილის აღწერილობამდის, ხოლო ამის
შემდეგ ის აღბად ემყარებოდა რომელიმე სხვა ლიტერატუ-
რულ ცნობებს.

ამ გარემოებას აქვს თავისი მნიშვნელობა „მეფეთა
ცხოვრების“ შედგენის დროის დასათარიღებლად. მართლაც,
ვინაიდან, როგორც ზემოთ იყო ნაჩვენები, „მოქც. ქ.“-ს
ქრონიკა მირიანის შემდეგ ფაქტების შესახებ შედგენილი
უნდა იყოს მე-7 საუკუნის ნახევარში, ამიტომ უხადია, რომ

„მეფეთა ცხოვრება“, ამისდა მიხედვით, არ „შემდგომდება“ მხოლოდ ეკუთვნის მე-7 საუკუნის ნახევარზე შემდგომდროინდელ ხანას.

მეორე სალიტერატურო წყარო, რომელიც ხელთ ჰქონდა „მეფეთა წიგნის“ ავტორს, არის სპარსული მეფეთა წიგნი. ამ წყაროს მემატიაზე რამოდენიმეჯერ ასახელებს: „აფრიღონ, რომელმან შეკრა ჯაქვითა ბევრასთი გველთა უფალი და დააბა მთასა ზედა, რომელ არს კაცთ შეუალიო, ესე ვითარი წერილ არს ცხოვრებასა სპარსთასა“ (ქ. ცხ. I, 23, მარ. ვარ. 10); ძე შიოშ ბედნიერისა მოიკლა თურქეთს „ვითარცა წერილ არს წიგნთა სპარსთა ცხოვრებისასა არა ყოველი მართალი, არამედ უპრავლესი ტყუილი“ (იქვე 24, მარ. ვარ. 11); „მეფენი აქლადიანნი, რომელნი იცნობების არდაშირობით ვითარცა წერილ არს ცხოვრებასა სპარსთასა“ (იქვე 57, მარ. ვარ. 43). ამ „სპარსთა ცხოვრებიდან“ მემატიაზე ვრცლად შემოაქვს ცნობები სპარსეთის უძველეს მეფეების შესახებაც. მეთოდოლოგიურადაც ამ ნაწარმოებს, როგორც უმთავრესად ეპიურს თავისი ნიშანდობლივ თვისებების მიხედვით, ჰქონდა „მეფეთა ცხოვრების“ ავტორზე დიდი გავლენა.

პროფ. კ. ჰატკანოვს თავის დროზე (О др.-груз. хрон., Ж. М. Н. II., № 12, 1883 г.) ნაჩვენები ჰქონდა, რომ ქართველი მემატიაზე დამოკიდებულია სპარსულ „მეფეთა წიგნისაგან“, სახელდობრ ფირდოუსის შაჰნამესაგან, საიდან მას თავისს თხზულებაში შეაქვს მთელი წყება სადევგმირო ცნობებისა და იყენებს მას თავისი ისტორიული სქემის კონსტრუქციისთვის. მაგრამ ჯერ კიდევ 1899 წ. მ. ჯანაშვილმა აღნიშნა („ივერია“ 1899 წ. № 98—103, შემდეგ СМОНК, VIII. 35), რომ თუმცა მატიაზე შეიცავს შაჰნამისებურს მასალას, მაგრამ ის უნდა იყოს შეტანილი ფირდოუსისაგან დამოუკიდებლივ. ნ. მარსაყ აგრეთვე დიდი ხანია შენიშნული ჰქონდა, რამდენადაც მე კერძოდ მისგან ვიცოდი, რომ მატიაზეში მოხსენებული სპარსულ „მეფეთა წიგნიდან“ გად-

მოტანილი საკუთარი სახელები ძველი, ფაშლაურის ფორმისა არიან, რის გამოც ის დაბრკოლებას არ ხედავდა ჯერ კიდევ 1902 წ. მატიანე მე-8 საუკუნეში დაწერილად ეცნო (ზემოდ, გვ. 94). მართლაც მატიანის ბევრასფი (=ბევრცხენიანი) არის იგივე ფირდოუსის ზოჰაკი (ქართ. ზაჰკი) და ამ ფორმით ამ გვირს იხსენიებს მოსე ხორენელიც, რომელიც, რასაკვირველია, ფირდოუსზე ბევრად ადრე ცხოვრობდა. კიდევ, მატიანეში მოხსენებული და სპარსულ „მეფეთა ცხოვრებიდან“ გადმოტანილი სახელი აფრიღონ ეშესატყვისება ამავე სახელის ფაშლაურ ფორმას Fretun (იხ. Hübschmann, Persische Studien, 207) და არა ახალს სპარსულს Faredun (فرادون). ასევე, სახელი სპანდიატი (ქ. ცხ. I, 26) „მეფეთა ცხოვრებაში“ წარმოდგენილია ფაშლაური ფორმით. ფაშლაურში ეს სახელი იკითხებოდა Spandyat (Hübschmann, დასახ. შრ., 191), ახალს სპარსულში კი ეს სახელი გამოითქმოდა Jsfandiyar (جسفندیار). სახელი ვაშტაშაბი (ქ. ცხ. I, 25) აგრეთვე უახლოვდება ამ სახელის ფაშლაურ გამოთქმას (ი. აბულ., შაჰნამეს ქართ. ვერსიები, XXXI).

ამ გვარად ეპეს გარეშედ უნდა წაითვალოს, რომ „მეფეთა ცხოვრების“ ავტორის „წიგნი სპარსთა ცხოვრებისა“ უნდა იყოს ფაშლაური ნაწარმოები. ამ შემთხვევაში უპირველეს ყოვლისა შესაძლებელია ნაგულისხმევი იქმნას ფირდოუსის შაჰნამეს წინამორბედი ზეატა-ნაშა; ანუ უფრო გვიანდელი გამოთქმით ზოდა-ნაშე—მეფეთა (უკეთ: შატრონთა) წაგნა. ხოდაი-ნაშე, თემურლენგის შეილისშეილის ბაიზონგურის ბრძანებით დაწერილ შაჰნამეს წინასიტყვაობაში მოხსენებულ ცნობის მიხედვით, შედგენილი უნდა იყოს ხოსრო I-ის დროს (531—579). ხოსრო I-ის სურვილი იყო სპარსეთის წინანდელი ხელმწიფეების შესახებ ცნობების ერთად შეკრება. მაგრამ იმავე ბაიზონგურის მიერ შედგენილ წინასიტყვაობაში, როგორც ამას თ. ნელდეკე უჩვენებს, მოხსენებულია, რომ ივზიდგერდ III-ის დროს (მეფობდა 633—637 წ.წ., შემდეგ,

პრავალჯერ დამარცხებული არაბების მიერ, მოკლულ იქმნა 651 წ.) დიკან დანიშვარმა შეადგინა სპარსეთის მეფეთა ქრონიკა გაიომართიდან დაწყებული ხოსრო II-ლის (590—628). როგორც ცნობილია, ხოდაი-ნამე არაბების დროს იბნ-ალ-მოკაფამ მე-8 საუკ. ნახევარში გადათარგმნა არაბულად, რომელი თარგმანიც, ფაჰლაურ დედნის დაკარგვის გამო, გამოყენებულ იქმნა ფირდოუსის მიერ. არაბულად ამ ნაწარმოების შესახებ შენახულ ცნობათა და შაჰნამეს თხრობის ფაქტების ვიდრე ხოსრო II-ს ეპოქამდის ერთმანეთთან შესატყვისობის გამო, თ. ნელდეკე ფიქრობს, რომ ხოდაი-ნამე დაწერილი უნდა ყოფილიყო ხოსრო II-ის შემდეგ, ეზდიგერდ III-ის დროს (Th. Nöldeke, Das iranische Nationalepos, Grundr. der iran. Philol. II, 142—143), მაშასადამე 633—636 წლებში. აღსანიშნავია, რომ ხოდაი-ნამეს მოტივები ძლიერ ძველი უნდა იყოს. ჯერ კიდევ ჰეროდოტე მოგვითხრობს სკითების წარმომავლობის შესახებ მათში დარჩენილ გადმოცემებს, რომელიც ძლიერ ჰგავს ფრიდონის შესახებ შაჰნამეში დაცულ სიუჟეტს (F. Justi, Gesch. Irans, Grundr. d. ir. Phil. II, 441). მოსე ხორენელს დაცული აქვს პარ-აბას-კატინას წიგნიდან შეტანილი ცნობა როსტომის შესახებ, რომლის შესახებ სპარსელებში „დაუჯერებელი და სულელური ზღაპრებია“ გავრცელებულია, თითქოს მას 120 სპილოს ძალა ჰქონდაო (მ. ხორ. ისტორია II, 8). ეს გლოსსა ძალიან ძველია, ხალხურ ზეპირსიტყვაობიდან აღებული და რადგანაც ის შაჰნამეში არ სჩანს, შესაძლებელია არც ფაჰლაურ ხოდაი-ნამეში ყოფილიყო შეტანილი. მაინც დანამდვილებით ცნობილია, რომ უკვე მე-6 საუკუნეში ხოსრო I-ის დროს, აგათიასის სიტყვით, სპარსელებს ჰქონიათ სპარსული წიგნები—სამეფო მოგონებანი Περσικὸν βιβλίον, βασίλειά ἀπομνημονεύματα (ისტორია, IV, 30) და აგრეთვე სამეფო წიგნები βασίλειον βιβλιοθήκαι (II, 27). ამ სახელებს შორის შესაძლებელია იგულისხმებოდეს ხოდაი-ნამეს პროტო-

ტიპი, ყოველს შემთხვევაში მიღებულის აზრით (თ. წელდგე, დასახელ. შრ., 143) სასანიდების დროის სპეციფიკური სპარსული ლიტერატურა მართა ხოდაი-ნამეთი არ განისაზღვრებოდა, არამედ სპარსელებს უნდა ჰქონოდათ, სასანიდების დროის შესახებ მაინც, სხვა ისტორიული ხასიათის თხრობანიც.

ყველა ზემოდ მოხსენებულის მიხედვით შეგვიძლია ვიფიქროთ, რომ ქართველები „სპარსთა ცხოვრების“ წიგნებს შეიძლება გაცნობილი ყოფილიყვნენ მე-ნ საუკუნეშიც, ხოლო დაახლ. 635 წლიდან კი მათთვის ხელმისაწვდომი იქნებოდა უკვე სრული ხოდაი-ნამეც.

აღსანიშნავია ამასთანავე, რომ როსტომიანის არსებულ ქართულ ვერსიაში, რომელიც „ზალის შობათ ლოარსპამდის“ ანუ „ქაიხოსრომდი,“ ჩემის აზრით, მე-XIV საუკ. მეორე ნახევარში არის დიდ ბაგრატ მეფის დროს გრემელთ თავის სერაპიონ საბაშვილის მიერ გალექსილი, სპარსული სახელი *سپاسنامه* — ისწანდია მოხსენებულია როგორც სპანდიატი (შაჰნამეს ქართ. ვერსიები, მაგ., ი. აბულ. გამ., 302 და სხ.), ვ. ი. ამ სახელის ფაჰლაურ ფორმასთან შესატყვისობით. შესაძლებელია, ამისდა მიხედვით ვიფიქროთ, რომ სერაპიონ სოკრატისძე საბაშვილს მე-XIV საუკ. ხელთ ჰქონდა როსტომიანის ისეთი, ალბად პროზაიკული, ქართული ვერსია, რომელიც თუ უშუალოდ არა, ყოველს შემთხვევაში თავისი გენეზისით ფაჰლაურ ტექსტზე იყო დამოკიდებული. ამისდა მიხედვით შეგვიძლია ვიფიქროთ, რომ თავდაპირველადვე, ალბად მე-8 საუკუნის სიგრძეზე — ყოველს შემთხვევაში არა მე-10 საუკუნეში, რადგან ამ დროს ფაჰლაური დედანი ხოდაი-ნამესი უკვე დაკარგული იყო — ხოდაი-ნამეს ზოგი ნაწილი ქართულადაც იქნებოდა გადათარგმნილი, მაგრამ ეს გადათარგმნა მოხდებოდა ჩვენი ქართველ მემკვიდრის მოღვაწეობის შემდეგ. ვამოთქმა „ცხოვრება სპარსთა,“ „წიგნი სპარსთა ცხოვრებისა,“ რომლითაც მემკვიდრე იხსენიებს

თავის წყაროს, უნდა გულისხმობდეს, რომ ქართველი ავტორი ამ თავისი წყაროთი სარგებლობდა უშუალოდ სპარსულ ენაზე. ამისდა მიხედვით ჩვენ მივიღებდით ახალს დადასტურებას „მეფეთა ცხების“ შედგენის შესახებ ზემოდ ნაჩვენებ თარიღისას (გვ. 144), რომელი თარიღიც ნაჩვენები იყო არა უგვიანეს მე-7 საუკუნის ნახევრისა, მაშასადამე ახლოს ხოდაი-ნამეს სპარსულად ჩამოჯალიბების შემდეგ. წინააღმდეგ შემთხვევაში, მართლაც, შემატიანეს საშუალება ექნებოდა ხოდაი-ნამეს ქართული ვერსიებით ნაწილობრივ შინაეცესარგებლა და ამ შემთხვევაში თავისი წყაროს მოხსენებაც მას სხვა გვარად ექნებოდა მოყვანილი. ვინაიდან ხოდაი-ნამეს ჩამოყალიბება ეზღიგერდ III-ის ხანას მიეკუთვნება, ამისდა მიხედვით მატიანის „მეფეთა ცხოვრების“ შედგენა შეიძლება 640—650 წლების ახლო დროს მიეწეროს.

საქიროა აქ მოხსენებულ იქმნას, რომ ჯერ კიდევ კ. პატკანოვი (ЖМНП, дек. 1883 г.) უჩვენებდა უძველეს ქართულ მატიანეს წყაროდ, გარდა ფირდოუსის შაჰნამესი, მოსე ხორენელსაც. ს. გორგაძემ (წერ. საქ. ისტ. II, 23—25) და შემდეგ კ. კეკელიძემ მატიანის ჩვენ მიერ აქ განხილულ ნაწილში პირდაპირ უჩვენეს ცნობები ფარსმან I-ის და ერვანდის, აზორკისა და არტაშესის, ქართამისა და ზარეხის შესახებ. ეს ცნობები საერთო მგზავსების გამო შეიძლება ამოღებული იყოს მოსე ხორენელის ისტორიიდან. (პროფ. კ. კეკელიძე, ლეონტი მროველის ლიტერ. წყაროები, 14). ნამდვილად კი დასახელებულ ადგილებში არავითარი შეხვედრა, გარდა ზოგიერთ და ისიც საზოგადო ხაზებისა, რომელიც სრულიად გასაგებია ერთი და იმავე ეპოქის შესახებ დამოუკიდებელ თხრობებში, არ მოიპოვება.

ასე, სომეხთა მეფის იარვანდის შესახებ ქართველი ავტორი გადმოგვცემს მხოლოდ ქალაქ წუნდის და არტანის მტკვრამდე ქართველებისთვის წართმევის შესახებ (ქ. ცხ. I, 48), მაშინ როდესაც მოსე ხორენელი მოგვითხრობს — ერვან-

დის (==იარვანდის) მეფობის დროს სუმბატის აჯანყებისას ქართველების ჯარის ფარსმან მეფის მეთაურობით ერვანდის მხარეზე ბრძოლის შესახებ.

ქართველი მემატიანე მოგვითხრობს სუმბატ ბიერტიანის მიერ იარვანდ მეფის მოკვლის შემდეგ ქართველების გალაშქრების შესახებ სომხეთზე. ქართლის მეფეები ამასთანავე მოუწოდებენ ოსებს, ლეკებს, პაქანიკებს და ჯიქებს. სომხეთის დარბევის შემდეგ, მტკვრის მარცხენა ნაპირს იორზე სუმბატი მოეწია ყოველთა ჩრდილოთ. პირისპირ ბრძოლაში სუმბატმა მოკლა ორი ოსთა მეფე, ძმები, რის შემდეგ გამართულ ომში ქართველები და „ყოველნი ჩრდილონი“ სასტიკად დამარცხდნენ და გაიქცნენ. გადარჩენილმა ქართველებმა გზის ცოდნის გამო თავს უშველეს, „ჩრდილონი“ კი უმეტესად დაიღუპნენ.

მოსე ხორენელს ყველაფერი ეს მოთხრობილი აქვს სულ სხვანაირად. აღანების (ქართველ მემატიანის ოსების) შემოსევისას შათი ბატონიშვილი ტყვედ უვარდება სომხებს. აღანების ჯარი გადასულია მტკვრის მარცხენა ნაპირას, სომხების ჯარი კი ამავე მდინარის მარჯვენა ნაპირს არის დაბანაკებული მოწინააღმდეგის პირისპირ. მოსე ხორენელი აქ მოგვითხრობს მშვენიერ ხალხურ გადმოცემას აღანების ქალ-ბატონიშვილის სათინიკის შესახებ, რომელიც მდინარის მეორე ნაპირიდან მიმართავს სიტყვით სომეხთა მეფეს და სთხოვს მას ძმის განთავისუფლებას. ყველაფერი თავდება მშვიდობიანად. სომეხთა მეფე არტაშესი ცოლად ირთავს სათინიკს და ათავისუფლებს მის ძმას (მოსე ხორ. ისტორია II, § 50). საერთო აქ ამ ორ თხრობას შორის არაფერია, გარდა თვით ფაქტის ოსების (აღანების) სომხეთზე გალაშქრებისა.

მოსე ხორენელი გადმოგვცემს მოკლედ ქართამ (*ჴართამ*) ქართველთა მეფის სომეხთაგან გადადგომის და სომეხთა მეფისძის ზარეხის ტყვედ შეპყრობის შესახებ. ზარეხს ათავისუფლებენ მისი ძმები არტავაზდი და ტირანი, რომელნიც

ქართული
ნაციონალური
ბიბლიოთეკა

თავს ესხმან ქართაშს (ისტორია II, § 53). ქართველი მემატი-
ანეც გადმოგვცემს ამ ამბავს, მაგრამ ბევრად უფრო დაწ-
ვრილებით, სახელდობრ—დასახელებულია ადგილი სადაც
ქართველებმა ომის დროს შეიპყრეს სომეხთა ბატონიშვილი
(ცელის ტბის პირას), ნაჩვენებია, თუ სად იქმნა ის დაპა-
ტიმრებული („ციხესა დარიალანისასა“), შემდეგ მოთხოვნი-
ლია სომეხების მიერ მისი ომით განთავისუფლება და დაწვრი-
ლებით აღნუსხულია ზავის პირობები (ჯარის მიცემა ქარ-
ველების მიერ, გარდა ამისა ფულის მოკრა „არტაშან მეფის
ხატითა,“ რის სამაგიეროდ სომეხთ „უკუმოსცეს საზღვარი
ქართლისა.“ ქ. ცხ. I, 51). აქაც ქართველ მემატიანის და-
კავშირება მოსე ხორენელთან ყოველად შეუძლებელია, მით
უმეტეს რომ ქართველ მემატიანეს ქართლის მეფეებად აზორკი
და არმაზელი ყავს მოხსენებული, მოსე ხორენელს კი—
ქართამი.

ყველა ამისდა მიხედვით მე მგონია, რომ საკითხი „მე-
ფეთა ცხოვრების“ დამოკიდებულების შესახებ მოსე ხორენ-
ელისაგან უნდა მოიხსნას.

რომ საზოგადოდ „მეფეთა ცხოვრების“ ავტორი სომხურ
სალიტერატურა წყაროებს არ ემყარებოდა და მათით სარ-
გებლობასაც გაუბოდა, ეს ცხადად სჩანს იმ გარემოებიდან,
რომ მენატიანე სარგებლობს, როგორც უკვე ცნობილია ლი-
ტერატურაში, აგათანგელოსითაც, მაგრამ არა მისი სომხური
ვერსიით, არამედ ბერძნულით. ამას ამტკიცებს ის გარემოება,
რომ სომეხთა მეფის ხოსროს სახელი მემატიანეს მოხსენებუ-
ლი აქვს (ქართლ. ცხ. I, 57—54) ბერძნული ფორმით კო-
საროს (შეად. ლ. მელიქსეთბეგის—Груз. версия Агаѣанг.
Хр. Вост., IV, 162).

ამ გარემოებასაც აქვს თავისი მნიშვნელობა. ავტორი,
მაშასადამე, ცხოვრობდა ისეთს დროს, როდესაც სომეხთა
მოქცევის შესახებ ბერძნულ ენაზე დაწერილი წყაროთი
სარგებლობა ქართველისთვის ეთიურად უფრო მოსახერხებელი

იყო, ე. ი. ქართველ-სომეხთა ეკლესიურ განყოფის შემდეგ.
ისტორიულ რეალების თვალსაზრისით ამ ნაწარმოებში
აღსანიშნავია, რომ „მეფეთა ცხოვრების“ ავტორს პაქანიკნი
კავკასიონის ჩრდილოეთით ეგულებს. „გარდამოიყუანნეს (მე-
ფეებმა აზორკ და არმაზელმა) ოვსთა მეფენი... და შათ გარ-
დამოიტანნეს თანა პაქანიკნი და ჯიქნი“ (ქ. ცხ. I, 48).
პაქანიკნი და ჯიქნი, როგორც ამ ცნობიდან საგულისხმებე-
ლია, ერთმანეთის მეზობლები უნდა ყოფილიყვნენ. ამას
ადასტურებს ჯუანშერიც, რომელიც ამბობს, რომ ოსების
და ყივჩაყების დამორჩილების შემდეგ ვახტანგ გორგასალის
დროს ქართველები „განვიდეს პაქანიგეთს, რამეთუ მაშინ
მუნ იყო პაქანიგეთი მოსაზღვრედ ოვსეთისა მდინარესა მას
ოვსეთისასა წიად და ჯიქეთი მუნვე იყო. შემდგომად უამთა
მრავალთა იოტნეს პაქანიკნი დასავლით კერძსა, ხოლო ჯიქ-
ნი დაემკვიდრნეს ბოლოსა აფხაზეთისასა“ (ქ. ცხ. I, 119).
ჯიქები ჯერ კიდევ პროკოპის დროს აფხაზეთის ზემოთ ცხოვ-
რობდნენ. „აქ (სადაც თავდება კავკასიის ქედი)—ამბობს ის,
ცხოვრობენ სხვადასხვა ხალხები, მათ შორის ალანები და
ამასგები, ძველიდანვე ქრისტიანობისა და რომაელებისადმი
მგებობრულად განწყობილნი, აგრეთვე ზიხები და მათ შემდეგ
ჰუნები, რომელთაც საბირებს ეძახიან“ (De bel. Pers. II,
§ 29). ამ ჰუნთა შორის ალბად ივულისხმებიან პაქანიკნიც.
პაქანიკები შემდეგ გაძლიერდნენ და მე-9 საუკუნეში ისინი
მდ. დონის აუზში სწაიან უკვე იმდენად ფეხმოკიდებულნი,
რომ მე-9 საუკ. დასასრულს მათ დონიდან განდევნეს ჰუნგრე-
ბი. „889 წ., ამბობს დასავლეთ-ევროპიელი მემატიანე ბერი
რეგინონი, გამოვიდა უნგრების ხალხი სკითების ქაობებიდან,
სადაც მდ. ტანაისი მიმდინარეობს. უნგრები გამოდევნეს თ-
ვისი ქვეყნიდან მეზობელ ხალხებმა, რომელთაც პეცინატებს
ეძახიან“ (ციტატა მოყვანილი აქვს მ. ლიუბაფსკის *Ир. рyc.
жст., нзд. 1918 г., 73*). რადგანაც პაქანიკები მე-9 საუკ.
დასასრულს დონიდან ერეკებიან ადგილობრივ მობინადრე

ხალხს, ამიტომ დონის აღმოსავლეთით ისინი მოკალათებულნი იქნებოდნენ. თუ მივიღებთ ამასთანავე შედეგობაში, რომ ჯიქნი მე-6 საუკუნეში უკვე აფხაზების ზემოთ იხსენიებიან, ჩვენთვის ცხადი უნდა იყოს, რომ პაქანიკები მე-6 საუკუნეში პროკოპი კესარიელის მიერ მოხსენებულ ჰუნებს შორის უნდა ვიგულისხმოთ. ცნობილია, რომ პაქანიკები ჰუნებთან ერთად თურქულ მოდგმისა იყვნენ.

ჩვენს საისტორიო მწერლობაში პაქანიკების დაძვრის შესახებ დასავლეთისკენ მხოლოდ მე-11 საუკუნეში (C. Какабадзе, О др.-греч. летош., 25, ივ. ჯავახიშვილი, ისტორ. მიზ. და მეთოდები, პირვ. გამ. I, 128) დამყარებულ შემცდარი აზრის ამ შესწორებას აქვს თავისი მნიშვნელობა, რადგან საშუალებას გვაძლევს გავერკვიოთ როგორც ჩვენი ავტორის, ისე აგრეთვე ჯუანშერის ცნობილ გლოსაშიდაც პაქანიკების შესახებ. ამისდა მიხედვით ჩვენ შეგვიძლია ვიგულისხმოთ, რომ როდესაც „მეფეთა ც-ბის“ ავტორი პაქანიკებს და ჯიქებს ერთმანეთის მეზობლად იხსენიებს, მას არ შეიძლება მხედველობაში ჰქონდეს, შემდეგდროინდელ ხანას რომ თავი დაეანებოთ, მე-8—9 საუკუნეც კი, რადგან ამ ხალხების დაჯგუფება მე-9 და შემდეგ საუკუნეებში სულ სხვა იყო, ვიდრე ეს „მეფეთა ც-ბის“ ავტორს და ჯუანშერსაც წარმოადგენილი აქვთ.

ენის, უმთავრესად ტერმინოლოგიის, მხრივ ამ ნაწარმოებში ყურადღებას იქცევს რამოდენიმე გარემოება. ფარნავაზის ცხოვრების ავტორი, როგორც ნაჩვენები იყო, ცხენის შესატყვისად ხმარობს სიტყვას საკედარს (ქ. ცხ. I, 29). „მეფეთა ც-ბაში“ ამის მაგივრად იხმარება უკვე სიტყვა ცხენი (ქ. ცხ. I, 34, 38, 55). იხსენიება კიდევ ტაიჭი (გვ. 38), ე. ი. არაბული ცხენი, რომელი სიტყვაც წარმოებულია არაბთა პაიურ სახელისაგან *masāḥi*. საყურადღებოა აგრეთვე სიტყვა ვარზანტი: „ხოლო სუმბატ აღიჭურვაცა და აღსჯდა ვარზანტსა მისსა“ (გვ. 49. შეად. მარ. ვარ. 33). შესაძლებელია,

ეს სიტყვა ჰაიურ *ḥayr* — დასწავლილთან ერთად უკავშირდება
ზოდეს ქართულისა და ჰაიურისთვის საერთო ლინგვისტურ
ფენას, მაგრამ შეიძლება აქ საქმე გვქონდეს პირდაპირ ჰაიზმთან.

რომ „მეფ. ც-ბის“ ავტორი გაცნობილი იყო სომხურ
ენას, ამას ამტკიცებს სახელის ქაჯტუნის მის მიერ თარგ-
მნა — „რომელი ითარგმანების დევთა სახლი“ (ქ. ცხ. I, 48,
მარ. 32).

„მეფ. ცხ.-ბის“ ავტორმა, რასაკვირველია, იცის სპარ-
სულიც, ამას გვიჩვენებს როგორც მის მიერ გამოყენებული
„წიგნი სპარსთა ცხოვრებისა“, ისე აგრეთვე ზოგი სპარსული
სიტყვა, რომელსაც ის ხმარობს. მაგ., „ჩატყვევნეს ჯაშტ-
ვიდრე ნახჭავანამდე“ (ქ. ცხ. I, 48. ეს აღვნიშნავ მარ. ვა-
რიანტში გამოტოვებულია).

„მეფეთა ც-ბაში“ აღსანიშნავია კიდევ შემდეგი სიტყვე-
ბი: ოვსთა მეფემან სთხოვა მუქარა, მიუგზავნა (ბივრიტიანს)
მოციქული და ითხოვა თავისთავ ბრძოლა (ქ. ცხ. I,
49; მარ. ვარ. 33); „და მოხადა მირდატ ფარსმან ქუელსა,
სახლსა თვსსა რეცა მიჯდომად (ბროს. გამ.: მეჯლისად) და
ვანცბრომად“ (ქ. ცხ. I, 52, მარ. ვარ. 37); „იწყეს ბრძო-
ლად კრმლითა და ზაჭში ბრძოლისა მათისა ემსგავსა ზაჭშსა
ქუბილისა და ტეხისასა“ (ქ. ცხ. I, 53, მარ. ვარიანტში გვ.
38 სიტყვა ზაჭში დამახინჯებულია და მოყვანილია როგორც
ფამი). სიტყვა მუქარას აქ თავისი მნიშვნელობით ძნელია დაუ-
კავშირდეს არაბულს makarahu — მოტყუილება, ვერაგობა და
უფრო ახლოს არის სირიულ mkar-თან, რაც ნიშნავს ფორმა-
ლურს აღთქმას, დაპირებას (J. Roediger, Chrest. Syriaca,
75), სიტყვა მიჯლიში ამ შემთხვევაში თავისი შინაარსით
სიტყვა ვანცბრომასთან არის დაკავშირებული, რაც უფრო უდ-
გება ამავე ძირის სირიულ სიტყვის მნიშვნელობას — ნებართვა,
თავისუფლება (იხ. Lexicon heptagl. hebr., chald., syr. და
სხ. ლონდონის გამ. 1669 წ). ვიდრე არაბულს كرس كرتبا, შე-
კრებილობა. მესამე სიტყვა ზაჭში უნდა ნიშნავდეს ანალოგიი-

მიხედვით მკექარე ხმას. მოყვანილი აღგილი ამ ანტიკურ (შესაძლებელია) ძეგლზე შედარებულ იქნას ერთს ციტატასთან ამავე ნაწარმოებში: „კმა ზახილისა მათისა (პრძოლის დროს) მზგავს იყო კუხილისა“ (ქ. ცხ. 1, 38) და ამ მნიშვნელობით ზაჰმი ჩემს ხელში მყოფ მასალების მიხედვით უფრო უკავშირდება ასურულს zamaru, რაც უპირველეს ყოვლისა ნიშნავდა ყვირილს (Delitsch, Assy. Handwörterbuch, 257), ვიდრე არაბულს حاز, რაც ნიშნავს სივიწროვეს. თავის თავად იგულისხმება, რომ ამ საკითხებს კიდევ უნდა შეგვრება შესაძლებლობის უკეთეს პირობებში. ყოველს შემთხვევაში, თუ მივიღებთ მხედველობაში არამფულ ენის—ძველს ასურულს რომ თავი დავანებოთ—დიდმნიშვნელოვან როლს წინა-აზიისში რამოდენიმე საუკუნის სიგრძეზე ქრ. წ. და შემდეგ, საჭირო არ უნდა იყოს ყოველი სემიტური ძირის სიტყვა ძველს ქართულში აუცილებელივ არაბულთან იყოს დაკავშირებული.

ყველა ზემოდ მოხსენებულის მიხედვით „მეფეთა ცხოვრების“ შედგენის შესახებ რჩება, მაშასადამე, ის თარიღი, რომელიც შესაძლებლად ხდის ახსნას ამ ნაწარმოების წარმოშობა პარალელურად „მოქც. ქართლ.“-ს ქრონიკისა ან შესაძლებელია ოდნავ უფრო ადრეც ამისა. „მეფეთა ცხოვრების“ შედგენის დრო ამიტომ მოდის მე-7 საუკუნის ნახევარზე.

მაგრამ აქ ჩნდება სხვა საკითხი, სახელდობრ საკითხი წმ. ნინოს ცხოვრების შეტანის შესახებ „მეფეთა ცხოვრებაში“. წმ. ნინოს ცხოვრება „მეფეთა ცხოვრებაში“ იწყება შემდეგი სათაურით: „მოქცევა მირიან მეფისა მისთანა ყოვლისა ქართლისა წმიდისა და ნეტარისა დედისა ჩუენისა ნინო მოციქულისა“ (მარ. ვარ. 55) და შემდეგ წმ. ნინოს ცხოვრების ძველი ვრცელი რედაქციის სათაურების განმეორებით თავდება მირიან მეფის სიკვდილის შესახებ თხრობაზე. წმ. ნინოს ცხოვრება, როგორც ცნობილია, შეტანილია მატთანეში თითქმის უცვლელად, მხოლოდ მცირეოდენ რედაქციურ შესწორებებით. რასაკვირველია, აქ იგულისხმება წმ. ნინოს

ცხოვრება შატბ. და ჰელ. ხელნაწერებში წარმოდგენილი რედაქციით, სადაც წმ. ნინოს შესახებ მოთხრობა პირველი პირით თითონ ნინოს სიტყვებით არის გადმოცემული. ამ გვარად ყოფილა თავდაპირველად ამ რედაქციის წმ. ნინოს ც-ბა შეტანილი მატიანეში, როგორც ამას ადასტურებს მატიანის მე-XX საუკუნის სომხური თარგმანის ვერსია. მატიანის ამ სომხურ თარგმანში თხრობა წმიდა ნინოს შესახებ იწყება შემდეგნაირად: „ამს ეამსა მოვიდა მცხეთას ნეტარი ნინო დედა ქართველთა და დაყო მუნ წელიწადი სამი. ხოლო ეტყოდა დედოფალი ქართველთა სალომე, ვითარ მო-შუერ შენ ქუეყანასა ჩუენსა. მაშინ ჰრქუა ნინომ: ისმინეთ საქმე ჩემი. ოდეს ვწყუნეს ბრანჯნი ჰრომთა ბრძოლად, მაშინ მოსცა ღმერთმან ქაბუკსა კაბადუკიელსა სახელით ზაბილონს ძალი უძლეველი... მაშინ მისცეს სუსანა ცოლად ზაბილონსა და წარვიდეს თვსად ქალაქსა კოლასტატედ და მე ოდენ ვიშეე მათგან და ვითარცა ვიქმენ მე ათორმეტისა წლისა, შშობელნი ჩემნი წარვიდეს იერუსალიმად“... (ციტატები მომყავს 1908 წ. ჩემ მიერ სომხურიდან ძველ ქართულად მატიანის ამ ძველი ვერსიის გაკეთებულ თარგმანიდან. შეად. Brosset, Addit. et éclairciss., 20). მატიანის ძველი სომხური თარგმანში ტექსტი, როგორც ცნობილია, შემოკლებულად არის წარმოდგენილი, ისე კი ეჭვს გარეშეა, რომ ამისდა მიხედვით „მეფეთა ცხოვრებაში“ წმ. ნინოს ცხოვრება მე-12—13 საუკუნეში, რომელ დროსაც მიეკუთვნება სომხური თარგმანი, შეტანილი ყოფილა შატბ. და ჰელ. ხელნაწერებში წარმოდგენილი ვერსიით. შემდეგ მატიანეში წმ. ნინოს ცხოვრება მესამე პირად იქმნა გადაკეთებული, შესაძლებელია იმ მუშაობის ზედგავლენით, რომელსაც აწარმოებდა მე-13 საუკ. მეცნიერი ბერი არსენი. არსენიმ როგორც ცნობილია (ს. კაკაბ., О древне-груз. летоц., 35—36), შეადგინა დიმიტრი თავდადებულის დროს შეტაფრასტული ვრცელი ცხოვრება წმ. ნინოსი მის ხელში მყოფ და ქვემოდ გარჩეულ

ქართული
ნაციონალური
ბიბლიოთეკა

ორი რედაქციის ერთად შეერთებით და გამოყენებით. ამ არსენის კ. კეკელიძე მე-12 საუკუნის პირად უნდა სთვლიდეს (ვახტანგ გორგასლის ისტორიკოსი, „ჩვ. მეცნიერება“ № 4—5, 23), მაგრამ რადგან მე-12 საუკუნეში, მათიანის სომხურ თარგმანის მიხედვით, „მეფეთა ც-ბაში“ წმ. ნინოს ცხოვრება პირველი პირით იყო შეტანილი, ამიტომ ნინოს მეტაფრასტული ცხოვრების წარმოშობა უფრო შემდეგ დროს უნდა ეკუთვნოდეს, ანუ მე-13 საუკ. მეორე ნახევარს (დიმიტრი II-ს დროს).

ამ გვარად, პირველად მათიანეში ნინოს ცხოვრება შეტანილად სჩანს შატბ. და ქელ. ხელნაწერების ვერსიისა. მაგრამ ამ შეტანას ჰქონდა წმიდა მექანიკური ხასიათი, ე. ი. ნაცვლად წინად არსებულ თბრობისა ქართლის გაქრისტიანების შესახებ, რომელიც ამოღებულ იქმნა, ჩამატებულ იქმნა თითქმის უცვლელად ახალი რედაქცია წმ. ნინოს ცხოვრებისა. რომ ეს ასე იყო, ე. ი. რომ შატბ. და ქელ. ხელნაწერების რედაქციის წმ. ნინოს ცხოვრების შეტანამდის მათიანეში იყო სხვა რედაქცია მირიანის მოქცევისა და საზოგადოდ ქრისტიანობის დამკვიდრებისა ჩვენში, ეს სჩანს შემდეგი გარემოებიდან. ჯუანშერის თხზულებაში („ცხოვრება ვახტანგ გორგასალისა“...) არის ერთი ფრიად საყურადღებო ადგილი მირიანის შესახებ, რომელ ადგილისაღმე თავის დროზე თ. ეორდანიასაც ჰქონდა ყურადღება მიქცეული (ქრონ. I, XXXIII). სახელდობრ, საბერძნეთში ლაშქრობის დროს „ვახტანგ მეფემან ამცნო სპათა სომხითისათა და ყოველთა სპარსთა, რათა არავის თელიდენ მოწესეთაგანსა, არამედ ტყუე ჰყოფდენ და ჰრქუა: მამის მამაჲ ჩემი მირიან, ოდეს შემოჰყვა მეფესა სპარსთასა, ძმისწულსა მისსა, ბრძოლად ბერძნეთა ზედა, ესე ვითარსა უყოფდეს მოწესეთა და ეკლესიის მსახურთა და იძლიენეს ძლევეთა ბოროტითა ურიცხუნი სპანი მცირედთა ლაშქართაგან. მიიღეს საზღვარი ესე ბერძნეთა ზენ ქართველთაგან აღმოსავლით ზღუისა ამის. ხოლო წყო-

ბა პირველთა მეფეთა იყო ანძიანძორსა, სადა უკვე
საფლავი დიდისა მოძღურისა გრიგოლისი და მუნით იოტ-
ნეს მეფენი ჩუენნი* (ქ. ცხ. I, 121—122). შესტყვის აღგი-
ლას—მატიანეში ჩართულ ქართლის მოქცევის ვერსიაში არც
მოწესეთა ბოროტის ყოფის შესახებ არის ნათქვამი და არც
ბრძოლის აღგილი—ანძიანძორი არის დასახელებული (ქ. ცხ.
I, 63; მარ. ვარ. 53—54). ცხადია, რომ ჯუანშერის დროს
მატიანეში მირიანის ცხოვრება სხვანაირად ყოფილა აღწე-
რილი, მასში მოთხრობილი ყოფილა საბერძნეთში ლაშქრო-
ბის დროს მოწესებების და ეკლესიის მსახურთა მიმართ ჩადე-
ნილ სისასტიკეზე და ბერძნებთან ომის აღგილიც დასახელე-
ბული ყოფილა. ეს გარემოება, რასაკვირველია, ძლიერ სა-
ყურადღებოა და ამტკიცებს იმას, რომ თავდაპირველად „მე-
ფეთა ცხოვრებაში“, როგორც ეს ისედაც საჯულისხმებელი
უნდა ყოფილიყო, გაბმით იქნებოდა მოთხრობილი მირიანის
და ქართლში ქრისტიანობის დამკვიდრების შესახებაც, ასე
რომ მთელი ნაწარმოები ვიდრე მირდატის მეფობამდის მთლიან
თხზულებად იქნებოდა წარმოდგენილი. მხოლოდ შემდეგ, წმ.
ნინოს ც-ბის ახალი და უფრო ვრცელი რედაქციების გაჩე-
ნის გამო წინად მატიანეში არსებული ტექსტი მირიანის და
ნინოს შესახებ ამოღებულ იქმნა და ამის მაგივრად შეტანილ
იქმნა ახლად შედგენილი (შეიძლება მხოლოდ შეკეთებული)
თხრობა მირიანის შესახებ და აგრეთვე ვრცელი რედაქცია
წმ. ნინოს ცხოვრებისა, სადაც ნინოს თავგადასავალი, რო-
გორც ეს მე-12—13 საუკუნის მატიანის სომხურ თარგმანი-
დან სჩანს, ჯერ კიდევ პირველი პირით ყოფილა შეტანილი.
ვინ უნდა ყოფილიყო მატიანეში ამ ცვლილებების შემტანი?
ის უნდა ყოფილიყო „მეფეთა ცხოვრების“ საერთო რედაქ-
ტორი და არჩილის ცხოვრების ავტორი ლეონტი მროველი,
რომლის შესახებ მატიანის ცნობილ მინაწერში (მარ. ვარ.
211) ვკითხულობთ: „არჩილის წამება და მეფეთა ცხოვრება
და ნინოს ქართლის მოქცევა ლეონტი მროველმან [აღწერა].“

ქართული ენის ინსტიტუტი

მაგრამ სანამდის ამ მინაწერის რეალურ შინაარსს და დაფასებას შევეუდგებოდეთ, საჭიროა უპირველეს ყოვლისა განხილულ იქმნას მატრიანეში დატულ და შატბ. და ჭელ. ხელნაწერებში წარმოდგენილი წმ. ნინოს ცხოვრების ვრცელი რედაქცია. რასაკვირველია, მხედველობაში მისაღებია ის გარემოება, რომ მატრიანეში თბრობა ეხლა უკვე შეცვლილად არის წარმოდგენილი, — ნაცვლად პირველი პირისა, როგორც უს თბრობა მოიპოვებოდა „მეფეთა ცხოვრებაში“ ჯერ კიდევ მე-12—13 საუკუნეში, მესამე პირად. შატბ. და ჭელ. ხელნაწერებში წარმოდგენილ ვარიანტში კი თბრობა ნინოს შესახებ პირველი პირით მოიპოვება. აღსანიშნავია ამასთანავე, რომ მატრიანეში შეტანილი წმ. ნინოს ცხოვრება თითქმის სავსებით წარმოდგენილია წმ. ნინოს ცხოვრების ვრცელ რედაქციაში, რომელიც მიყობა როგორც შატბ., ისე ჭელ. ვარიანტში „მოქცევაჲ ქართლისაჲ“-ს. ამიტომ საჭიროა მატრიანებისებურ და „მოქც. ქ.“-ს ვაგრძელების წმ. ნინოს ცხოვრების ერთმანეთთან შეფარდება სათანადო დასკვნათა გამოსატანად. ხოლო შედარება წმ. ნინოს ცხოვრებისა (სახელდობრ „მოქ. ქ.“-ს და მატრიანის რედაქციისა (მარიამის ვარიანტი) გვაძლევს შემდეგს სურათს:

ჭელ.: თავში წინ უძღვის სუჯთა დედოფლის მოქცევის შესახებ მოთბრობა (Опис. II, გვ. 728—733).

შატბ. და ჭელ.: ნინო სიკვდილის წინ იწყებს თავისი თავგადასავლის მოთბრობას. „მაშინ მოზიხუნეს საწერელნი სალომე უჯარმელმან და სივნიელმან პეროჯავრი და იწყო სიტყუად წინ ნინო და იგინი წერდეს“ (იქვე, გვ. 727—735).

შატბ. ჭელ.: მატრიანე მარ. ვარ.: ცხოვრებაჲ წლისა ნინოასი, აღწერილი სალომე უჯარმელის მიერ. (Опис. II 736—759; მარ. ვარ. 55—75).

ახლოს ბოლოსთან აქ შატბ. ხელნაწერს აკლია ერთი ფურცელი და თუმცა ამ ადგილას ჭელ. ხელნაწერი

სრულადაა დაკული, მაგრამ ნაკლულევიანი ტექსტი იქს არ მოიპოვება (Опис. II, გვ. 755). ეს გარემოება ფრიად საყურადღებოა, რადგან გვიჩვენებს ჭკლ. ხელნაწერის ვარიანტის დამოკიდებულებას საერთოდ ამ ნაწილში შატბ. ვარიანტისაგან. ბოლო ამ ნაწარმოების, სახელდობრ შატბ. და ჭკლ. ერთის მხრივ (გვ. 757—758) და მათიანის მარ. ვარიანტისა მეორეს მხრივ (გვ. 75—76), ერთმანეთს არ უდგება. მოთხრობა შატბ. და ჭკლ. თავდება წინოს დაბინავებაზე მცველის სახლში. მათიანეში კი ფაქტიური თხრობა გაგრძელებულია. წინომ დაყო მცველთან 9 თვე, მოაქრისტიანა აბიათარ მღვდელი და ასული მისი და კიდევ 6 ურია, „და ესრეთ იქცეოდა ქალაქსა მას შინა მცხეთასა წმიდა წინო ეამთა სამისა წლისათა“ (მარ. ვარ. 76).

მთელი მოთხრობა წმ. წინოს შესახებ შატბ. და ჭკლ. დაწერილია პირველი პირით, მათიანეში კი შეტანილია მეცამე პირით. მათიანეში კიდევ ტექსტი განვრცობილია ნართაული ადგილით. შეტანილია რიფსიმეს შესახებ მოთხრობა გვ. 63 სტრიქ. 5—გვ. 66 სტრიქ. 13. შატბ. და ჭკლ. ზემოდ ნაჩვენები ნაკლულევიანი ადგილი 1 ფურც. აქ წარმოდგენილია ნაწილობრივ (ცნობა ითრუჯან ღმერთისა და ეშვად ქცეულ თრდატის ისევ კაცად ქცევის შესახებ გვ. 73 სტრიქ. 7—25).

თავი აღწერილი სიღონიას მიერ (შატბ. კელ. Опис. II, 759—769; მათიანე მარ. ვარ. 78—81). დასაწყისი ამ თავისა (გვ. 759—761 სტრიქ. 9) მათიანეში არაა შეტანილი. სამაგიეროდ მათიანეში მოიპოვება შატბ. და ჭკლ.-სთვის უცნობი ადგილი ელიოზის დედის მიერ ქრისტეს ჯვარცმის გულთცნობის შესახებ (გვ. 80 სტრ. 9—20). ტექსტი მათიანეში ზოგ ადგილას შეცვლილია, მაგ., მარ. გვ. 79, შეად. შატბ. და ჭკლ. Опис. II, 763. სიღონიას თქმული (შატბ. და ჭკლ. გვ. 767—792)

ნინოს მიერ სპარსელ მოგვის მთავარის ხვარს-
ნების შესახებ. მატიანეში ამ ადგილს შეტანილია ვრცე-
ლი მოთხრობა ნანა დედოფლის განკურნებისა და ავ-
რეთვე მირიან მეფის მიერ ქრისტიანობის გამოძიების შე-
სახებ (მარ. ვარ. 81—89).

სიღონაის თქმული, მირიან მეფის მოქცევისა და
ჯ'ისა აღმართებისათვის და ეკლესიათა აღშენებისთ'ის მი-
რიანის შემდეგ, ეკლესიის აშენება, სვეტის სასწაულგბ-
რივ აღმართვა (772—783; მარ. ვარ. 89—97). მატია-
ნეში, შედარებით შატბ. და ჭკლ., გამოტოვებულია ტექ-
სტის ერთი ნაწილი: დასაწყისში გვ. 773 მე-2 სტრიქ.
ბოლოდან—774 სტრიქ. 9. ხოლო მატიანეში თავში
მომატებულია სხვა ტექსტი გვ. 89 1 სტრიქ. ბოლო
დან—გვ. 90 სტრიქ. 15).

მოთხრობა მეფის და ერის ნათლის ცემის შესახებ,
კვართის შესახებ მირიანის მიერ ცნობების გამოკით-
ხვა, ეკლესიის აშენება გარე უბანს—არის მხოლოდ მა-
ტიანეში, მარ. ვარ. 96—100. თქმული აბიათარისი
(შატბ. და ჭკლ. 783—786, მარ. ვარ. 76—78) მისი
მოქცევის შესახებ ასულითურთ შეტანილია მატიანეში
ბოლოს შეკვეცით. სახელდობრ გამოტოვებულია ცნობა
ასულის მოქრისტიანების შესახებ და აბიათარისთვის მი-
რიან მეფის მიერ ციხე-დიდის ბოძების შესახებ.

აღწერილი იაკობ მღვდლისა და იოანე მთავარ-
ეპისკოპოსისა აღმართებისათვის პატიოსნისა ჯვარისა
(შატბ. და ჭკლ. 787—793; მარ. ვარ. 100—103). თავ-
ში მატიანე უმატებს ცნობას მეფე დედოფლის მიერ ხის
მოძებნის შესახებ (გვ. 100—101 სტრიქ. 5).

აღმართებაჲ პატიოსნისა ჯუარისა მცხეთისაჲ და
მერმე კ'დ გამოჩინებაჲ (შატბ. 793—798; მარ. ვარ.
103—106. ჭკლ. ვარიანტში ეს თავი არ არის).

წიგნი მირიან მეფისა სალომე უჯარმელის მიმართ.
შატბ. და ჭკლ. 798—804. მატიანეში არ არის.

ანდერძი მირიან მეფისა თავის ძის მიმართ **ქელ.** 804—806, შეტანილია მატთანეში შეცვლით და შემოკლებით, მარ. ვარ. 111.

რომის პატრიარქის და ბრანჯთა მეფის წიგნი ნინოსა, მეფისა და ქართლის ერისადმი, არის მხოლოდ მატთანეში მარ. ვარ. 106—108.

როგორც ამ პარალელებიდან სჩანს, წმ. ნინოს ცხოვრების შესახებ ნაწარმოების ცალკე თავები ერთმანეთთან ყოველთვის არ არიან დაკავშირებულნი, ასე რომ, როგორც საფიქრებელია, ისინი ცალკე ნაწარმოებებს წარმოადგენდნენ და შეტანილი არიან შატბ. და ქელ. ვარიანტში არა ყოველთვის თხრობის მთლიანობასა ანდა ფაქტების განვითარებასთან ანგარიშის გაწევით. მაგ., თავი „მირიან მეფის მოქცევისა და ჯ'ისა აღმართებისა“... შეიცავს ცნობას 50 ქრისტიანის შესახებ. „ხ' ნეტარი ნინო დადგრომილ იყო ლოცვასა მწუხრისასა ჩუელებისაებრ მაყოფანსა მას შინა და ჩ'ნ მისთანა ორმეოცდაათი სული“ (გვ. 774). ნამდვილად კი თავი ამბიათარის—მისი ასულთან ერთად და მათთან 50 სულის მოქცევის შესახებ მოთავსებულია ხსენებულ თხრობის დაშორებით და, მაშასადამე, ცალკე (გვ. 783—786).

რადგანაც ამ გვარად წმ. ნინოს ცხოვრების ცალკე თავები განკერძოებულ ნაწარმოებებს წარმოადგენენ, ამიტომ თავების განხილვაც ცალკე უნდა მოხდეს. ამ თავებთაგან თავი „აღმართებაჲ პატოხნისა ჯუარისა მცხეთისაჲ და მერმე კ'ლდ გამოჩინებაჲ“ უნდა წარმოადგენდეს ერთ-ერთ ფრიად ძველს ნაწარმოებს. იწყება ის როგორც დამოუკიდებელი ნაწარმოები. „და იყო რ'ქმს მოიქცა ყ'ი ქართლი, ზრახვა ყვეს მდღელთა მათ რ'ნი მოსრულიყვნეს საბერძნეთით აღმართებად ნიში ჯ'ჲ“ (გვ. 793). ჯვარი აღმართეს ბორცვზე: „უჩუენა მას (მირიანს ანგელოზმა) ბორცვ ერთი არაგუსა წიად კერძო მახლობელად მცხეთასა და კ'ქა მას—ესე ადგილი გამოურჩივეს ღ'ა ამას ზ'ა აღმართს ნიში ჯ'ჲ“ (გვ. 795). „მას

საქართველოს
ქრონიკა

უამსა იყო ვინმე კაცი ერთი მოშიში ღა რლსა მსა
 ძს მეფისაჲ და იყო ძს რევისი სნეულ და მიწვევულ სიკუ-
 ლიდ, რ იგი ზ მარტო ესუა, მოილო იგი და დაადლო წ ვ
 პატიოსნისა ჯ რისა და ცრემლით ითხოვდა მისგან—უკუეთუ
 მომიბოძო ყრმაჲ ესე, გუმბადი აღვაშენო საყოფლად შენდა.“
 ბავშვის მორჩენის შემდეგ „გულსმოღვინელ გუმბადი აღაშენა
 მცხეთისაჲ რევის ძემან“ (გვ. 796). ამის შემდეგ მოთბრო-
 ბილია სასწაულებრივი განკურნებანი პატიოსან ჯვარის მიერ.
 „ზ სხუანი მრავალნი მრავალსა კირსა შეცვეს და ვედრე-
 ბითა პატიოსნისა ჯ ათა განერნიან და მრავალნი სნეულნი
 პირად პირადითა სენითა მოვლენედ ვედრებად პატიოსნისა
 ჯ რისა და განიკურნებიდ ვ ა დღენდელად დღედმდ და
 სხუანიცა სასწაულნი იქმნებოდეს წ ვ პატიოსნისა ჯ რისა
 ზეცით გარდამო ღ თისა მიერ რ ნი არა დაწერილ არიან
 წიგნსა ამას“ (გვ. 798). მათიანეში ეს თავი, როგორც მო-
 ხსენებული იყო, შეტანილი არის, მხოლოდ შემტანელს
 შიგაშიგ სტილისტური ცვლილება მოუხდენია. ამისდა მიხედ-
 ვით მათიანეში კვითხულობთ რევის მიერ პატიოსან ჯვარის-
 თვის კუბოს აშენების შესახებ „საყუდელად“ მისდა (მარ.
 ვარ. 104). შატბ. ვარიანტში გუმბათის აშენება არა რევის,
 არაშედ რევის ძის მიერ აღბად დამწერლობითი შეცდომა
 უნდა იყოს. აქ მთავარი მნიშვნელობა (გარეშე გლოსისა
 რევის ძის ბაკურის მარტოდ შობილობის შესახებ) აქვს მო-
 ხსენებას გუმბათის აშენების შესახებ. ცნობილია, პატიოსანი
 ჯვარი დიდ ხანს იყო გაშლილ ველზე და, როგორც სჩანს,
 მარტო ამ, რევის მიერ აშენებულ გუმბათის ამარა. გვირამ
 კურაპალატის შესახებ ჯუანშერი გადმოგვცემს: „იყო კაცი
 მორწმუნე და მაშენებელი ეკლესიათა და [ამან იყო ეკლე-
 სია] ჯუარის პატიოსნისა და აქამოდე ჯუარი ველსა ზედა
 იყო და ქმნა ეკლესია წელთამდისი ოდენ“ (მარ. ვარიანტი,
 192). ამ გვირად პატიოსანი ჯვარისთვის ეკლესია ავგო
 გვირამ ერისთავმა, სახელდობრ მცხეთის ჯვარის პატარა

ეკლესია, 545—586 წლებს შუა, როგორც ეს გამოჩევილი ული აქვს პროფ. გ. ჩუბინაშვილს (მცხ. ჯვრის მკორე ტაძარი, ტფ. უნივ. მოამბე № 2, გვ. 22—65). ამას მოყვა სტეფანოზ I-ის მიერ ჯვარის დიდი ეკლესიის აშენება, რაც დამთავრდა მე-7 საუკუნის დასაწყისს. ზემოხსენებულ თხზულების („აღმართება პატიოსნისა ჯ'ისა და... გამოჩინებაჲ) ავტორმა ეკლესიის შესახებ ჯერ არაფერი იცის, მის დროს ჯვარი პატიოსანი კიდევ გუმბათის ქვეშ იყო მოთავსებული. ამისდა მიხედვით terminus post quem თხზულებისა უნდა დაიდვას მე-6 საუკუნის ნახევარი. მისი შედგენის დროდ ამიტომ შეიძლება დაიდვას მე-5 საუკუნე ანდა მე-6 საუკ. პირველი ნახევარი.

აღსანიშნავია ამასთანავე, რომ წმ. ნინოს ცხოვრების ზოგიერთი ნაწილი შატბ. და ჰელ. ვარიანტით თითქოს „მოქც. ქარ.“-ს ცნობებს გარეშე და მათგან დამოუკიდებლივ უნდა იყოს შედგენილი. ასეთია, მაგ., თავი სიღონის თქმული ნინოს მიერ მთავრის, მოგვის ხვარას განკურნების შესახებ (გვ. 767—772). „მოქც. ქ.“ გადმოგვცემს — „მეექუსესა წელსა (ქართლს მოსვლითაგან ნინომ) არწმუნა ცოლსა მეფისასა ნანას სენსა შინა მისსა“ (გვ. 712). მემატიანე იცნობდა „მოქ. ქ.“-ს, მას მეტს ანგარიშსაც უწყევდა ვიდრე მის დროს არსებულ ცალკე მოთხრობებს ქართლში ქრისტიანობის დამკვიდრების პირველ დროითგან და ამიტომ, მას შეაქვს მატთანეში (გვ. 81—89 მარ. ვარ.) ვრცელი მოთხრობა ნანა დედოფლის მოქცევის შესახებ. მხოლოდ ეს მოთხრობა დამოუკიდებლივ იყო შედგენილი თვით მემატიანეს მიერ, თუ აგრეთვე, როგორც უკვე არსებული, მთლიანად შეტანილ იქნა მატთანეში, ეს არა სჩანს.

თავი—სიღონის თქმული მირიანის გაქრისტიანების შესახებ ნადირობისას დაბნელების შემდეგ, ეკლესიის აშენება, სვეტის სასწაულებრივი ამართვა—უნდა იყოს შედგენილი უშუალოდ რუფინის ან მის ამ შემთხვევაში განმეორე

ეროვნული
ბიბლიოთეკა

ბელთა (სოკრატე, ერში სოზომენი, თეოდორიტე) ცხოვრების მიხედვით, ბოლოდ უწინარეს მემატიანისა. ეს სჩანს იქიდან, რომ მემატიანეს აქაც შეაქვს საკმაოდ ბლომად სტილისტური შესწორებანი და ზოგან, როგორც ზემოდ ნაჩვენები იყო, შემოკლებაც.

ასეთ პირობებში ცხადია, რომ თვით მთავარი ნაწარმოები წმ. ნინოს შესახებ—„ცხოვრებაჲ წდისა ნინოსი“ (შატბ., ქელ., გვ. 736—759) წარმოადგენს სხვა დამოუკიდებელ თავების მიმართ ცალკე ნაწარმოებს, დაწერილს განსაზღვრული გეგმით. ავტორი აქ თითონ ნინოსავე სიტყვებით, მაშასადამე პირველი პირით, გადმოგვცემს განმანათლებელის თავგადასავალს, უკავშირებს ნინოს წარმომავლობას ბრანჯთა განმანათლებელს ზაბილონს, რომელიც „ცხოვრებაში“ ნინოს მამად არის გამოყვანილი, და იერუსალიმის პატრიარქს იუზენალს, რომელიც დედით ნინოს შიძად ითვლება. ავტორმა იცის სირიული ენა. ეს სჩანს იქიდან, რომ ის ხმარობს სირიულს სიტყვებს და თარგმნის კიდევ მათ. პატრიარქი იუზენალი ასე უხასიათებს ნინოს მცხეთელ ურიებს: დარგუ[ლ]ელ ზე[კო]თელ ბარკა[დ]ელ და ამ სირიულ სიტყვებს ავტორი თარგმნის კიდევ: [კაცნი] „ლთის მკლამნი, მბრძოლნი და წინააღმდეგონი“ (შატბ., ქელ., გვ. 753, Н. Марр, Божя язык. Грузия, 20). ტერმინის ბრანჯის ხმარებაც (ვეულგ. სირიული ფორმა ფრიგიელზის სახელისთვის) ამტკიცებს ავტორის კავშირს სირიულ კულტურულ სამყაროსთან. მაგრამ სირიულის გარდა ავტორმა იცის სპარსულიც. ის ათქმევინებს მირიან მეფეს სპარსულ ფრაზას, რომელიც შესწორებით იკითხება ამნაირად: რა[ს]თ მეგოჲ ხოვასთა ბანუ ბე რასულ[ი] ფსარ[ი] [ი]ზად (შატბ., ქელ., გვ. 755, Н. Марр, Хитон господень, Сборник статей учеников проф. Розена гв. 72). საყურადღებოა ის გარემოება, რომ თავდაპირველად ავტორს ეს სპარსული ფრაზა გადაუთარგმნელად დაუტოვებია. ჭკელ.-ში ამ სპარსულ ფრაზის მოყვანის შემდეგ ვკითხულობთ: „სხა

ენაა“ (გვ. 755), ხოლო შატბ.-ში კი მოყვანილია „**ბ** თარგმანებაჲ ესე არს—მართალსა იტყვ ბედნიერ დედოფალო და მოციქლო ძისა ღთისაო“ (გვ. 755). ცხადია, რომ ჭკლ. ვარიანტის ერთ ერთ ძველს გადამწერს ეს ფრაზა ვერ გაუგია და სათანადო შენიშვნაც გადაუკეთებია, ხოლო შატბ. ვარიანტის სხვა გადამწერს წინადადება გადაუთარგმნია. აღსანიშნავია, რომ მატიანეში ეს აღგილი, სრულებით გამოშვებულია (მარ ვარ., 33).

ხსენებულ წინადადებებს მნიშვნელობა აქვს თვით ნაწარმოების დასათარიღებლად. მოხსენებული ფრაზა ახალ-სპარსულ ენაზე შეიცავს არაბულ სიტყვას کور-რასულ, რაც ამტკიცებს, რომ ნაწარმოები არ შეიძლება ეკუთვნოდეს მე-8 საუკუნის დასასრულის ადრინდელ დროს, მაგრამ არც მოშორებით ამ დროსთან, რადგან ტექსტში იხმარება (გვ. 746) ძველი სპარსული სიტყვა ვადაგი (შეფეთა ვადაგი“), რაც, როგორც ნ. მარშა განმარტა (Тексты и разыск. V), ახალ სპარსულის ააჟს მიხედვით ნიშნავს წარმოშობას, წარმომავლობას. აღსანიშნავია, რომ შემატიანეს წმ. ნინოს ცხოვრების შეტანის დროს უბერხულად ჩაუთვლია ასეთ, იმ დროინდელ ქართველებისათვის ალბად გაუგებარ სიტყვის ხმარება და შეუსწორებია ის სიტყვით ტომი—„ტომი შეფეთა“, (მარ. ვარ. 63).

ყველა ზემოდ მოხსენებულის მიხედვით ჩვენ შეგვიძლია ჭკლ. და შატბ. ერთის მხრივ და მეორეს მხრივ მატიანეში (მარ. ვარ.) შეტანილ წმ. ნინოს ცხოვრების რედაქციების შესახებ გამოვიტანოთ შემდეგი დასკვნა: 1) გარდა „მოქ. ქართ.“ ვაგრძელების რედაქციისა, წმ. ნინოს შესახებ ძველს დროშივე მეშვიდე საუკუნესა და ალბად მანამდისაც არსებობდა სხვა კონსტრუქციის აღწერილობა, რომელიც შინაარსითაც განსხვავდებოდა პირველისაგან. ამისი მაჩვენებელია თბრობა ნინოს მიერ მოგვის განკურნების შესახებ. 2) არსებული და შატბ.-ქელ. ვარიანტში წარმოდგენილი სრული

წმ. ნინოს ცხოვრება ცალკე თავებითურთ არ წარმოადგენს ერთს მთლიანს ნაწარმოებს, არამედ სხვადასხვა თხზულებათ, დაწერილს სხვადასხვა დროს. მაგ., „აღმართ. პატიოს. ჯ“ისა მცხეთისაჲ და მერმე კლდ გამოჩინებაჲ“ წარმოადგენს თხზულებას, დაწერილს მე-5 საუკ. ან მე-6 საუკ. პირველ ნახევარში და არა უგვიანეს ამ დროისა. 3) მთავარი ნაწილი, სახელდობრ საკუთრივ „ცხოვრებაჲ წდისა ნინოჲსა“ არსებული რედაქციით წარმოადგენს ნაგვიანვე ნაწარმოებს და შედგენილი უნდა იყოს არა უადრეს 700 წლის ახლო ხანებისა.

აღსანიშნავია იმასთანავე, რომ გარდა ამ შატბ. და ჰელ. ვარიანტით წარმოდგენილ და „მეფეთა ცხოვრებაში“ შეტანილ წმ. ნინოს ცხოვრების რედაქციისა, არის კიდევ მეორე — საკმაოდ განსხვავებული რედაქცია წმ. ნინოს ცხოვრებისა, რომელიც ჯერ დაბეჭდილი არ არის. ეს ცალკე რედაქცია წმ. ნინოს ცხოვრებისა, წარმოდგენილი საქართ. ცენტრარქივის № 20 და ყოფ. საეკლ. მუზ. № 587 ხელნაწერებით, იწყება სათაურით: „ცხოვრება და მოქალაქობა ღირსისა და მოციქულთა სწორისა ნეტარისა ნინოსი“ და სიტყვებით: „მათ ეამთა ოდეს იწამა წმინდა და ყოვლად ქებული და დიდებული მთავარმოწამე გიორგი კაბადუკიელი, მასვე ეამსა შინა და მასვე ქალაქსა შინა კაცი ვინმე იყო თანაზიარი და მეგობარი წმიდისა მოწამისა“... ე. ი. აზრის მიხედვით ისევე, როგორც შატბ. და ჰელ. რედაქცია, მაგრამ სულ სხვა სიტყვებით. შემდეგაც, მიუხედავად ზოგიერთ მთავარ აღვლებში ერთმანეთან შეხვედრისა და ისიც მხოლოდ აზრის და არა ლექსიკის და სტილის მიხედვით, ამ ორს რედაქციას შორის ვპოულობთ თვალსაჩინო განსხვავებას. ცალკე რედაქცია მოგვითხრობს ღვთისმშობლის მიერ ნინოსთვის ძილში ჭაზის ჯვარის მიცემის შესახებ, რაც სრულიად არაა მოხსენებული შატბ. და ჰელ. რედაქციაში. მირიანის თვალთ დახვლების ამბავი და მისი მოქცევა ცალკე რედაქციაში აგ-

რთვე განსხვავებულად არის მოთხრობილი. ცალკე წიგნებში ცალკე წიგნებში ნართაულად ჩამატებული მსგავსად მოიპოვება თბრობა უფლის კვართის მცხეთას მოტანის შესახებ (ეს თბრობა დაბეჭდილი აქვს ნ. მარსს—Хитон господень... Сборн. стат. уш. проф. Розена, 73—77). ცალკე რედაქციაში მირიანის მიერ საბერძნეთს მოციქულების გაგზავნის მოყვანა ევსტათი ანტიოქელ პატრიარქის მოსვლა. ევსტათიმ „დასხნა კელნი მთავარებისკოპოზად ღირსსა იოვანეს“. შატბ. და ქელ. რედაქციით კი მცხეთას მოდის პირდაპირ იოანე მთავარებისკოპოსი. სუჯთ დედოფლის შესახები ებიზოდის ცალკე რედაქციაში, შედარ. ქელ. რედაქციასთან, სადაც მხოლოდ ის არის წარმოდგენილი, განსხვავებულად არის მოთხრობილი. ყველა ეს განსხვავება, რომლის შესახებ კიდევ ჩვენ ამ ცალკე რედაქციის გამოცემისას გვექნება ლაპარაკი, ცხად ჰყოფს, რომ აქ ჩვენ საქმე გვაქვს სრულიად განსხვავებულ და შატბ. და ქელ. ვარიანტებისაგან წმ. ნინოს ცხოვრების დამოუკიდებელ რედაქციასთან.

ეს ცალკე რედაქცია სათანადო ადგილებში უმჭველად ემყარება „მოქც. ქ.“-ს. მაგ., ამ რედაქციაში ვკითხულობთ: „ხ ნეტარმან ნინო იწყო ქადაგებად და თანა წარიტანა იაკობ მღუღელი და ერთი ერისმთავარი ერთურთ მისით და დადგა წობენს და მოუწოდა მთიულთა ქართალელთა და ფხოველთა (ცენტრარქ. ვარ.: ხონელთა) და უქადაგა სარწმუნოება ქეშპარტი. ხ იგინი ლმოზიერ იქმნეს და ნათელ იღეს და დაღეწნეს საკერპონი და აღაშენეს ეკლესიანი და ამისა შემდგომად წარვიდა ერწოს და ქალეთს და მოიყვანნა იგინიკა სარწმუნოებად და ნათელ იღეს მათაც და მერმე შთავიდა კახეთს და დადგა კაწარეთს და მოაქცივნნა იგინიკა. მერმე გარდავიდა ქველდაბას და მოუწოდა მთავართა მათ კახეთისათა“....

ეს ადგილი წარმოადგენს „მოქც. ქ.“-ს სათანადო ტექსტის პარალელს, რაც ცხადად გვიჩვენებს ცალკე რედაქციის

ლისაჲ, რამეთუ ბერძნულად ნონა უწოდეს წმიდანაჲსაჲს, რომელსა ჩუენ მცირედ შეცვალეებითრე ნინოდ სახელ ვსდებთ. ეგრეთვე სახელიცა მივლინებულისა მის ეპისკოპოსისაჲ ესრეთ პოვნილ არს, ვითარმედ თვთ ვესტათი იყო ინტრიოქელ პატრიარქი, რომელმან დაამყარა ეკლესიაჲ იგი მირიანის მიერ მცხეთას აღშენებული და უკუთხა მათ კათალიკოსი მთავარეპისკოპოსი“ (ქრონიკ. I, 36). მეორე ცნობაში ამ გლოსის ავტორად პირდაპირ თეოდორიტე არის აღიარებული: „ხოლო პირველად ესე საცნაურ ვყოთ, რომელი ღირს არს ძიებისა, რამეთუ ვითარცა გვიპოვნიეს ბერძნულთაჲ წერილთაგან გარდამოღებული სულ მცირედ გამოკრებული ზოგს რე წინა ნინოს მიერ მოქცევა ქართველთა ნათესავისა ქეშმარიტი და უცთომელი თეოდორიტეს მიერ ანტიოქელ ფილასოფოსისაგან აღწერილი წარმოჩენილ არს წთა მამათაგან, რამეთუ უკუჲ იგი თეოდორიტე მცდისა კოსტანტინესაგან წარმოვლენასა ეპისკოპოზისასა თვთ ვესტათი ანტიოქელ პატრიარქისა იტყუს ქართლის განმართვსათვს საღუთოთა სჯულთა და საქმეთა განკაზმისათვს, ხოლო აქა (ე. ი. წმ. ნინოს ცხოვრების ჩვეულებრივი რედაქციაში) ვითარ წინაღმდგომ არს სიტყუაჲ სიტყუსა, ფრიად საძიებელ არს. ესე უკუჲ უეჭველ არს თვთ თავადი ვესტათი წარმოგზავნილ არს. თეოდორიტე ქეშმარიტე უწყოდა, ვინათგან იგიცა ანტიოქელი იყო“ (ქრონიკ. I, 37). ამ ცნობის მიხედვით, რომლის ბერძნულ წყაროდან წამოშავლობა ჩვენში კარგად იყო ცნობილი რუის-ურბნისის საეკლესიო კრების დროს 1104—1105 წ. (ძეგლის-წერა, ქრონიკ. II, 58), თხოობა ანტიოქიის პატრიარქის მცხეთას მოსვლის შესახებ დაცული ჰქონია თვით თეოდორიტეს.

ამგვარად გამოდის, რომ წმ. ნინოს ცხოვრების ეს ცალკე რედაქცია დამოკიდებულია ერთის მხრივ „მოქც. ქ.“-ზე და მეორე მხრივ ბერძნულ წყაროებზე, რომელთაგან მთავარი ადგილი უჭირავს თეოდორიტეს. ამ ცალკე რედაქციის დასათარიღებლად მნიშვნელობა აქვს მის ბოლოს მოთავსე-

თარგმანული
2022 წლის

ბულ ისტორიულ ხასიათის ტექსტს, რომელიც, თავის თავად დიდად საინტერესო, ფრიად საყურადღებოა აგრეთვე ჯუან-შერის თხზულების—ვახტანგ გორგასლის ცხოვრების განხილვის თვალსაზრისითაც. ამიტომ ეს ტექსტი, რომელიც თავისი შემადგენელ ნაწილების მხრივ შეიძლება ორად გაყოფილ იქნას, მომყავს აქვე ცენტრარქ. ხელნაწერის მიხედვით.

I. უწყება ჯერ არს, თუ მეფენი ქართლისანი ვიეთ ტომი იყუნეს. რ' ალექსანდრე მეფემან ვ'ა დაიმორჩილნა ყოველნი მაშინ ქართლსა და იხილნა ნათესავნი სასტიკნი, ნათესავნი წარმართთანი, რომელთა აწ ჩუნ ბუნთურჲად უწოდთ, რ' ცხონდებოდეს იგინი ყოვლად უცხოდ კაცთა ბუნებისაგან ვ'ა იყუნეს მკეცი რ' [ნიმე] საქულველნი და ენება რათამცა აღფხურნა იგინი. ხ' იყუნეს ციხენი მათნი მაგარნი და ვერ შეუძლეს ეამსა მას აღფხურა მათი. კ'დ გამოვიდეს სხუანი ნათესავნი ქალღველთანი, კ'დ დაეშენნეს მუნვე ქართლს და ვ'ა ყოველგნით მოირჳუნა ალექსანდრე, კ'დ მოვიდა ქართლად და შემუსრნა ციხე ქალაქნი მათნი და რომელნიმე მოსრნა და რომელნიმე წარიტანა. ხ' სარკინელნი იგი განუმაგრდეს ეამ რაედენმე და უკანასკნელ განხურიტეს კლდე და ივლტოდეს და წარვიდეს გარეგან ოვსეთისა და თვთ იწყო შენებად ქუეყანასა ქართლისასა და მისცა ქუეყანა ქართლისა აზონს და განუჩინა საზღვარი ჰერეთი და ეგრის წყალი და სომხითი და მთა ცროლისა და თვთ ალექსანდრე წარვიდა. მაშინ აზოელ [წარვიდა] ქართლად არან მამისა თვისისად და წარმოიყუნა მუნით ათასი სახლი მდაბი უფლისა და კ'დ ათი სახლი მთავართაგან და ყოველით დედაწულით მათით მოიყუნანა და დააშენნა ქართლს და თანა ჰყუეს კერპნი მათნი ო'თად და ესე აზონ ჰირველი მეფე იყო ქართველთა და ამისი შვილის შვილთაგან ოცდამერვე მეფე იყო მირიან რომელი მეფე იქმნა ქრისტეს აღმსარებელი და ქრისტეს

მორწმუნეთა მეფე და ჩუენ შვილნი ვართ არა
ლითანნი და ენა მათი უწყით და მეფენი ჩუენნი მათნი
შვილისშვილთანნი. ხ' ქართველნი პირველ მსახურებდეს
რომელნიმე ცეცხლსა და სხუანი მზესა და ვარსკულავთა
და თაყუანისცემდენ ძელთა და ქუათა და ღ'თად ხალო-
დეს. ხ' რა ეამს მოხედვა ყო ღ'თნ ქართველთა ზედა
და ინება წმინდამან ღ'თისმშობელმან რომლისა ნაწილ-
ნი ვართ და ნათელგულიდებიეს სახელსა ზედა ძისა და
ღ'თისა მისისა ქრისტეს უფლისა ჩუენისასა მადლითა და
შეწევნითა სასოსა მის ჩუენის წმინდისა ღ'თის მშობე-
ლისა დედოფლისა მარადის ქალწულისა მარიამისათა,
არაოდეს მიდრეკილა გული ჩუენი ურწმუნოებად და
სამებისაგან წმინდისა ერთ ღ'თაებისა. ხ' ბერძენნი მი-
იქცეს კერპთმსახურებად და კ'დ წვალემბისა ღუარძლი
შემოიღეს და კინლა წარწყმდეს და დაეცნეს. ხ' ჩუენ
ესე კეთილი სარწმუნოება, რომელი მოგუცა ღ'თნ ნუ-
ბითა და ჯერჩინებითა დედისა მისისასა, მტკიცედ გუ-
იპყრიეს მეოხებითა წმინდისა ღ'თის მშობელისათა.

II. ხ' შემდგომად მირიანისა მეთათე მეფე იქმნა ვახ-
ტანგ გორგასალ და ვიდრეღა ყრმა იყო, იძულებით
სპარსეთად წარვიდა და ქრისტეს სარწმუნოება კეთი-
ლად მოიკვა და შემდგომად რაოდენისამე ეამისა მოიქცა
და მაშინა ეამსა მას იყო მიქაელ მთავარეპისკოპოზად
და დააჯერეს ვითარმედ ვახტანგ ქრისტიანობა დაუტევა.
ხ' მან ირწმუნა და მირავიდოდა ვახტანგ მოკითხვად
მისა, წიხლი შეპკრა და კბილნი შეპლგწნა. ხ' მეფემან
ვახტანგ სიმშვიდით ღ'თისათვის დაითმინა იგი და არა
ბოროტი შეამთხუია, გარნა გაგზავნნა მოციქულნი სა-
ბერძენთს და ითხოვა მეფისაგან და პატრიარქისა კა-
თალიკოზი და მათ წარმოავლინეს პეტრე კათალი-
კოზად. ხ' ვახტანგ აღაშენა ქუემო ესე დიდი გე-
ლესია და დასვა მას შინა პირველ კათალიკოზად პეტ-

რე ღირსი და მდაბალი და დაამდაბლა პატრი-
როსა. ამან ვახტანგ აღაშენა ტფილისი და მცხეთა ქა-
ლაქი მუნ მიცვალა. ამანვე დაიმორჩილნა ოვსნი და
ყივჩაყნი და შექმნა კარნი ოვსეთისანი და აღაშენა მას
ზედა გოდოლი და დააყენნა მას ზედა მცველნი მახლო-
ბელნი მის აღგილისანი და უწოდა მათ კარად დარია-
ლაჲსა და აწ თვნიერ ბრძანებისა მეფისა ვერ კელეწიფების
გამოსლვად ოვსთა და ყივჩაყთა. ამანვე ვახტანგ სძლო
სპარსთა და დაიმორჩილნა, რ იყო საზარელ და გო-
ლიათ და განთქმულ ყოველსა ქუეყანასა, რ იყო სიგ-
ძე მისი ათორშეტი მტკაველი და აწცა საცნაურ არს
სამოსლისა და აბჯრისა მისისაგან. ხ იყო ფრიად შემ-
კული ღთის მსახურებითა დიდი ვახტანგ. ხ მოიკლა
იგი სპარსთა ბრძოლასა შინა მონა ყოფილისაგან მი-
სისა, რ იცოდა განახვევი ჯაჭვისა ღლიასა ქუეშე და
აღიპყრნა რა კრმალი თვისი რათა სცეს კაცთა სპარ-
სთაგანსა, მონამან მან ბოროტმან ჰკრა ისარი ღლია-
სა ქუეშე და მით მოკლა და ქრისტესათვის იწამა
ქრისტეს მოყუარე იგი მეფე და არს საფლავი მისი წი-
ნაშე სუეტისა ცხოველისა. ხ შემდგომად მისსა მოიწიფ-
ნეს სპარსთაგან ქართველთა ზედა დიდნი ჳირნი და
ფრიადნი სულნი მოსწყდეს და ქუეყანანი დაიპყრეს,
მრავალნი იწამნეს ქრისტეს სახელისათვის, რომელთანი-
მე დაშთეს აღუწერელად გარნა ყოველნი აღწერილ
არიან წიგნსა ცხოველთისა.

ამისა შემდგომად გამოვიდა ერეკლე მეფე და შე-
ერთნეს ქართველნიცა და შევიდეს სპარსეთს და შეწევ-
ნითა ღთისითა შემუსრა სპარსეთი და ტაძარნი და ბო-
მონნი მათნი და ხუასრო მეფე და ძელი ცხოვრებისა, რომ-
ელი წარტყუნა სპარსთა, წარმოიყვანა და ძლევა შე-
მოსილი შემოხვიდა (sic) სამეფოდვე.

ამისა შემდგომად განეფინა ქადაგება მუჰამედ ხუ-

ქართული
ნაციონალური
ბიბლიოთეკა

ლისა და მრავალი ერი შეუდგა მას. შემდგომად ამისა გამოვიდეს სპარსნი, პონტოდმდე მოიწივნეს და ყოველი კაბაღუკია დაიპყრეს და ვითარ იგი იყო კურთხევა კათალიკოზისა ანტიოქით, არღარავის კელეწიფებოლა სლვად გზასა ანტიოქისასა, ამისთვის დიდი ზრუნვა აქუნდა ქართველთა. ხ' დღეთა თეოფილე ანტიოქელ პატრიქისათა წარავლინეს მოციქულნი და მიუთხრეს ამის პირისათვის. ხ' თეოფილე ჰყო კრება საზოგადო და განაწესეს, რათა შეკრებებოდიან ეპისკოპოზნი სამრემლოსა მისისანი და აკურთხევედნ კათალიკოზსა რომელიცა სთნდეს მეფესა და ერსა და ამის პირისათვის დაწერა წიგნი და დაბეჭდულად წარმოგზავნა. ხ' ვითარ იგი პირველ იყუნეს ასნი სოფელნი სასყიდლად მირონისა, ამის წილ განუწესა ასი დრაკანი. ხ' ამისა შემდგომად კ'დ ესოდენ განაჩინეს რათა სახელით ოდენ მოიკსენებოდეს პატრიარქი ანტიოქელი ქართლს. ესრეთ განავგეს ქართლისა ეკლესიათა წესი და ქცევა და ესეცა არს ვიდრე დღეინდელად დღემდე სადიდებელად მამისა, ძისა და წმინდისა სულისა, რომლისა არს დიდება უკუნითი უკუნისამდე ამინ.

ამ ტექსტიდან პირველი ნაწილი წარმოადგენს „მოქცევა“-ს თავი ნაწილის სხვა სიტყვებით გადმოცემას საყურადღებო გლოსით აზოს მიერ მცხეთას ათასი სახლი მდაბის და ათი სახლის მთავართაგან მოყვანის შესახებ. ეს ნაწილი ზემოდ მოყვანილი ტექსტისა ძლიერ ძველად სჩანს. ამისი მაჩვენებელი უნდა იყოს შემდეგი გამოთქმა ტექსტში: „მეფენი ჩუენნი მათნი (არანის და აზოს) შვილის შვილთანი (არიან)“. ცხადია, ტექსტი ეკუთვნის იმ დროს, როდესაც ქართლში ჯერ კიდევ მეფენი იყვნენ და ეს მეფენი გენეტიურად ქართლის უძველეს დინასტიას უკავშირდებოდნენ. შეუძლებელია ამიტომ ეს თხრობა შედგენილი იყოს მე-ნ საუკუნეზე უფრო გვიან დროს, ე. ი. ქართლში ერისთავების უფლების დაწყა-

რების შემდეგ. საგულისხმებელია, რომ რადგანაც მე-5 საუკუნის თანამედროვე მეფენი გენეტიურად აზოს გვარეულობასთან არიან დაკავშირებული, ამიტომ შესაძლებელია თბრობა მე-6 საუკუნეზე ადრინდელ ხანას ეკუთვნოდეს. ბერძნების შესახებ თბრობის ავტორი გადმოგვცემს, რომ ისინი „მიიქცეს კერპთ მსახურებად და კდ წვალეზისა ღვარძლი შემოიღეს და კნინდა წარწყმდეს და დაეცნეს, ხოლო ჩუენ ესე კეთილი სარწმუნოება... მტკიცე გუიპყრის“... ცხადია, აქ იგულისხმება აღმ. რომის იმპერატორის იულიანეს (360—363 წ.) ხანა, როდესაც იმპერიაში ქრისტიანობის ღვენა წარმოებდა და მეორეს მხრე მე-6 საუკუნის სიგრძეზე გამწვავებული სარწმუნოებრივი ურთიერთობა და დოგმატიური განხეთქილება ქრისტიანობაში. გამოთქმა „კნინდა წარწყმდეს (ბერძენნი)“ შეიძლება გვიჩვენებდეს, რომ ტექსტის ავტორის დროს ამ ბრძოლას ქართველების თვალსაზრისით საბერძნეთში საიმედო პირი უჩანდა. თუ მივიღებთ მხედველობაში ქართულ ეკლესიის ერთობას მე-6 საუკუნეში აღმოს. ეკლესიებთან მონოფიზიტობის ნიადაგზე, მაშინ შესაძლებელია ვიფიქროთ, რომ ეს დრო იმპერატორ ანასტასის ხანა იქნებოდა (491—518 წ.). ანასტასი, როგორც ცნობილია, მონოფიზიკურ პოლიტიკას აწარმოებდა. ამისდა მიხედვით შეიძლება ვიფიქროთ, რომ ზემოდ მოყვანილი თბრობა, შედგენილი „მოქ. ქ.“-ს საფუძველზე, უნდა ეკუთვნოდეს დაახლოვებით 500 წლ. ახლო ხანებს, შესაძლებელია ცოტა ადრეც. რაც შეეხება მეორე ნაწილს ზემოდ მოყვანილ ტექსტისას, რომელი ნაწილიც შეიცავს თბრობას ვახტანგ გორგასალზე და შემდეგ კათალიკოზის კურთხევის ნების მიღების შესახებ, ამის დასათარიღებლად საკმარისია ნაჩვენებ იქმნას, რომ ტექსტში მოხსენებული ანტიოქიის პატრიარქი თეოფილე არის თეოფილაქტე (744—751), რომელმაც, ეფრემ მცირის მიერ ანტიოქის ხრონოგრაფიდან ამოღებულ ცნობის მიხედვით (ქრონიკ. I, 75—76), „ბჭობითა კრებისაჲთა... მისცა

ქართველთა პროტრეპტიკონი, რომელ არს გაქსნითი, რათა თვთ მათისა საზღუარისა ეპისკოპოსთაგან კელნი დაესხმოდინ ქამად ქამადსა კათალიკოზსა ქართლისასა... რომელი გამოიჩინონ მოყვასთა მის გელესიისათა*. ამიტომ ტექსტი შეიძლება შედგენილი იყოს შემდეგ მე-8 საუკ. ნახევრისა და სკამაოდ დაშორებითაც, როგორც ამას უნდა გვიჩვენებდეს თქმა: „ესეცა არს ვიდრე დღეინდელად დღემდე“, მაშასადამე არა უადრეს 800 წლისა. ტექსტში მოიპოება თქმა — „და აკურთხევდენ კათალიკოზსა რომელიცა სთნდეს მეფესა და ერსა“ (ზემოდ, გვ. 160). უკანასკნელი გლოსა მეფის მოხსენებით შესაძლებელია ტექსტს უკავშირებდეს იმ ხანას, როდესაც ზემო-ქართლი უკვე ბაგრატიონების დინასტიის ხელში იმყოფებოდა, რომელ დინასტიის წარმომადგენელი დიდ ამოტის დროიდანვე მეფის წოდებით იყვნენ ცნობილნი (ცხოვრებაჲ გრიგოლ ხანძთელისაჲ, ნ. მარრის გამ., ივ. ივ და სხვ.). ამისდა მიხედვით შეიძლება შედგენა ზემოდ მოყვანილ თხრობისა ვახტანგ გორგასალზე და კათალიკოზის დამოუკიდებლად კურთხევის მიღების შესახებ მე-8—9 საუკუნის მიჯნას მიეკუთვნოს.

ამის შემდეგ უფრო დაახლოვებით შეიძლება წმ. ნინოს ცხოვრების ცალკე რედაქციის დათარიღება. რადგანაც ამ ცალკე რედაქციას მიყვება ზემოდ მოყვანილი და გარჩეული ტექსტი „მოქ. ქ.“-ს ცნობებით და შემდეგ ვახტანგ გორგასალის და კათალიკოზობის შესახები თხრობით, ამიტომ სავსისიმეებელია, რომ ყველაფერი ეს ერთი ხანის რედაქციულ მუშაობის შედეგი უნდა იყოს. ამ შემთხვევაში ჩვენ მივიღებდით, რომ წმ. ნინოს ცხოვრების ცალკე რედაქცია, მოწვეული მოკულობით, უნდა შედგენილი იყოს დაახლოვებით იმავე დროს, როდესაც დაიწერა თხრობა ვახტანგ გორგასალისა და კათალიკოზობის შესახებ, ე. ი. არა უადრეს 800 წლის ახლო ხანისა.

აღსანიშნავია ამასთანავე, რომ მაშინ როდესაც წმ. ნი-

ნოს ცხოვრების ცალკე რედაქცია სტოვეებს შთაბეჭდილებას უფრო ქართულ ნიადაგზე წარმოშობილ ნაწარმოებისას—ამას ამტკიცებს ავტორის მიერ, როგორც ნაწევნები იყო, „მოქ. ქ.“-ზე დამყარება, აგრეთვე ზოგიერთი ადგილობრივი ხასიათის გლოსები, მაგ., ეკლესიების აშენების შესახებ და სხ.— შატბ. და კელ. ხელნაწერების რედაქცია უფრო უცხოეთში, სახელდობრ სირიულ ქვეყნებში დაწერილ ნაწარმოებსა გავს. ერთი რომ შატბ. და კელ. ხელნაწერების რედაქციის ავტორი სრულიად არ ემყარება „მოქ. ქ.“-სას და გარდა ამისა ის წარმოგვიდგენს ზოგიერთ ისეთ გლოსას, რომელიც ძნელი ასახსნელი იქნებოდა ქართულ ნიადაგზე. მაგ., ნინოს შეკითხვაზე, თუ „სადა არს სამოსელი იგი ოლინა ჩნისა“ (ადგილის მხრივ იგულისხმება მცხეთა), მას უპასუხებენ: „ჩრდილოაჲსა ქყნაჲ სომხითისა მთელ არს; საწარმართოჲ, საკელმწიფოჲ ბერძენთაჲ და უტიკთაჲ“ (Опис. II, 744). უტიკი (სომხ.: ხუჯიკ) ნიშნავს ზვარასნელს, აქ მაშასადამე, სპარსელს. ამგვარი სახელწოდება სპარსელისა, ისე აგრეთვე შიდა-ქართლის დახასიათება, როგორც „სომხითისა ქუეყანი-სა“, ცხადად ამტკიცებს ტექსტის წარმომავლობას უცხო ქვეყნიდან, ქართლს გარეშე. საყურადღებოა, რომ წმ. ნინოს ც-ის ცალკე რედაქციაში ქართლის მდებარეობა განმარტებულია ამ გვარად: „არს ქუეყანა ჩრდილოეთისა და სამკუი-დრებელი წარმართთა შორის სპარსთა და ოსეთისა და ქა-ლაქი არს მცხეთა“ (ცენტრარქ. ხელნაწ. № 20, ფ 4₁). შატბ. და კელ. ხელნაწერების რედაქციის ავტორმა, როგორც მოხსენებული იყო, იცის სირიული ენა და სპარსულიც, ამ ორივე ენაზე მას წინადადებაც მოყავს. ამ ფაქტების მიხედვით შეიძლება ვიფიქროთ, რომ შატბ. და კელ. ხელნაწერებში წარმოდგენილი და შემდეგ მატრიანეში შეტანილი რედაქცია წმ. ნინოს ცხოვრებისა წარმოიშვა სირიულ ლიტერატურულ ნიადაგზე. ეს, რასაკვირველია, იმას არ ნიშნავს, რომ წმ. ნინოს ცხოვრების ეს რედაქცია პირველად

სირიულად განადა, თუმცა უნდა ითქვას, რომ ამ საკითხს ესა-
კიროება სპეციალურად გამოკვლევა, — არამედ უნდა გვიჩვენებ-
დეს მხოლოდ იმ განსაზღვრულ ლიტერატურულ წრეებს, რო-
მლის ნიადაგზე და ზედგავლენით წარმოიშვა წმ. ნინოს ც-ბის
ხსენებული რედაქცია.

უნდა ითქვას ამასთანავე, რომ ეს, ასე ვთქვათ, სირიულ
ნიადაგზე წარმოშობილი ვერსია წმ. ნინოს ც-ბისა, შედარე-
ბით ცალკე რედაქციასთან, წარმოადგენს ლიტერატურულად
უფრო დამუშავებულ ნაწარმოებს. ამ მხრივ ის შეიძლება
ჩაითვალოს წმ. ნინოს ც-ბისთვის ლიტერატურულ განვითა-
რების თვალსაზრისით უფრო მაღალ საფეხურად. ეს ორი
რედაქცია ცალკე და ერთმანეთისაგან დამოუკიდებელიც
უნდა ვიყარებოდნენ წმ. ნინოს ც-ბის ძველ ვერსიას. ამ ვერ-
სიისაგან — ჯვარი ვაზისა და სხვა ადგილობრივ ხასიათის გლო-
სების' დანართით — ერთის მხრივ განვითარდა ცალკე რედაქ-
ცია და შეორეს მხრივ ამ უფრო ძველი ვერსიის სირიულ
ლიტერატურულ ნიადაგზე დამუშავებით წარმოიშვა შატბ. და
ჰელ. ხელნაწერების რედაქცია, რომელიც აგრეთვე მატიანეში
იქმნა შეტანილი. ამისდა მიხედვით, სირიული წარმომავლობის
რედაქცია უნდა იყოს დაახლოვებით იმავე დროის წარმოშო-
ბის როგორც ცალკე რედაქცია, ანდა ცოტათი უფრო ნა-
გვიანევი. ყოველს შემთხვევაში მისი შედგენა, მაშასადამე,
არ შეიძლება მიეწეროს მე-9 საუკუნეზე ადრინდელ ხანას.

წმ. ნინოს ც-ბის ორივე ამ რედაქციის terminus post
quem non გამოსარკვევად საყურადღებოა, რომ არც ერთი ეს
რედაქცია არ იცნობს მოციქულების ანდრია და სვიმონ კა-
ნანელის მოსვლის შესახებ თბრობას, ყოველს შემთხვევაში
ამ მოციქულების მოსვლას ქართლში არ იხსენიებს. შატბ. და
ჰელ. ხელნაწერების რედაქცია კი პირდაპირ ამბობს ნინოს
შესახებ: „ყოფილ არიან... მოციქულნი ათორმეტნი და ჩნ-
და არავინ მოავლინა ღწ“ (ОПИС. II, 734). ცნობა კერძოდ
ანდრია მოციქულის ქართლში მოსვლის შესახებ დაცული

აქვს საეკლესიო მწერალს ნიკიტა პაფლაგონელს († 890 წ.), რომელიც ღვთისმშობლის შესახებ პირდაპირ ამბობს: „ხოლო შენ, ჩემო უპატივცემულესო ანდრიავე, წილად გხვდა რა ჩრდილოეთი, იბერნი და სარმატნი, ტავრნი და სკვითნი და ყოველი ქვეყანა და ქალაქი პონტ-ევქსინის ჩრდილოდ და სამხრეთით მდებარენი, მიმოიარენ“ (ივ. ჯავახიშვილი, ანდრია მოციქ. და წმ. ნინოს მოღვაწეობა, „მოამბე“, VI, 1900 წ., 40—41). ნიკიტა პაფლაგონელის ეს ცნობა მოხსენებულია პეტრე მაიომელის ქართულ ცხოვრებაში (ნ. მარჩის გამ., 3): „იქადაგა ქადაგება იგი... მოციქულისა ანდრიას მიერ ქუეყანასა მას ქართლისასა, ვითარცა დასწერს ნიკიტა საღუთო და ფილასოფოსი მიმოსვლათა შინა და ქადაგებათა წმიდისა მის მოციქულისათა“. ქართველებს, ამ გვარად, ანდრიას ქართლში მიმოსვლის შესახებ ნიკიტას თხზულებებიდან გაუგიათ და ეს ცნობა, რასაკვირველია, დიდ ხანს არ დარჩენიათ შეუმჩნეველი. საგულისხმებელია, რომ ის მე-9 საუკ. დასასრულს მაინც ქართველთა სასულიერო ხელმძღვანელ წრეებში უკვე გავრცელებული იქნებოდა. ამისდა მიხედვით შეიძლება დაშვებულ იქნას, რომ წმ. ნინოს ცხოვრების ორივე რედაქცია შედგენილი ყოფილიყო მე-9 საუკ. დასასრულზე ადრე. მათი წარმოშობა ამიტომ შეიძლება მიეწეროს მე-9 საუკ. პირველ ნახევარს—დაახლოებით 820—860 წლებს.

ამ გვარად, მატიაწევი ლეონტი პროველის მიერ შეტანილი წმ. ნინოს ცხოვრება, წარმოდგენილი კიდევ შატბ. და ჰელ. ხელნაწერებში, შეიძლება ჩამოყალიბებული იყოს მხოლოდ მე-9 საუკუნეში. პირველად, როგორც ამას ადასტურებს მატიაწის მე-12—13 საუკუნის სომხური თარგმანის რედაქცია, ნინოს ცხოვრება ლეონტის მიერ შეტანილი იქნებოდა მცირეოდენ რედაქციულ ცვლილებებით, მაგრამ საერთოდ ისეთივე მოცულობით, როგორც ეს შატბ. (და ჰელ.) ხელნაწერების რედაქციაში არის წარმოდგენილი. კერძოდ თავი „ცხოვრება წმიდისა ნინოასი“ შეტანილი ყოფილა მა-

ტიანეში პირველივე პირის თბრობით, როგორც შატბ. და ქელ. ხელნაწ. რედაქციაშია. ამ სახით არის ეს თავი წარმოდგენილი მატიანის ძველ სომხურ თარგმანში. ასევე ყოფილა წმ. ნინოს ცხოვრება მატიანეში დაცული თვით მე-13 საუკუნემდის, როგორც ამას ადასტურებს არსენი, ნინოს მეტაფრასტულ ცხოვრების შემდგენელი: „ესე ნეტარისა ნინოსა ცხოვრებაჲ შეუწყობლად და განბნეულად ქართლისა მოქცევისა თანა და ჰანბავსა მეფეთასა თანა აღრეულად სწერია, ვითარცა თქუენ უწყით, რომელიმე თვთ მის წმიდისაგან მოთბრობილად, რომელიმე მეფისა შირიანისაგან, სხუა იაკობ მღდლისაგან, სხუა აბიათარისაგან, სხუა კუალად სიდონისაგან, გარნა წინაუკუანა და უკანაწარ იგივე და ერთი პირი და ამისთვის საეკლესიოდ მკითხველთათვის ფრიად საწყინო იყო... (ცხოვ. წმ. ნინოსი, პ. კარბელ. გამ., 51). მხოლოდ მას შემდეგ, რაც არსენიმ დიმიტრი თავდადებულის დროს შეადგინა ახალი, მეტაფრასტული ცხოვრება ნინოსი, როგორც შატბ. და ქელ. ხელნაწ. წარმოდგენილ ვერსიის, ისე ზემოდ მოკლედ გარჩეულ ეგრედ წოდებულ ცალკე რედაქციის თბრობის შეზავებით და შეთავსებით, ამის შემდეგ, როგორც სჩანს, გადახალისებულ იქმნა ნინოს ცხოვრება მატიანეშიც. პირველი პირით თბრობა საკუთრივ ნინოს თბრობაში გადაკეთებულ იქმნა მესამე პირად. ბოლო აბიათარის, მაგ., თბრობა დატოვებულ იქმნა კვლავინდებურად პირველ პირად (მარ. ვარ. 78 და სხ.). შეიძლება ამიტომ ვიფიქროთ, რომ ეს ნაწილობრივი გადახალისება მატიანეში მოთავსებულ წმ. ნინოს ცხოვრებისა მოხდებოდა არსენის შემდეგ, მაშასადამე შესაძლებელია მე-13 საუკ. დასასრულს ან მე-14 საუკუნეში. ინიციატორი ამ გადახალისებისა არა სჩანს, მაგრამ შესაძლებელია ის იყოს იოანე დეკანოზი, რომელიც მოხსენებელია ქ. ც-ბის თეიმურაზის ვარიანტში ლეონტი მროველთან ერთად: „ესე არჩილის წამება და მეფეთა ცხოვრება და ნინოსაგან ქართლის მოქცევა ლეონტი მროველ-

მან აღწერა და ახლა იოანე დეკანოზმან აღწერა“ (ქ. ცხ.,
I, 181 შენ. 4).

ამ გვარად ლეონტი პროველს ეკუთვნის მოქც. ქართ-
ლისაჲ-ს შეტანა მატიაზეში მე-9 საუკუნის რედაქციით. თა-
ვი კერძოდ ნინოს ცხოვრებისა შემდეგ გადაკეთებულ იქნა
შესაშე პირის თხრობად იოანე დეკანოზის მიერ.

როგორც მატიაანის ცნობილ მინაწერიდან სჩანს, ლეონ-
ტი პროველს ეკუთვნის კიდევ „არჩილის წამება“. ამ თხზუ-
ლების ქვეშ ჩვენ უნდა ვიგულისხმეთ მთელი თხრობა მურ-
ვან-ყრუს და ჭიჭუმის შემოსევათა შესახებ, დაწყებული სი-
ტყუებიდან — „ხოლო სტეფანოზს ესხნეს ძენი ორნი, არჩილ
და შიპრ და განუყო ყოველი ხოსტაკი სამეფოსა მისისა სა-
განძური ოქროსა და ვერცხლისა და თუალთა პატიოსან-
თა“... (მარ. ვარ. გვ. 199, ქ. ცხ. I, 172) ვიდრე ცნობამ-
დი ჯუანშერის ავტორობის შესახებ (მარ. ვარ. 215, ქ. ცხ.
I, 184).

არჩილის ცხოვრება შესდგება ორი ნაწილისაგან. ერთია
— (მარ. ვარ. 199—211) მურვან-ყრუს შემოსევის აღწერი-
ლობა, რომელშიდაც შეტანილია თავისებური ახსნა მდ. ცხე-
ნისწყლის და აბაშის სახელებისა, — ცხენისწყალმა წაიღო 35
ათ. ცხენი, აბაშამ კიდევ დაახლო 22 ათ. აბაშთა ჯარისაგან,
რის გამო ამ მდინარეებმა ვითომ მიიღეს თავისი სახელიც. მეო-
რე ნაწილი (მარ. ვარ., 211—215) შეიცავს ჭიჭუმის შემო-
სევის აღწერილობას 50 წლის შემდეგ მურვან-ყრუს შემო-
სევისა და აგრეთვე თხრობას არჩილის მოკლვის შესახებ.
მურვან-ყრუს შემოსევა 729—730 წლებს მიეწერება (ივ. ჯა-
ვახიშ., ქართ. ერის ისტორია II, 350). ამიტომ, რადგანაც
უკვე 772 წ., აბო ტფილელის ც-ბის მიხედვით, ქართლის
ერისმთავრად აღაღრნასესძე ნერსე იჯდა, ამიტომ ლეონტის
ცნობა ჭიჭუმის მოსვლის შესახებ მურვან-ყრუდან 50 წლის
შემდეგ შეცდომა უნდა იყოს. ყოველს შემთხვევაში ცხადია,
რომ ამ ცნობის მიხედვით ლეონტი პროველს არ შეეძლო არ-

ჩილის ც-ბა მე-9 საუკ. დასაწყისზე უფრო ადრე დაწერილია. თუ მივიღებთ მხედველობაში ც-ბის საერთო ხასიათს, ზემოდ მოხსენებულ ახსნას მდ. ცხენის-წყლის და აბაშის სახელები-სას, აგრეთვე მე-8 საუკ. მცხოვრებ არჩილის და მირის და-კავშირებას ცხადი შეცდომით მე-7 საუკ. ნახევარში ცხოვ-რებ სტეფანოზთან, რომლის შვილებად ისინი არიან გამო-ცხადებულნი, მაშინ მივიღებთ, რომ ც-ბის ავტორს უნდა ეცხოვრა საკმაოდ მოგვიანებით არჩილ მეფის ხანასთან. არა უადრეს მე-9 საუკ. მეორე ნახევრისა. ამას უდგება ზე-მოდ მოხსენებული ცნობა, რომ ანდრია მოციქულის მიერ ქართლში ქადაგების ამბავი ლიტერატურულად შეიძლება წვენში შემოტანილიყო, თუ ეს ცნობა მართლაც პირველად ნიკიტა პაფლაგონელის შესხმაზე იყო დამყარებული, მხო-ლოდ მე-9 საუკ. უკანასკნელ მეოთხედში. ხოლო მატინეში (მარ. ვარ., 30) უფლის კვართის მოტანისა და ანდრია და სვიმონ მოციქულების მოსვლის შესახებ ცნობის შეტანა ლეონტი მროველს უნდა ეკუთვნოდეს. მაშასადამე ამის მი-ხედვითაც ლეონტი მროველის ცხოვრების დრო მე-9 საუკ-უნის მიწურულზედაც უნდა გადადიოდეს. ამიტომაც, ჩემის აზ-რით, ლეონტი მროველის ცხოვრების დრო მე-10 საუკუნის სიგრძეზე იქნებოდა საძებარი. მაგრამ აქ მხედველობაში მი-საღებია ის გარემოებაც, რომ ლეონტი მროველს კარგათ ახსოვს ჯუანშერის ავტორობა, მის მიერ ვახტანგ გორგასლის ცხოვრების შედგენა და რადგანაც ჯუანშერი მე-8 საუკ. მეორე ნახევრის მწერალია (იხ. ქვემოდ), ამიტომ, ჩემის აზრით, ლეონ-ტი მროველის დრო შედარებით ახლოს უნდა იყოს მე-9 საუ-კუნის მიწურულთან. ამისდა მიხედვით, პირობით, რასაკვირ-ველია, ლეონტი მროველი შეიძლებოდა მიკუთვნებულიყო მე-10 საუკუნის დასაწყისის ახლოდროს. მართლაც, არჩილის ც-ბაში ლეონტის აქვს ერთი გლოსა, რომლიც შეიძლება გა-მოყენებულ იქნას ამ ნაწარმოების დასათარიღებლად. სა-ხელდობრ იქ მოხსენებულია ბერძენთ მეფის მიმართვა მირისა

და არჩილისადმი. „დაადგერით სიმაგრეთა შინა თქუენთა ვიდრემდის წარკდეს წელიწადნი მათნი სამასნი რამეთუ ორას და მეერგასესა წელსა განველთოს მეფობა მათი და განსრულებასა მესამ(ას)ისა წელიწადისასა მოეცეს ძალი მეფობისა ჩუენსა და შევმუსრნეთ აგარიანნი“ (მარ. ვარ. 205). ეს აღვლილი წარმოადგენს პარალელს ჯუანშერის თხზულების ბოლოში მოთავსებულ ცნობასთან, რომელიც შეიცავს წინასწარმეტყველობას სარკინოსთა მძლავრების ხანგრძლივობის შესახებ: „ალაშენა ერეკლე სუეტი და დაწერა მასზედა — მშვიდობით შუამდინარეო და ფილისტიმო, ვიდრემდის წარკდეს შვიდნი შვიდეულნი შვიდეულიხათვს. ესრეთ პოვეს ეამი განსაზღვრებრული ფილასოფოსთა პრიმის ტროსმან-ჯინტონის წიგნთა შინა სარკინოსთათვს რომელ არს ორასორმოცდაათი წელი“ (მარ ვარ., 198). ვარსკვლავთმრიცხველთა ეს წინასწარმეტყველობა, შესაძლებელია, მე-8 — 9 საუკუნეში მართლაც წარმოადგენდა ლიტერატურულ გადმოცემის საგანს. მაგრამ რადგან ამ დროს ვასვლის შემდეგ, რაც მოდის დაახლოებით მე-880 წლების ახლოს, შუამდინარეთი არ დაუბრუნდა ბიზანტიას, ამიტომ ლ. პროველს შეეძლო ამ წინასწარმეტყველობისთვის, რომლის განხორციელების იმედს ალბად იძლეოდა მე-860 წლებიდან დაწყებული არაბების სახალიფოს სწრაფი დასუსტება და დაქსაქსევა, თავისებური ინტერპრეტაცია გაეკეთებინა და მისი რეალიზაცია მესამესე წელიწადისთვის გადაედო. ამ თვალსაზრისის მიხედვით მივიღებდით, რომ ლეონტი პროველს თავისი სალიტერატურო მუშაობა უნდა ეწარმოებინა მე-930 წლებზე უფრო ადრე. მაშინ ლეონტი პროველის მოღვაწეობის დრო მოვიდოდა დაახლოებით მე-10 საუკუნის დასაწყისზე ანუ 900—920 წლის ახლო ხანში.

მატიანეში „მეფეთა ცხოვრების“ მომდევნო თხზულების ვტორის ჯუანშერის შესახებ ლიტერატურაში ბოლო დრო-

მდის გარკვეული აზრი არსებობდა. თუმცა თ. გორგასლიძის
ამ 30 წლის წინად ჯუანშერს მე-8 საუკუნის მწერლად
სთვლიდა (ქრონიკ. I, წინასიტყვაობა), მაგრამ რადგან მისი
მოსაზრება ჯეროვნად დასაბუთებული არ იყო, ამიტომ ამ
აზრმა ფეხი ვერ მოიკიდა. ჯუანშერის მოღვაწეობის დათა-
რილებაში საბედისწერო როლი შეასრულა ცნობილმა და ზე-
მოდ გარჩეულმა ციტატამ პაქანიკების კავკასიიდან ვახტანგ
გორგასლის შემდეგ „შემდგომად ეამთა მრავალთა“ დასაყ-
ლეთისკენ თურქების მიერ ოტებაჲ. ვინაიდან ეს ოტება მი-
ღებული იყო მე-11 საუკუნისთვის, ამიტომ ჯუანშერიც ამ
ეპოქაზე უფრო ადრინდელ მწერლად ვერ გამოჩნდებოდა და
ამიტომ მასვე მიეწერა მთელი მატიანის დაწერა ვახტანგ გო-
რგასლიდან ვიდრე მე-11 საუკუნემდე. ასე ფიქრობდი მე ჩემს
შრომაში O древне-груз. летописцах, სადაც ჯუანშერის მო-
ღვაწეობას მე-11 საუკუნით ვათარილებდი. მე-11 საუკუნისავე
მწერლად სთვლიდა ჯუანშერს ჯერ კიდევ 1910 წ. ივ. ჯა-
ვახიშვილი, როდესაც მან ძველი ქართველ მემატიანეების შე-
სახებ ტფილისში საჯარო მოხსენება წაიკითხა და შემდეგ
ესვე აზრი მანვე გაატარა ქართულ მატიანის საფუძვლიან გა-
რჩევაში (ისტორ. მიზ. და მეთოდ. წ. I, პირვ. და მეორე
გამ. გვ. 186—195), სახელდობრ ის ჯუანშერს სთვლიდა
მე-XI საუკ. პირველ ნახევრის გასულისა და მეორე ნახევრის
დამდეგის მწერლად.

უკანასკნელ, არსებობს კიდევ ეხლაბან გამოთქმული აზ-
რი კორნ. კეკელიძისა, რომელიც თავისს გამოკვლევაში „ვა-
ხტანგ გორგასლიანის ისტორიკოსის“ შესახებ („ჩვენი მეცნიე-
რება“ № 4—5, 1923 წ.) იმ დასკვნამდის მიდის, რომ „ცხო-
ვრება ვახტანგ გორგასლისა დაწერილია არა ჯუანშერის, არა-
მედ იმ ისტორიკოსის მიერ, რომელსაც ეკუთვნის ეგრეთ წო-
დებული „მეფეთა ცხოვრება“ და რომელიც ლეონტი მრო-
ველის სახელითაა ცნობილი დღესდღეობით“. ლეონტი მრო-
ველს კიდევ კორნ. კეკელიძე მე-11 საუკუნის მწერლად სთვლის.

ქართული
ენების
სწავლის
ინსტიტუტი

როგორც ცნობილია, ჯუანშერის თხზულებაში მოხსენიებულია „მეფეთა ც-ბას“ და მატიანეში იწყება ცალკე სათაურით: „ცხოვრება ვახტანგ გორგასალისა მეფისა მშობელთა და შემდგომად თვთ მის ღიღისა და ღთისმსახურისა მეფისა რომელი უმეტესად სხვათა განთქმულად გამოჩნდა ყოველთა მეფეთა ქართლისათა“ (მარ. ვარ. 117). ამ თხზულებაში მოთხრობილია ვრცლად ფორმის და შინაარსის მხრივ მაღალ ეპიკური სტილით ვახტანგ გორგასალის მეფობა და შემდეგ მოთხრობილია ქართლის ისტორია ვიდრე სტეფანოზ II-მდის, ე. ი. იქამდის, სადაც თავდება „მოქც. ქარ.“-ს ქრონიკა. სტეფანოზ II-ის ცხოვრებას უხერხულად მოკერებული აქვს მირისა და არჩილის მეფობის აღწერილობა მურვან-ყრუს ლაშქრობათა მოხსენებით, ე. ი. მატიანე აქ აკეთებს ნახტომს სტეფანოს II-ის დროიდან (მე-7 საუკ. ნახევარი) მურვანყრუს შემოსევამდის (მერვე საუკუნის 30-იან წლ.) ანუ $\frac{3}{4}$ საუკუნის სიგრძეზე. მხოლოდ არჩილის წამების აღწერილობის ბოლოს ჩვენ ვგებულობთ ვახტანგ გორგასალის ცხოვრების დამწერის ვინაობას: „ხოლო წიგნი ესე ქართველთა ცხოვრებისა, ვკითხულობთ მინაწერში, — ვიდრე ვახტანგისამდე აღიწერებოდა ქაპითი ქაპათ. ხოლო ვახტანგ მეფისითგან ვიდრე აქამომდე აღწერა ჯუანშერ ჯუანშერიანმან, ქმისწულის ქმარმან წმიდისა არჩილისამან, ნათესავმან რევისამან, მირიანის ძისამან და ამიერითგან შემდგომთა ნათესავთა აღწერონ ვითარცა იხილონ და წინამდებარემან ქამმან უწყებად მოსცეს გონებასა მათსა ღვთივ განბრძნობილსა“ (ქ. ცხ., მარ. ვარ. 215, ბროსეს გამ. I, 184).

თუ მივიღებთ მხედველობაში, რომ მთელი თავი მირისა და არჩილის შესახებ არღვევს მოთხრობის წესს, უხერხულად ვითომ ავსებს ხარვეზს მატიანის თხრობაში შემდეგ სტეფანოზ II-ისა და ამასთანავე თავისი სტილით სრულებით არ უდგება არც ვახტანგ გორგასალის ცხოვრების, არც შემდეგდროინდელ მატიანის თხრობას, შეგვიძლია მივილოთ,

რომ ეს თავი უხერხულად არის ჩამატებული შემდგომად ნაშრომში
რომ ნამდვილად ზემოდ მოყვანილი მინაწერი ვახტანგ გორ-
გასლის ცხოვრების დამწერის ვინაობის შესახებ უნდა ეკუთ-
ვნოდეს თბრობას სტეფანოზ II-მდის და მაჰმადის გამოჩინე-
ბამდის ამ უკანასკნელის თანმიფელით (მარ. ვარ. 117—199).

აღსანიშნავია, რომ მიუხედავად მთელი ნაწარმოების ეპი-
ური ხასიათისა, რაც განსაკუთრებულის სიძლიერით სიანს
კერძოდ ვახტანგ გორგასლის მეფობის აღწერილობაში,—ამ
აღწერილობაში ავტორს შეტანილი აქვს ლიტერატურულად
ნასესხი მასალაც, ასე, მაგ., არაკები თბრობაში ვახტანგის ვი-
თომ სინდეთზე გალაშქრების დროს ჯუანშერი რასაკვირველია,
ემყარება ისტორიულ წყაროებსაც. ერთი ასეთი მისი წყარო-
თაგანი არის „მოქც. ქარ.“-ს ქრონიკა, რომელსაც ის ხში-
რად იმეორებს სიტყვა-სიტყვით. ამის მაგალითებად შეიძლება
მოტანილ იქმნას: ვახტანგ მეფისთვის მთავარებისკაპოზის
მიერ ფეხით პირში ჩართყმევა (მოქც. ქ. Опис. II, 722 ქ.
ცხ., მარ. ვარ. 177), შუშანიკის წამების შესახებ ვითომ
ბაკურ მეფის დროს შეცდომის განმეორება (მოქც. ქ. 722,
ქ. ცხ., მარ. 189), ერეკლე იმპერატორის დროს ერისთავის ჯიბ-
ლუს მიერ „კალას გამოღების“ შესახებ (მოქც. ქ. 725, ქ.
ცხ., მარ. 195).

გარდა „მოქ. ქ.“-სა ჯუანშერს უნდა ჰქონოდა ამ ხა-
ნის შესახებ რაიმე თუნდაც მოკლე, მაგრამ სანდო მასალა. ეს
სწინან იქიდან, რომ მას ზოგ ადგილას ფრად დეტალურად
აქვს მოყვანილი ტყვეების თუ ომებში დახოცილ მტრების
რიცხვი. „უკუმოიკსნა (ვახტანგმა ოსეთისაგან) ტყუე ქართლი-
სა რიცხუითა 358 და რომელი დარჩა ტყუე ოვსი ამათ გან-
ტეობილთაგან კიდე თვალვით 6058“ (მარ. ვარ. 135).
„მოწყდა სპათაგან ვახტანგისთა 51, ხოლო სპათაგან ბერ-
ძენთასა 412“ (მარ. ვარ. 155). აღსანიშნავია, რომ რო-
გორც მათიანის მე-12—13 საუკუნის სომხური თარგმანი—
სათანადო, რამდენადაც ის მოყვანილია, ადგილებში, ისე იგ-

რეთვე ქ. ც.-ბის შემდეგ დროინდელი რედაქციები (ბროსეს მოცემა) ამ ციფრების მაგივრად ჩვეულებრივ უჩვენებს მრავალ ათიათასოვან რიცხვებს. სახელდობრ, ოსებისაგან წამოყვანილი ტყუე ქართლისა ნაჩვენებია 350 ათასი და დარჩენილი ტყუე-ოსი 650 ათასი, ბერძენთგან ოპის დროს ვახტანგის ჯარისაგან დახოცილთა რიცხვი 43 ათასი და ბერძენთგან დახოცილი 72 ათასი კაცი.

ძველ საისტორიო წყაროზე დაყრდნობით უნდა აიხსნებოდეს აგრეთვე საკმაოდ რეალური აღწერილობა ჯუანშერის მიერ ვახტანგ გორგასლის შემდეგ დროინდელ ამბებისა. საერთოდ, მიუხედავად თავის, კერძოდ ვახტანგ გორგასლის ცხოვრების აღწერილობაში, ეპიურ ხასიათისა, ჯუანშერის თხზულება წარმოადგენს საინტერესო ისტორიულ წყაროს, რომლის გაგება-დათვას და ისტორიულ რეალიზმის თვალსაზრისით სათანადოდ გამოყენება საჭიროდ უნდა ჩაითვალოს.

ჯუანშერის თხზულების დასათარიღებლად მნიშვნელობა აქვს ზემოდ მოყვანილ ტექსტს ვახტანგ გორგასლის მოკლე ცხოვრების აღწერილობით და ეკლესიურ დამოუკიდებლობის მოპოების შესახებ მოკლე თხრობით. როგორც ვნახეთ, ეს ტექსტი შედგენის დროის მიხედვით შეიძლება მიეკუთვნოს მე-8 საუკუნის დასასრულის ახლო ხანს, ყოველს შემთხვევაში ამხედ აღრე დაწერილი არ უნდა იყოს. ვახტანგ გორგასლის ეს მოკლე ცხოვრება შედარებით ჯუანშერის თხზულებასთან შეიცავს ვახტანგის სიკვდილის შესახებ განსხვავებულ ცნობას. მოკლე ტექსტი მოგვითხრობს, რომ „მოიკლა (ვახტანგი) სპარსთა ბრძოლასა შინა მონა ყოფილისაგან მისისა, რამეთუ იცოდა განახვეი ჯაჰვსა ღლიასა ქუეშე და აღიპყრა რა კრძალი თვისი, რათა სცეს კაცსა სპარსთაგანსა, მონამან მან ბოროტმან ჰკრა ისარი ღლიასა ქუეშე და მით მოიკლა და ქრისტესთვის იწამა ქრისტეს მოყუარე იგი მეფე. არს საფლავი მისი წინაშე სუეტისაჲ ცხოველისა“. ეს ფაქტი ჯუანშერს სხვანაირად აქვს გადმოცემული — „(ვახტანგ) შევლო ვიდ-

ქართული
ლიბრერი

რე პალატადმდე მეფისასა და მეფე შეესწრა ცხენსა ზედა და ძე მისი ბარტომ მოკლა და მოჰკუეთა თავი და მაშინა სპარსჲან ვინმე სცა ისარი მკერდსა ვახტანგისასა და იყო ბრძოლა შუადღემდე“ (ქ. ცხ.-ბა I, 148). ჯუანშერი, ცხადია, არ იცნობდა ვახტანგის ზემოდ მოხსენებულს მოკლელ ცხოვრებას, თორემ იქ გადმოცემული ვახტანგის სიკვდილის შესახებ საინტერესო დეტალი პოვებდა მის თხზულებაში გაშოხატულებას. საფიქრებელია ამიტომ, რომ ჯუანშერის თხზულება შედგენილი უნდა იყოს ცოტა უფრო ადრე ხსენებულ მოკლელ ც-ბისა, ამისდა მიზეზდვით, მაშასადამე, არა უგვიანეს მე-8 საუკუნის დასასრულისა.

ერთ-ერთი მთავარ საბუთთაგანს ჯუანშერის შრომის მე-11 საუკუნეში დასათარიღებლად იძლეოდა ცნობილი ციტატა პაქანიკების ოტების შესახებ, რომელიც ზემოდ იყო მოყვანილი და გარჩეული (გვ. 151). ეს ციტატა, როგორც ვნახეთ, პირიქით, იმისი მაჩვენებელი უნდა იყოს, რომ ავტორი „ვახტანგ გორგასლის ცხოვრებისა“ ცხოვრობდა არა მე-11 საუკუნეს, არამედ უადრეს მე-9 საუკუნისაც, როდესაც პაქანიკნი დონის აღმოსავლეთ სანაპიროს უკვე კარგახნის დამკვიდრებულნი ყოფილან. მაშასადამე ჯუანშერის ცნობაც — „წარვიდეს პაქანიკნი დასავლით კერძსა, ხოლო ჯიქნი დემკვიდრნეს ბოლოსა აფხაზეთისასა“ — მეცხრე საუკუნეზე აღრინდელ დროს უნდა ეკუთვნოდეს.

ამვე დროს ცხადია, რომ ჯუანშერი ცხოვრობს არაბების კულტურულ ზედგავლენის ხანაში. ის ხმარობს ისეთ არაბულ სიტყვას, როგორც არის ეჯაბა (ქ. ცხ. 137, მარ. 166). შუამდინარეს ის იხსენიებს არაბული სახელწოდებით ჯაზარა (ქ. ცხ. I, 135, 137), მდ. ტიგრი აგრეთვე არაბული სახელწოდებით დაჯდა არის მოხსენებული (I, 123) სახელი გურგანა კიდევ — არაბულივე ფორმით ჯურჯანი (I, 138). ყველაფერი ეს ექვს გარეშე ჰყოფს, რომ ჯუანშერი არაბების დროინდელი ეპოქის მწერალია, როდესაც არაბული კულტურის

ნორმების ფეხისმოკიდებამ, სხვათა შორის, ქართველთა ცხოვრებაშიც შესაძლებლად გახადა არაბულ სიტყვების შეტანა ქართულ სალიტერატურო ენაში.

ზემოდ მოხსენებულის მიხედვით ჩვენ არა გვაქვს არავითარი საბუთი მატინის ცნობას „ვახტანგ გორგასლის ცხოვრების“ დამწერის ვინაობის შესახებ, სხედლოძრ, რომ ის არის არჩილ მეფის ასულის ქმარი, ნდობით არ მოვეპყრათ. ეს გლოსა, საფიქრებელია, ეკუთვნის თვით ლეონტი მროველს, რომელსაც მთელი „მეფეთა ცხოვრების“ ტექსტის თავმოყრისას, ნინოს ც ბის ახალი რედაქციის თანდართვით, შეეძლო საჭიროდ ჩაეთვალა „ვახტანგის ც-ბის“ ავტორის აღნიშვნაც. რადგანაც არჩილ მეფის სიკვდილი უნდა მიეწეროს მურვან-ყრუს შემოსევას ანუ მე-730 წლებს, ამიტომ საფიქრებელია არჩილის ძმისწულის ქმარის მოღვაწეობის ხანა მე-8 საუკუნის მეორე ნახევარში ყოფილიყო.

ამ რიგად „ცხოვრება ვახტანგ გორგასლისა“ ვიდრე სტეფანოზ II-მდის დაწერილი უნდა იყოს ჯუანშერ ჯუანშერიანის მიერ მე-8 საუკუნის მეორე ნახევარში, უკეთ შესაძგ მეოთხედში.

ჯუანშერის თხზულება დამყარებულია ზოგიერთ ლიტერატურულ წყაროებზე. ზემოდ უკვე ნაჩვენები იყო, რომ ავტორს ხელთ უნდა ჰქონოდა რაღაც თუნდაც მოკლე, მაგრამ მაინც სანდო საისტორიო წყარო. მაგრამ გარდა ამისა მის ხელთ იყო, სხვა ნაწარმოებებიც, რომლებსაც ის ეყარებოდა მეთოდოლოგიურად. ერთი ასეთი თხზულებათაგანი მოხსენებულია თვით ნაწარმოებში, სახედლოძრ წიგნი ნებროთის შესახებ.

ამ წიგნიდან ავტორს ციტატაც მოყავს (ქ. ცხ. I, 122—123, მარ. ვარ. 140—141). საყურადღებოა, რომ ნებროთის წიგნს იცნობდა ლეონტი მროველიც. ეს სჩანს იქიდან, რომ მის მიერ „სიღონიას თქმულში“ ნინოსაგან სპარსელ მოგვის გვარას განკურნების შესახებ შეტანილი ვრცელი თხრობა ნა-

ნა დედოფლის განკურნებისა და აგრეთვე მირიან მეფის მიერ ქრისტიანობის გამოძიების შესახებ იხსენიებს „წიგნს რომელი ჰქონდა მირიან მეფესა—ნებროთისას“. ამ წიგნიდან ლეონტის მოყავს ციტატა: „მე ვარ მიქაელ, რომელი დადგინებულ ვარ ღთისა მიერ მთავრობასა ზედა“ და სხ. (მარ. ვარ. 86). ეს ციტატა სიტყვა სიტყვით უდგება ჯუანშერის მიერ მოყვანილ ადგილს იმავე ნებროთის წიგნიდან (მარ. ვარ. 140), რაც ამტკიცებს, რომ ორივე ციტატა ამოღებულია ქართულად არსებულ ნებროთის წიგნიდან. მაშასადამე, მე-8 საუკუნეში ჯუანშერის დროს უკვე ყოფილა ქართულად გადათარგმნილი ნებროთის წიგნი. აღსანიშნავია, რომ ხსენებული ციტატა არ მოიპოვება აპოკრიფულ თხზულებაში — „თქმული წმიდისა შამისა ჩუენისა ეფრემისი თარგმანი დაბადებისთვის ცისა და ქუეყანისა“ (ე. თაყაიშ. გამ., ქ. ცხ-ბა, მარ. ვარ. 786—849). ამიტომ შესაძლებელია ვიფიქროთ, რომ წინააღმდეგ ლიტერატურაში უკვე გამოთქმულ აზრისა (კორნ. კეკელიძე, ლეონტი მროველის ლიტერატ. წყაროები), ხსენებულ თხზულება ეფრემისა არ უნდა იყოს ნებროთის წიგნი, უკანასკნელის სახელით ქართულად ცნობილი ყოფილა როგორც სჩანს, სხვა ძველი ხრონოგრაფიული თუ აპოკრიფული თხზულება, რომლის ვითარება ჯერ კიდევ საძიებელია.

დასკვნა, რომელიც გამომდინარეობს ყველა ზემოდ თქმულიდან, არის შემდეგი.

მატიანე თავის პირველ ნაწილებში წარმოადგენს კრებულს რამოდენიმე, დამოუკიდებლად შედგენილ თხზულებათა.

პირველი—„მამათა და ნათესავთა ც-ბა“ შედგენილი უნდა იყოს დაახლოვებით მე-8 საუკუნის ნახევარსა ან მეორე ნახევარში, ტერიტორიალურად ქართლის აღმოსავლეთ რაიონში.

მეორე—„ფარნავაზის ცხოვრება“ მიეკუთვნება აგრეთვე

მეხუთე საუკუნის მეორე ნახევარს, უკეთ ამ საუკუნის
სასრულს, შესაძლებელია 480—500 წლის ახლო ხანებს.

მესამე—უკვე ვრცელი, ფართოდ მოფიქრებული და გან-
საზღვრული გეგმით შედგენილი თხზულება—„მეფეთა ცხოვ-
რება“ წარმოადგენს ისტორიულ თხრობას დაწყებული ხა-
ზართა გამოსვლის შესახებ ამბავიდან ვიდრე მირდატ ფარსმან
მეფის ძის მეფობამდის. ამ თხზულებაში—მარიაშ დედოფლის
ვირიანტით წარმოდგენილ მოცულობაში—თხრობა წმ. ნი-
ნოს შესახებ წარმოადგენს შემდეგდროინდელ ნართაულს ნა-
ცვლად წინად სხვა რედაქციით არსებულ თხრობისა. ასევე
შემდეგ დროინდელი ნართაულია ცნობა ანდრია და სვიმონ
მოციქულების მოსვლის შესახებ კავკასიაში საქადაგებლად.

„მეფეთა ცხოვრება“ შედგენილი უნდა იყოს მე-7 საუ-
კუნის ნახევარში.

„მეფეთა ცხოვრებას“ მისდევს ჯუანშერის მიერ შედგე-
ნილი „ცხოვრება ვახტანგ გორგასლისა,“ რომელიც მე-8 საუ-
კუნის მეორე ნახევარს, უკეთ მესამე მეოთხედს უნდა
ეკუთვნოდეს. ავტორი ამ ც-ბისა, ლეონტი მროველის მიერ
დატოვებულს memento-ს მიხედვით, ყოფილა არჩილ მეფის სიძე
(ძმისწულის ქმარი) ჯუანშერი. ჯუანშერის თხზულება შეი-
ცავს ვახტანგ გორგასლის ცხოვრების გარდა თხრობას ვიდრე
სტეფანოს II-მდის და ირაბების გაძლიერებამდის (მარ. ვარ.,
199).

„მეფეთა ცნობა“ და „ვახტანგ გორგასლის ცხოვრება“
წარმოადგენს ერთი და იმავე ლიტერატურულ ნორმების მი-
ხედვით დაწერილს და ებიურ თხზულებათათვის დამახასიათე-
ბელ ნიშანდობლივ თვისებების ფართოდ შემცველ ნაწარმოებთ.
განსაკუთრებით ძლიერია ებიური ხასიათი ჯუანშერის თხზუ-
ლებაში ვახტანგ გორგასლის შესახებ თხრობაში.

„მეფეთა ცხოვრება“ თავისი პირვანდელი სახით შეიცავდა
თავისებურ თხრობას ქრისტიანობის დამკვიდრების შესახებ
ქართლში უძველესი ვერსიის მიხედვით, რომელ თხრობას ჩვე-

ნამდის არ მოუღწევია. „მეფეთა ცხოვრება“ შედგენილია ნინოს დაახლოვები მე-7 საუკუნის ნახევარში. ამ ნაწარმოებმა შემდეგ განიცადა ქრისტიანობის დამკვიდრების შესახებ თბრობის ნაწილში თვალსაჩინო ცვლილება. ლეონტი მროველმა, რომელიც მე-10 საუკ. დასაწყისის (900—920 წლებს ახლოს) მოღვაწე უნდა იყოს, ამოიღო „მეფეთა ცხოვრებიდან“ მანამდის მასში არსებული ვერსია ქრისტიანობის დამკვიდრების შესახებ ქართლში და მის მაგივრად თითქმის მექანიკურად, მხოლოდ ზოგიერთ სარედაქციო ხასიათის ცვლილებებით, შეიტანა შიგ ახალი, მე-9 საუკუნის მეორე ნახევარში წარმომდგარი ცხოვრება წმიდა ნინოსი. მის მიერვე არის შეტანილი მატთანეში ცნობა ანდრია და სვიმონ კანანელთა საგანმანათლებლო მოღვაწეობის შესახებ კავკასიაში. წმ. ნინოს ცხოვრება ლეონტი მროველის მიერ შეტანილ იქმნა მატთანეში ძველი ვერსიით, რომელიც წარმოდგენილია შატბ. და ქელ. ვარიანტებში, სადაც თბრობა ნინოს შესახებ მოყვანილია პირველი პირით. ასეთი სახით არსებობდა წმ. ნინოს ცხოვრება მატთანეში ლეონტი მროველის შემდეგ დროებში და, როგორც ამას ამტკიცებს ქ. ცხ.-ბის ძველი სომხური თარგმანი და არსენის მიერ დიმიტრი თავდადებულის დროს შედგენილი ვრცელი მეტაფრასტული ცხოვრება წმ. ნინოსი, — მე-12 და მე-13 საუკუნეშიც. მე-13—14 საუკუნის სიგრძეზე წმ. ნინოს ც-ბამ მატთანეში განიცადა კიდევ ერთი ახალი ცვლილება, სახელდობრ თავი საკუთრივ ნინოს შესახებ გადატანილ იქმნა მესამე პირად. ეს ქმუშაობა შესაძლებელია გაკეთებული იყოს იოანე დეკანოზის მიერ.

შენიშ. მე-94 გვ. აქ მოხსენებულ ჩვენი მონოგრაფიის გამო ბ. ივ. ჯავახი შეილი 1916 წ. თავის წიგნში „ძვ. ქართ. საისტ. მწერლობა“, პირვ. გამოცემა, გვ. 130 სწერდა შემდეგს: „ჩვენ აზრს ჯუან-შერის დროის და „მოქც. ქართ“-ს შესახებაც, იმაზეც რომ „ცხოვ. ქართვე. მეფეთა“ ლეონტი მროველს ეკუთვნის, ს. კაკაბაძეც იმეორებს (О древне-груз. летоп. XI-го стол. 1912 წ., 19—36). მაგრამ გასაოცარია, არსად ნათქვამი არა აქვს, რომ ეს აზრები და მათი დისაბუთება ამ წიგნის ავტორს ეკუთვნის, რომლის ლექციებიდან უნივერსიტეტში და საჯარო ლექციებიდან ტფილისში ისტორიკოსების შესახებ მას ეს შეხედულება შეთვისებული აქვს (იხ. ვრცელი ანგარიში „დროება“-ში 1910 წ. № 11—16 და აღმანახ „მომამე“-ში 1910 წ. 31 იანვ.) ჩემი სახელისა და გვარის გულმავიწყობა მით უფრო გასაოცარია, რომ ბროსე, ბაქრაძე, ჟორდანიას, მარტი, ჯანაშვილი და სხვები, ვისაც კი არ ეთანხმება, ყველანი მოხსენებულნი არიან“.

ვინაიდან ეს არასამართლიანი ბრალდება ბეკდვით აქამდის უარყოფილი არ არის—1915 წ., როდესაც ის პირველად გაბ. „სახ. ფურც.“-ში გამოქვეყნდა, ჩემს წინააღმდეგ ატეხილ ლიტერატურულ დევნის დროს შექმნილ არა შესაფერის ატმოსფერის მიზეზით, შემდეგ წლებში კიდევ სხვადასხვა მიზეზების გამო მუშაობაზე ხავსებით ხელის აღებისა და მაშასადამე სათანადო საბაზის უქონლობის გამო—ამიტომ საჭიროდ ვრაცბ აღვნიშნო შემდეგი. ბ-ნი ივ. ჯავახიშვილის აზრი მემატრიანეების შესახებ მე არ მომისმენია არც პეტერბ. უნივერსიტეტში, რადგან ჩემს იქ ყოფნისას მას ასეთი ლექცია არ წაუკითხავს, არც ტფილისში 1910 წლის იანვარში, რადგან ამ დროს მე პეტერბურგში ვიყავი. 1908 წ. პეტერბურგში მე ვმუშაობდი მატრიანეებზე, დაკვირვებანი კერძოდ თამარ მეფის მატრიანეების შესახებ შეტანილ იქმნა საუნივერსიტეტო შრომაში, რომელიც პროფ. ნ. მარტის წარედგინა. იმავე 1908 წ. შემოდგომაზე მე პეტერბურგში ორჯერ ვიყავი ბინაზე ბ-ნი ივ. ჯავახიშვილთან მისთვის მატრიანეების, კერძოდ ლეონტი მროველისა და ჯუან-შერის შესახებ ჩემი დაკვირვებათა გასახიარებლად, რადგანაც ეს დაკვირვებანი ჩემთვის მაშინ ფრიალ ახალი შედეგების მომტანად სჩანდა. ბ-ნი ივანეს ჩემ მიერ გამოთქმულ აზრებზე არაფერი უთქვამს და საერთოდ კი მე ისეთი შთაბეჭდილება გამოვიტანე, რომ ბ-ნი ივანე იმ დროს თითონ მუშაობდა იმავე საკითხებზე (შეიძლება მუშაობაც დამთავრებული ჰქონდა) და საერთო მოცულობით ანალოგიურ

დასკვნებამდის მისულიყო. ასეთივე დასკვნის გამოსატანად სხვისთვის არც იყო საჭირო რისიმე შეთვასება ან მითვისება. Memento ლეონტი მროველისა და ჯუან შერის შესახებ მატრიანეში თავის გასარკვევად განსაზღვრული თვალთახედვით არ მოითხოვს არც დიდ ცოდნას და არც დაკვირვების დიდ უნარიანობას. პაქანიკთა შესახებ ცნობა, რომელსაც აქამდის მთავარი მნიშვნელობა ეძლეოდა ჯუან შერის თხზულების დასათარიღებლად, აღნიშნული ჰქონდა თ. ჟორდანიას (ქრონიკ. I, XXXV) და მეც თავიდანვე მას ყურადღება მივაქციე. მხოლოდ მუშაობისთვის თავისუფალ დროს უქონლობისა გამო მე 1908 წ. ამ ცნობის განსამარტავად ბროკჰაუზის ენციკლ. ლექსიკონს დავეკრდი და 1912 წ., მონოგრაფიის ბეჭდვის დროს, იმავე მოუცლელობისა და მეორე მხრივ ტფილისში დიდ წიგნთხა-ცავეების უქონლობის გამო, ამავე წერტილზე გავჩერდი. თავის თავად იგულისხმება, ბროკჰაუზის ლექსიკონის ნახვა ყველას შეეძლო. საერთოდ კი ჩემს მონოგრაფიაში გატარებულ აზრებით მე ვერ დავიკვებდი უკვე მეორე წელს მისი გამოქვეყნებისას, რადგან ისინი მიმაჩნდა შემცდარად. მატრიანეების შესახებ საკუთარი შეცდომის გამოსწორებას მე ვცდილობდი 1914—1915 წლებში, მაგრამ მუშაობის ჩემ მიერ საბოლოოდ შეწყვეტის გამო ეს საკითხები მირჩა.

თავის თავად იგულისხმება, რომ ჩემ მიერ 1912 წ. მაინც დაშვებულ იქმნა შეცდომა, როდესაც მემატიანეთა შესახებ მონოგრაფიის ბეჭდვის დროს ვერ მოვახერხე ბ. ივ. ჯავახიშვილის რეფერატის მოხსენება. თუ არ ჩემთვის მუშაობის და ბეჭდვის მძიმე პირობები, რაც აძნელებდა არ მოსმენილ რეფერატის შინაარსის და თარიღის მოძებნას, ეს შეცდომა ჩადენილი არ იქნებოდა. რომ ეს ვარაუდობა—გაზეთში მოხსენებულ რეფერატის წიგნის ბეჭდვის დროს მოუხსენებლობა, განსაკუთრებით მუშაობის მძიმე პირობების დროს, —არ შეიძლება ადამიანს მომავკდინებელ ცოდვად ჩაეთვალოს, ამის ამტკიცებს თვით ბ. ივ. ჯავახიშვილის მაგალითიც. სახელდობრ ბ. ივ. ჯავახიშვილმა, რომელიც მუშაობის მხრივ ყოველთვის კარგს პირობებში იმყოფებოდა, 1916 წ. გამოცემულ თავისს წიგნში არ მოახსენია 1915 წ. ჩემ მიერ ტფილისში წაკითხული მოხსენება ეთნარქების სტემის შესახებ, მიუხედავად იმისა, რომ ამ რეფერატის გარშემო ატეხილ ლიტერატურულ დავაში თვით ბ. ივ. ჯავახიშვილმა მიიღო მონაწილეობა სამი დიდი ფელეტონით და გარდა ამისა, რაც უფრო მნიშვნელოვანია, ამ მოხსენებაში გატარებული იყო ახალი შეხედულება ეთნარქების სტემის წარმოშობის დროის შესახებ.

K269 798
3

06035950
517-01030